АРХІВИ

УДК. 821.161.2 Чендей І.

Сидір КІРАЛЬ

«… ЗРОБИТИ ЩОСЬ КОРИСНЕ ДЛЯ СВОГО РІДНОГО НАРОДУ»: З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).
Кіраль С. „Зробити щось корисне для рідного народу”: з епістолярної спадщини Івана Чендея; 92 стор.; кількість бібліографічних джерел – 49; мова українська.

Анотація. У пропонованій публікації об’єднано вступну статтю, тексти листів І.Чендея до І.Денисюка (публікуються вперше) та коментарі й примітки до них. У статті на матеріалі опублікованих і неопублікованих епістол цих кореспондентів до інших письменників, літературознавців та критиків висвітлено історію окремих видань письменника, джерела творчості, погляди на літературну критику, його розмисли про жанрову природу новели та оповідання, про твори його сучасників і класиків української літератури.

У коментарях подано інформацію про події і факти, згадані в листах, публікуються вперше окремі листи І.Денисюка до І.Чендея і Ф.Білецького та листи І.Чендея до А.Турчинської, О.Гончара й дарчі надписи письменника названим адресатам, а також К.Волинському, В.Дончикові, Б.Олійнику, П.Вороньку та ін., які розглядаються в контексті доби для більш повного висвітлення життєпису письменника.

Ключові слова: епістолярій, творча індивідуальність, спогади, літературна критика, новела, біографія, рецензія, автограф.

Епістолярій належить до художньої документалістики. Листи, зігріті душею та серцем автора, водночас трактуються і як «література факту». Найприкметнішою їх ознакою є те, іронізував професор Іван Овксентійович Денисюк, що бодай один раз, але все-таки хтось їх прочитає. Авторитетний літературознавець небезпідставно вважав, що епістолярій може слугувати цінним джерелом для ідентифікації творчої особистості митця. У листах до М.Коцюбинської, знаної дослідниці епістолярію, він зізнавався, що цим жанром цікавився здавна. Свого часу навіть листувався зі Стефанією Скварчинською, авторкою трьохтомної «Науки про літературу» та редактором журналу «Питання літературних жанрів»: «Уяви собі, який то страх було писати листа, ще й попольськи, авторці «Теорії листа» [13]. На його думку, «величезний вплив на мистецтво епістолярне має тип «odbiorcy»[*], тобто особистість адресата, бо «не до кожного однакові листи пишеш, не кожному хочеться писати» [13]. Так, наприклад, «…Марко Вовчок тільки по-українськи листи писала гарно, а по-російськи сухо. А твій дядько (М.Коцюбинський. – *С.К.*) волів не розсипати «перл многоцінних» у своїх бріфах (бракує мені синонімів). Порівняти лише тон і барву любовних Франкових посланій до Ольги Рошкевич і ділових записок до дружини! Та ж Рошкевич ***як*** дотепно писала Франкові, і ***як*** убого Павликові!» [13]. Водночас І.Денисюк захоплювався умінням «тяжко мудрого чоловіка» П.Куліша «…терпко жартувати»: … «я забереженнел романом» – якось сказонув він» та подавати у листах «гарні описи природи» [13].

І.Денисюк високо оцінив видані М.Коцюбинською листи В.Стуса й І.Світличного: «Немає слів, щоб виразити вартість отих листів, урятованих для вічності. «Exegi monument[um]»[**] – Ти можеш сказати собі вже виданням цієї епістолярії». Адже листи, як і мемуари, щоденники, спогади, наголошував учений, наживо відтворюють «образ часу і образ героя» [13].

М.Возняк, університетський учитель та науковий наставник І. Денисюка, знаний текстолог та джерелознавець, вважав, що публікації листів – і в цьому їх найбільша наукова вартість – збережуть «цікавійший матеріял для дослідів над історією української літератури, науки й публіцистики» [6, с. 28]. Вони, на глибоке переконання академіка, особливо важливі для об’єктивного вивчення історії українського письменства, адже листи допомагають сповна розкрити не тільки «творчість поодиноких наших письменників», але й їх «видавничі пляни і турботи, їх взаємні відносини і участь в

© С.Кіраль, 2013

[*] З польськ. «одержувач». – *С.К.*

[**] З лат. «спорудити пам’ятник». – *С.К.*

літературних журналах» [6, с. 28]. У листах як цінному документі доби не лише дослідник, а й будь-який уважний читач, на думку М.Возняка, зможе побачити «...масу подробиць, незайвих для історії нашого недавнього минулого взагалі» [6, с. 29]. М. Возняк розумів, що публікація листів та інших архівних матеріалів допоможе глибше пізнати ті нелегкі й складні сторінки нашої історії, коли низка діячів України «...в найприкрійших її часах, хоч мала сковані уста, не мовчала, хоч їх свобода була зовсім придавлена, потрапили знайти працю, корисну для будучини рідної країни, й їй присвячували увесь свій час, вільний від обов'язків задля прожитку» [6, с. 29].

Варто тут пригадати й міркування С.Єфремова, який небезпідставно вважав, що листи, зокрема Т.Шевченка, є «органічною частиною» творчості митця, адже це «справжня автобіографія поета, – нехай і не повна, нехай і в уривках, нехай і писана з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під ріжними настроями та з ріжними замірами, але така, що ціле свідоме життя охоплює і висвітлює його принадними рисами.

Історію свого життя власними словами розповідає він окремим людям і шматочками в своїх листах» [20, с. XXVIII– XXIX].

Такими «принадними рисами» доби та «ріжними настроями» душі і творчості вигранюють листи Івана Чендея (20.05.1922 – 29.11.2005), лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, «закарпатського короля Ліра» (Г.Корабельников), автора відомих творів «Птахи полишають гнізда», «Калина під снігом», «Житіє Антона Кукурічки», «Березневий сніг», «Іван», «Казка білого інею» та ін.

Листи І.Чендея наповнені «живими цюхвилинними деталями і переживаннями» (М.Коцюбинська), вони інкрустовані «крихтами з інтелектуального столу» (Ю.Шерех) митця, – а тут їх багато, цих «цюхвилинних деталей і переживань», бо «інтелектуальний стіл» І.Чендея виявився щедрим на гірку правду, болючі роздуми про людей і літературу, про Україну та її мову, на філософські розмисли про призначення митця, зокрема в долі народу, про виховання майбутньої творчої еліти, на спогади про дитинство і юність; зрештою, листи І.Чендея причиняють двері творчої лабораторії митця з її непростими пошуками, сумнівами, стражданнями і розчаруваннями, але, – і це головне, – не зневірою в добро, справедливість, будучність свого народу, в людину (попри притаманні їй вади).

Листи І.Чендея до І.Денисюка, Л.Коваленка, М.Жулинського, А.Малишка, Л.Забашти, Д.Бедзика та інших були використані мною при написанні статті, у якій зроблено спробу відтворити становлення письменника, розкрити витоки його таланту, особливості творчої індивідуальності митця [22]. Отож, публікуючи вперше тексти листів письменника до львівського науковця в повному обсязі, зупинимося докладніше на тих фактах, які відтворюють «образ часу» і «образ» самого І.Чендея, який упродовж свого життя робив «щось корисне для свого рідного народу».

З Іваном Овксентійовичем Денисюком (12.12.1924 – 10.10.2009), натоді доцентом Львівського університету ім. І.Франка, І.Чендей познайомився у травні 1966 року в Ужгороді, де на базі місцевого університету проходила міжвузівська наукова конференція з питань української радянської новели. І.Денисюк виголосив доповідь «Про специфіку новели», яка вирізнялася тим, що учений дав позитивну оцінку численним та жвавим дискусіям про малу прозу, які велися на сторінках «Литературной газеты», часописів «Прапор» (нині «Березіль»), «Дніпро», «Вітчизна», «Жовтень» (нині «Дзвін»), «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час»). Однак він зазначив, що ці публічні обговорення «не поклали краю тій теоретичній анархії, яка здавна панує у поглядах на жанр новели» [15, с. 6]. Дослідник, спираючись на думку І.Франка, що визрівання та поглиблення літератури йде «від соціології до індивідуальної психології», стверджував: саме психологізм став тою «великою вибуховою силою, яка розсадила зсередини стару форму оповідання і витворила нову – психологічну новелу» [15, с. 6–7]. І.Денисюк, дослідивши генезис української новели, небезпідставно заявляв, що «від початку XX віку в українську прозу проникає потужний струмінь ліризму», який позначився й на новелі – «є новела факту, акції і є новела рефлексій – настроєва мініатюра» [15, с. 7]. Охарактеризувавши ці два типи новел, проаналізувавши особливості розвитку української прози XX ст., учений, покликуючись на теоретичні праці зарубіжних учених П.Гейзе, А.Шлегеля, Л.Фриде про цей жанр, малознаних натоді в українських наукових колах, дає визначення новели, під якою «слід розуміти найкоротший вид прози, твір з асиметричною композицією, яка підкреслює одну подію, конфлікт, картину, відтинок життя, обнятий одним переживанням» [15, с. 8]. І.Денисюк пророкував (на щастя, помилково. – *С.К.*) «відмирання оповідання як більш архаїчного жанру», а натомість передбачав поширення новели, бо «добра новела таїть у собі могутність великих пам'ятників-символів. Підтекст, недоговореність, натяк у новелі покликані стимулювати читача до глибоких роздумів. Талановита новела – важливий жанр в арсеналі засобів душезнавства» [15, с. 8].

Такі сміливі й науково обгрунтовані думки львівського доцента спричинили жваві дискусії, й, зокрема, зацікавили новеліста-практика І.Чендея. Він уважно слухав доповідача, «приглядався» до нього й, зрештою, прийшов до логічного висновку, що І.Денисюк – це непересічний «мислитель і дослідник, людина логіки та науковець вельми цікавий». Листи з Гурзуфа остаточно переконали закарпатського письменника в тому, що він належить

«не тільки науці, літературознавству», а є «митцем, людиною емоційною і гарною до кінця на слові» [37, № 1]. Такі судження І.Чендея про І.Денисюка цілком справедливі, об'єктивні, згодом підтверджені подальшим життям львівського професора.

Свої враження про конференцію І.Денисюк описує у листі до дніпропетровського науковця Ф.Білецького від 4 жовтня 1966 р., який не прибув до Ужгорода, де мав виступати з доповіддю «Жанрова своєрідність оповідань І.Сенченка». І.Денисюк іронізував, що «зовсім випадково затесався» до гурту «новелістознаців», бо ця проблема «віднедавна його вельми зацікавила». Згодом це зацікавлення завершилось, на жаль, дуже запізно (через несправедливі ідеологічні звинувачення), блискучим захистом докторської дисертації «Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. (проблема еволюції жанру)»[*]. І.Денисюк із притаманним йому гумором пише, що «потрапив на […] збіговисько (чи пак конференцію)» дослідників новели в Ужгороді, на якій йому «говорено чимало компліментів […], а «в печаті» лаяно («Рад. л[ітературознавс]тво», №8, «Жовтень», №9); та й взагалі я пересвідчився, що найлегше новелістотеоретиків лаяти, найтрудніше щось написати, бо декого з старшої ґенерації саме слово «новела» дразнить, як «буржуазна вигадка», а страх бути зарахованим до космополітствующих – «він живе, він ще не вмер» [12].

Науковою обсервацією новели, і не тільки української, І.Денисюк займався вже давно. Так, у листі до Михайлини Коцюбинської від 30 січня 1962 року писав, що з цікавості «купив збірочку молодих німецьких прозаїків (скромно названо це «Proben»)», бо хотів з'ясувати, «куди і як розвивається сучасна модерна німецька новела». Однак читання «пробних» текстів німецьких авторів розчарувало, адже «нічого інтересного в сенсі нового»: вони «наслідують наших письменників – і добрі сторони, і погані. Молодий шахтар, наприклад, не поголившись (це для педанта-німчука «нове») лягає в ліжко, вернувшись із шахти, і розповідає дружині про виконання виробничих планів». Водночас у цій збірці він виокремив «задушевні оповідання про війну – відблиск Полєвого» [13]. Ця тема була близькою І.Денисюкові, адже під час другої світової війни був двічі тяжко поранений.

Зізнання І.Денисюка про випадкову «затесаність» до гурту новелістознавців занадто скромне, адже визнаймо, що при постійній зайнятості викладацькою роботою написати ґрунтовну статтю про новелістику за тиждень, навіть на замовлення журналу, складно. Основні «ціхи» статті І.Денисюк виношував давно, як й І.Чендей майже півтора року свою новелу «Чайки летять на Схід». Тому матеріальний бік справи (як бачимо, гонорари платились посутні, що за них можна було придбати такі недешеві товари, як мотоциклетний шолом!) не був визначальним під час написання статті. Цей епістолярний «цюхвилинний» (М.Коцюбинська) факт, тобто лист до Ф.Білецького, важливий у тому аспекті, що підтверджує актуальність проблеми, винесеної на обговорення в Ужгородському університеті. Та й там під час наукових дискусій не було єдності думок; ця проблема не має свого остаточного теоретичного вирішення й понині.

І.Денисюк вітав вихід книжки Ф.Білецького «Оповідання. Новела. Нарис» (К., 1966), оскільки її автор у «по-новелістичному сконденсованій формі […] зумів так багато корисного й цікавого сказати», а головне – визнавав новелу й «ратував за її самостійне існування». Жартома «визнаючи», що за «натурою … трохи «язва», чи, як поляки кажуть, jędza (язва і jędza то різні речі буквально)», І.Денисюк «трохи критикує» Ф.Білецького – «трохи з заздрості (але такої хорошої), трохи з почуття істини». Найперше, він не в усьому погоджувався із автором щодо визначення новели як жанру: «Мені здається, що Ви зробили помилку, спираючись лише на українську новелу. Ви справді вловили деякі її істотні прикмети – прикмети української новели, і то спеціально початку XX віку – і перенесли їх на новелу взагалі» [12]. Інші зауваги та міркування І.Денисюка теж слушні, а тому в коментарях до листів І.Чендея подаю повністю текст цього листа, який, гадаю, зацікавить сучасного дослідника.

На конференції І.Чендей уперше познайомиться з яскравим гроном науковців – В.Фащенком, Ф.Неборячком, М.Матвійчуком (з деким із них надовго), думка яких про літературну творчість була для нього авторитетною. Так, наприклад, В.Фащенко виступив в Ужгороді із доповіддю «Психологічний аналіз у сучасній новелістиці», у якій, зокрема, зазначив, що тогочасній новелістиці бракувало справжнього психологізму, притаманного творчості Г.Тютюнника, І.Чендея, О.Гончара, С.Жураховича. Доповідач звернув увагу на «пересічний рівень» новелістів щодо «окреслення характерів» героїв, адже високомистецька новела вимагає від письменника «*сучасного розуміння людини, її соціально-психологічної природи*», бо «на невеликій площі» митець має створити «живі неповторні особи», а не їх «далекі силуети». А для цього, наголошував критик, необхідно знати «секрети внутрішньої мови», володіти «високою культурою пантонімічної мови і образної характеристики душі», не інформувати, а досліджувати

[*] Я мав щастя бути присутнім на цьому торжестві високого рівня науки та столичному тріумфі у житті мого улюбленого університетського викладача, згодом опонента кандидатської дисертації. Довгоочікуваний захист докторської дисертації І.Денисюка (на розгляд кафедри української літератури рідного університету її текст автор подав ще в 1970 р.) відбувся 24 листопада 1985 року в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР. – *С.К.*

різні типи дійсності, як це роблять Л.Первомайський (збірка «Материн солодкий хліб»), С.Журахович («Знову все перед очима», «Деревце під вікном»), О.Сизоненко («Жду тебе на островах»), Є.Гуцало («Яблука з осіннього саду»), І.Чендей («Чайки летять на Схід»). Треба зауважити, що В.Фащенко як критик і літературознавець постійно тримав у полі зору творчість І.Чендея.

Чи, скажімо, К.Волинський, який згодом рецензуватиме нові твори письменника, стане на його захист, коли компатріоти різних мастей і рангів цькуватимуть І.Чендея. Так, зокрема, він полишив схвальну видавничу рецензію на рукопис збірки І.Чендея «Казка білого інею» від 15 березня 1978 року, яка побачила світ в ужгородському видавництві «Карпати» 1979 року. Цю повість К.Волинський назвав серед кращих надбань так званого «почвеннического» «стилістично-змістового напряму» у тогочасній літературі. Автори того напряму, зокрема В.Распутін, А.Бєлов, В.Шукшин, В.Астаф'єв, Є.Носов – у російській літературі, М.Стельмах, Г.Тютюнник, Гр. Тютюнник, Є.Гуцало, О.Сизоненко, М.Томчаній – в українській, прагнули, зазначає дослідник, «розкрити першоджерела, першовитоки духовності та моральності» [7, арк. 1]. Вірність тому напрямку, наголошує критик, зберігає й І.Чендей, який «по-своєму розробляючи, осмислюючи та відображаючи його проблематику в її, так би мовити, сьогоднішньому переломленні (баченні, розумінні)» [7, арк. 2]. К.Волинський звертає також увагу на повість «Терен цвіте» та роман «Птахи полишають гнізда», у яких глибоке «художньо-філософське осмислення тематично-проблемної полоси, пов'язаної з народними першоджерелами і корінням духовності і моральності, пов'язаної з дослідженням народного характеру» [7, арк. 2–3]. Цю лінію письменник продовжує і в повісті «Казка білого інею», яка, на переконання К.Волинського, «написана талановито. Образ Матері – верховинки Василини – виписано справді вражаюче. Під пером письменника цей образ, з одного боку, набуває великої сили узагальнення, постає як типовий народний характер. […] Нарешті, постає тут і вельми цікава паралель Мати – Земля, котрі дають життя всьому живому, зігрівають його своєю безмірною добротою, теплом свого серця…» **[7,** арк. 3]. Таке проникливе і вдумливе прочитання цього твору в контексті тогочасної літератури навело К.Волинського на цілком справедливу і слушну думку, що «після «Материнського поля» Ч.Айтматова ми ще не мали з такою мистецькою силою виписаного образу Матері, котрий дав оце Чендей у своїй повісті» [7, арк. 3].

Ці думки критика знаходять підтвердження і в епістолярії І.Чендея. Так, зокрема, сказане про батьків у листах до І. Денисюка – це не лише слова вдячного сина, який свято беріг традиції української родини, особливо на Закарпатті, де до батьків зверталися на Ви, а батька любляче називали «няньо»[*]: у цих словах і гіркота від усвідомлення неможливості реалізації таланту, даного Богом. Образи рідних батьків, гідних і чесних людей, І.Чендей нестиме у своїй душі до скону літ.

Варто наголосити на такому показовому факті: розповідь про батьків у листі від 28 червня 1966 року до І.Денисюка він майже дослівно повторить в автобіографічній повісті «Луна блакитного овиду» (1968), а також 1990 року в інтерв'ю «Конче скасувати цензуру» в газеті «Літературна Україна» як кандидат у народні депутати України [36, с. 3]. У листі до відомого літературознавця Л.Коваленка від 21 травня 1974 року, згадуючи свій день народження, слово «Мама» І.Чендей свідомо напише з великої літери, тим самим виявляючи велику любов і глибоку пошану до найдорожчої людини [40]. І.Чендей, як правило, улітку завжди прибував до батьків у Дубове на кілька днів, аби помогти їм у сінокосах, однак 1966 року не зміг приїхати через термінову роботу над кіносценарієм про архітектуру Закарпаття. Від батьків І.Чендей узяв у дорогу життя й науку про те, що лише чесна й віддана праця може дати необхідні результати й принести душевну насолоду.

Вдамося до творів, зокрема повісті «Луна блакитного овиду» (1968, підрозділи «Мама» і «Очі з печаттю туги»), у яких письменник на високому леті душі пише про маму та батька. Свідомо подаю ці розлогі уривки, читаючи які, відчуваєш особливе випромінювання щедрої й глибокої любові І.Чендея до батьків, бо немов слухаєш молитву-сповідь сина, звіряєш за нею і свої почуття до найдорожчих людей на цій грішній землі: «О наша добра і ніжна, наша велика і свята в чистоті і безмежній доброті своїй Мама! […] Бачу її з глибоко посадженими синіми очима, з нещедрою усмішкою на красивих устах, з печаллю та задумою на лиці. Завше була повна туги по красивому і кращому, завжди спрагла поривань до великої краси. Вона – Мама наша – уособлення невтишної жадоби; вона – недоспівана пісня, політ, що не звідав небесної блакитної радості. Маму мою звуть Василиною. Тому ім'я це здається мені найліричнішим і найніжнішим у світі за всіх імен» [44, с. 293–294].

А ось таким постає перед читачем батько І.Чендея (прожив понад 90 літ): «Йому, нашому батькові, за сімдесят.

Поставний, з характерною, трохи важкою ходою горянина. Корінням усієї сутності він вріс у землю в тій свідомості, що вона одна годує і напуває, дає радість і щастя селянину, що найбільший пан у світі той, для кого кільчиться, проростає колосом, вистигає врожаями…

У нього до тонкощів було розвинуте почуття справедливості, любові до правди. Ніколи не

[*] До речі, слово «няньо» в російських перекладах творів І.Чендея залишали без змін із відповідним коментарем. – *С.К.*

йшов на поступку лжі і не мудрував, а що вийде з того, як скаже одну тільки правду. Тому нерідко нашому батькові приходилося ой як скрутно, як важко.

Як і Мама, він завжди переді мною.

Для мене він – як закон, як справедливість, як чесність і прямота.

У нього було багато талантів. Він міг стати великим оперним співаком, диригентом. Міг дивувати світ артистизмом виконання, бо мав досконалий слух і не гірший голос співака, вміння перевтілюватися й проникати в таємниці характерів.

Вміння будувати оповідь, не тільки дивитися, але й бачити, здатність пройматися чужими радостями і болями, проникати в глибини душі могли привести його в літературу» [44, с. 297–305].

У цих характеристиках відчувається особлива тональність, яка не лише зримо творить дорогі серцю письменника образи його матері і батька, вона, тональність, переростає у пісню-сповідь кожного із нас перед своїми батьками. Ці описи набувають певного символічного звучання щодо місця Матері і Батька у житті кожної людини, у збереженні роду, традицій, пісні, рідної мови.

Листи І.Чендея відкривають ще одну цікаву грань його таланту – йдеться про статті митця, опубліковані на сторінках поважних республіканських та всесоюзних часописів, які присвячені проблемам збереження фольклору, письменницької творчості, творчості літературних побратимів.

Так, зокрема, у рубриці «Письменницькі роздуми» на сторінках журналу «Радянське літературознавство» (1966. – №12) побачив світ цікавий есей І.Чендея під назвою «Від пісні і життя». У листі до К.Волинського від 27 травня 1966 року він писав з цього приводу наступне: «Це своєрідні нотатки з практики новеліста, літератора взагалі. Може варто б уникнути подібних замовлень, але сам собі думаю ще й про таке: рано чи пізно щось таки та треба буде казати людям, як писав, що писав, чому писав, чому про те, а не про інше. Маю дуже цікаві факти, хочеться про них сказати не тому, аби відкривати себе, а тому, щоб сказати слово з свого цеху – кожен літератор, менший чи більший, досвідчений чи менш досвідчений, має свою лабораторію-робітню. Маю її і я. Чого тримати тут на замках скриньки? Не варто тим більше, коли люди просять» [38, лист від 27.05.1966].

Ці письменниці роздуми становлять особливий інтерес для дослідника його творчості. І.Чендей оповідає про два головні джерела своєї творчості –пісню і життя. Важливо наголосити й на тому, що, ведучи мову про українську народну пісню, яку «спершу приймав її так, як давало життя – разом з хлібом і повітрям, водою і сонцем», митець звертає увагу не лише на її неповторну мелодику, а розглядає більш ширше, крізь призму високої естетики, як своєрідну енциклопедію української душі. У пісні, яка супроводжувала його в будень і свято ще з материнської колиски, з народних весіль, яку чув біля корчми в Дубовому, яку співали рекрути, йдучи служити чужим володарям, саме у ній він бачив «все прекрасне, чим багатий наш великий народ – його душевні щедроти і мрію, сердечність та емоційність, крилату фантазію і жагу до прекрасного, любов до казки і вишивки, до танка́ і співу, невсипущу потребу духовного збагачення» [30, с. 49].

І.Чендей акцентує увагу читача й на тому, яку роль відіграла його перша вчителька Йолана Тимкович щодо усвідомлення ще школярем значущості не лише пісні, а й фольклору загалом. Саме через любов до народної творчості вона «виводила» своїх учнів «у великий і далекий простір, до сонця». Особливо пам'ятним, згадує І.Чендей, був шкільний день перед Різдвом. Сільські хлопчаки традиційно готувалися до цього свята, яке особливо любив І.Чендей. Йолана Тимкович «попросила, щоб поколядували. Спершу несміливо, потім просто і безпосередньо понеслася з класу колядка. І про що тільки не співалося в ній! Про зозульку на дереві високім, про зелене вино саджене, про корівки й овечки, співалося для ґазди і ґаздині, ґаздових синів і доньок. І в тій колядці вже нічого не було з того, що звикли рахувати сугубо святим чи божим – у колядці була мрія про велику красу життя з достатком і добром, у миру і благодаті. В колядці була дума селянина» [30, с. 50]. Саме завдяки першій учительці, яка «багато говорила про народну пісню, про її багатство і красу» й «просила […] записувати пісні», І.Чендей розпочав свою фольклористичну діяльність – збирав народні пісні, казки, коломийки. Під впливом народної творчості, власне, й почав творити сам – спочатку писав поетичні твори, а невдовзі перейшов до прози. Посіяна любов до народної творчості Йоланою Тимкович згодом щедро проросте у співпраці І.Чендея з видатним фольклористом П.Лінтуром, з яким підготує до видання «Казки зелених гір» (Ужгород, 1965), збірки народної сатири та гумору «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966). Сам І.Чендей упорядкує збірки казок «Казки Верховини» (1960) та народних коломийок. Ці видання були високо поціновані як фольклористами, так і його земляками-закарпатцями, про що писав поет П.Скунць у рецензії «Нові видання закарпатського фольклору» [27].

«Два джерела б'ють у моєму літературному доробку – життя і фольклор», – писав І.Чендей. Найбільш майстерно, психологічно точно правда життя відтворена у новелах письменника, тому й не випадково у своїх роздумах докладно оповідає про роботу саме в цьому жанрі: «Новелу люблю і глибоко шаную, бо дуже багато достоїнств у цього жанру красного письменства. Новела, як піхота (ні, не моторизована, а та, що торує стежки-доріжки по праведній землі!), що перша чує землю, перша бачить овиди, прориває́ться оперативно

і швидко, займає позиції надійно і невідступно, прокладає собі дороги скрізь і всюди дорогою ціною. Я знав напевне: перша книга моя, що має вийти у світ, буде книга новел» [30, с. 51].

І справді, його перша книга новел «Чайки летять на Схід» (Ужгород, 1955) стала знаковою у творчості прозаїка. Письменник оповідає про ті життєві факти, які лягли в основу новели – трагічні події, свідком яких був, коли у березні 1939 року Закарпатську Україну окупували чужинці. Назавжди закарбувалися у його пам'яті «захоплені вигуки запроданців, що вітали чужаків», трагічна смерть Томаша Маркуся і його побратима Візічканича, братів і сестер Логойди, поета Д.Вакарова та інших. І.Чендей докладно описує відвідини Закарпатського краєзнавчого музею, де в одній із вітрин під «склом лежали прострелені кулями кишенькові хустки», якими зав'язували очі батька і сина, розстріляних на березі Тиси. Побачене взяло письменника «в невідступний полон», бо саме у тиші музейного залу він відчув «ходу жандармів-окупантів, бачив холодний блиск на багнетах того ранку, коли героїв вели до страти. Я бачив самих героїв – батька і сина. Безстрашних і мужніх, непохитних, як верховинські гори. Чув биття серця батька, який розумів, що коїться. Бачив і розумів, якими очима дивиться він на сина – того сина, який має загинути. Як його серце в той ранок обливалося кровю! […] Тут, у залі музею, я зрозумів: новела буде написана. Саме новела, а не повість, не роман, не драма. Поштовх до творчості був таким сильним, що я вже не знав спокою» [30, с. 52].

Цей трагічно-оптимістичний життєвий реальний факт І.Чендей прагнув узагальнити, а його творча уява «малювала картину за картиною», «вистигали образи, карбувався лад і ритм фрази, настрою, окреслювався пейзаж»; він хотів, аби у цьому творі попри страшний сам факт смерті «в ім'я самого життя була велика перевага над смертю, було саме життя – вічне, велике». І.Чендей на найвищому баладному регістрі прагнув оспівати тих, «хто вмів не тільки красиво боротися, а й красиво вмерти» [30, с. 53]. Художнє визрівання новели тривало майже півтора року, а сам її текст, як зізнавався письменник, «був написаний за одним присідом протягом п'ятнадцяти хвилин»! Подальший тонкий літературознавчий самоаналіз новели «Чайки летять на Схід» у цих письменницьких роздумах вражає читача, а заодно підтверджує сказане про цю новелу П.Скунцем: це – «класика, яка не належить ні до соціалізму, ні до капіталізму. Там – крик душі. Там – правда душі. Там – перемога душі над брутальністю навколишнього світу» [28, с. 140]. Недарма літературознавець Г.Аврахов озаглавив свою передмову до збірки «Терен цвіте» влучно й вичерпно – «Майстер новели» [1].

У цьому контексті особливо актуальним постає виступ І.Чендея на міжвузівській конференції в Ужгороді у травні 1966 року з проблеми розвитку новели. Він зазначив, що «цей прекрасний, ваговитий і пружний жанр» починає занепадати через «зниження вимог до жанру». Загалом високо оцінивши виступи вчених-літературознавців провідних вишів України та Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України, особливо їх теоретичні міркування про жанрові особливості оповідання і новели, відмінності між ними, І.Чендей зізнався, що в процесі цього дискурсу «чимало передумав, що таке новела, що таке оповідання», прийшовши до висновку (тут він поділяв теоретичні розмисли І.Денисюка), що різниця між цими жанрами існує, й водночас, опираючись на власний досвід письменника, стверджував: на відміну від новели оповідання «може народжуватися в процесі роботи за столом», творча «його температура нижча. Воно спокійніше», а «новела – твір напружений перш за все психологічно, він увесь мовби зі спалахів складений і сам є спалахом. …. Новела довго виношується, вистигає од моменту імпульсу, запліднення до появи на світ, зате порівняно дуже швидко пишеться – народжується». Письменник наголосив, що коли сідав писати найкоротшу свою новелу «Чайки летять на Схід», то у нього «все було готове. Я знав, відчував навіть розділові знаки. … новела завжди глибока в переживаннях і хвилюваннях героїв, що вона майже завжди дає великий простір для творчості читача, який мусить бути співучасником новеліста…» [33, с. 16–17]. Мудрі міркування письменника можуть слугувати актуальною настановою сучасним прозаїкам, що активно працюють у жанрі так званої малої прози.

Варто наголосити й на тому, що критики, зокрема Г.Аврахов, К.Волинський, Г.Дончик, О.Бабишкін та ін., відзначали, що жанр новели «найперспективніший у розвитку Чендеєвого таланту», який у «багатій на селянську тему українській літературі […] сказав своє слово. Те слово, яке міг сказати тільки він, його талант» [3, с. 3]. Та й, зрештою, визнавав це і сам письменник, душа якого (писав романи, повісті, оповідання, кіносценарії, нариси) найбільше горнулася до новели: «Новелу, як жанр, люблю і ніколи не відмовлюся її писати», – писав у листі до К.Волинського від 26.04.1964 року [38].

У письменницьких роздумах І.Чендей зупиняється й на оповіді про життєві джерела дорогої його серцю новели «Син». Одного разу І.Чендей випадково зустрів у Києві свого односельця, який довго обирав для своєї дружини кольє. І саме там, у крамниці, письменник «повернувся уявою в рідне село», перед ним «встав цілий світ стосунків між сином і рідними його», у душі «щось заскімлило, завирувало і вже не давало спокою. Я знав, що рано чи пізно має народитися новела, що кольє відіграє у ній певну функцію». Мине певний час і з-під пера митця з'явиться новела «Син», у якій порушив «морально-етичну проблему обов'язку дітей перед батьками, проблему уваги й поваги,

честі і гідності» [30, с. 54]. Письменник наголошує, що інший життєвий матеріал й відповідно впливає на процес його осмислення, художнього опрацювання, бо, наприклад, новела «Син» народилася в результаті «довгої безпосередньої праці, тут не було все настільки виваженим, виношеним, як в отій моїй найкоротшій новелі» [30, с. 54]. Важливим для письменника, особливо для новеліста, є те, підкреслював І.Чендей, аби не було кон'юнктурщини, адже «процес вистигання» твору має бути спокійний, а читач повинен відчути «ваговитість думки і почуттів автора», бо поспіх у творчості спричинює народження «недоносків, скороспілок», а такий твір рано чи пізно «приречений на смерть». У своїй праці він завжди пам'ятав слова батька, сказані на чергових колгоспних зборах: «Чесно працювати важко, але од чесної праці легко на душі!» [30, с. 55].

Варто наголосити, що ці міркування І.Чендея перегукуються з болісними роздумами Валерія Шевчука про долю новели на сторінках «Літературної України» у 1967 році [48]. Поштовхом до цього виступу стало видання антології українського оповідання у 4-х томах (К., 1960) та двотомного зібрання творів Г.Хоткевича (К., 1966, упоряд. Ф.Погребенник). В.Шевчука бентежило те, що у читача після ознайомлення з антологією «не тільки не складеться позитивне враження. Він взагалі може заперечити цей жанр у нашій літературі, в той час, як справжня новела в нас є» [48]. Головна причина таких непорозумінь і конфузів – це живучість вульгарно-соціологічної традиції при доборі текстів. Це проявилося й під час видання творів реабілітованого натоді Гната Хоткевича, адже двотомник не містив «ряд блискучих, ба видатних новел», які «з незрозумілих причин виявилися поза виданням, тоді як деякі художньо слабші твори – видрукувані» [48]. На це звертав увагу й І.Денисюк у рецензії «Очі, звернені до краси» на це видання Г.Хоткевича на сторінках журналу «Жовтень». Зокрема, він вказав, що поза увагою залишились самобутні «акварелі й образки» Г.Хоткевича, «справжні етюди з натури», а також модерністські шукання, водночас до першого тому включено деякі художньо незрілі твори письменника [14, с. 140 –141]. Як бачимо, думки обох рецензентів фактично збігалися, оскільки були справедливі й неупереджені.

Вал. Шевчук вважав, що, «ставлячи нині високі вимоги до «малої прози», ми повинні передусім подбати про наше господарство новели взагалі, тобто про базу чи фундамент, на якому розвивалася б сучасна новела», а для того варто «глибоко вивчати досвід письменників забутих і напівзабутих», а також домогтися «ґрунтовного вивчення новелістичного досвіду» в історії української літератури [48].

Міркуючи над деякими особливостями творчості новеліста-практика, І.Чендей наголошує, що робота над цим жанром – це «процес складний, у нього є своя психологія, своє життя, свої рушійні сили», а власна його новелістична праця «іде … од життя, завжди од спостереженого в житті факту, що, звичайно, береться на крила фантазії, домислу та вимислу; пропускається крізь збагачувальний апарат думки, обігрівається емоціями, хвилюванням серця. І тут уже виступає до дії Пісня – струмені тепла, дихання, почувань. Тут виступає до дії те, без чого взагалі література художня не є можливою» [30, с. 55].

Цікавою є й стаття І.Чендея «Фольклорні багатства Закарпаття» [43]. У ній підсумовує зроблене ученими, письменниками, краєзнавцями щодо збереження, вивчення та видання багатющої народної творчості Закарпаття, зокрема В.Гнатюком, Ф.Колессою, Г.Ігнатовичем, П.Лінтуром, М.Ясько, М.Кречком, З.Василенком, В.Піпаш-Косівським, О.Маркушем, Л.Дем'яном та ін. Письменник розповідає про талановитих закарпатських казкарів М.Голицю та А.Калина, про видання закарпатського фольклору в Києві, Ужгороді та Москві, про побутування на Закарпатті різних жанрів усної народної творчості (пісні, казки, балади, прислів'їв та приказок, коломийок). Письменник розмірковує й над тим, що варто звернути увагу дослідників та збирачів фольклору на колядки (і це в радянські-то атеїстичні часи!), на записування весільних обрядів та пісень, й особливо замовлянь та нашіптувань, які зникають із живого побуту, але вражають слухача «образністю та багатством лексики» [43, с. 66]. Твердження І.Чендея, що «Закарпаття – в буквальному розумінні цього слова – невичерпна скарбниця усної народної творчості», а тому «виникає потреба швидше і якомога найповніше зібрати усну народну творчість усіх жанрів» поки «ще живуть окремі представники села, які самі нерідко можуть стати тим джерелом, з якого фольклорист може черпнути безмірну кількість матеріалу» стало аксіоматичним [43, с. 66], адже «найбільше завдання, що ставить життя», – це повернути народові його багатющі фольклорні скарби у вигляді книг, актуально звучать й понині. Особливу надію у цій справі він покладав на кафедру української літератури Ужгородського університету.

У листі від 21 березня 1967 р. І.Чендей досить скупо пише про «багато дрібних прикростей», які випали на його долю після виступу на V з'їзді письменників України, який відбувся 16–19 листопада 1966 року в Києві. Із звітною доповіддю «Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя» виступив О.Гончар і, до речі, серед різноманіття тогочасної прози виокремив «соціально-психологічний роман-дослідження» І.Чендея «Птахи полишають гнізда».

В обговоренні доповіді взяв участь й І.Чендей. Як засвідчує опублікований стенографічний звіт про роботу з'їзду, закарпатський письменник торкнувся «проблемного питання збереження й охорони дорогоцінних пам'ятників минулого, культури та історії нашого народу», він від-

верто говорив про злочинну недбалість у ставленні до природи Карпат, про свідоме нищення компатріотами унікальних пам'яток культури Закарпаття. На підтвердження сказаного, оратор згадав про перебування на Закарпатті у червні 1964 року після всесвітнього Шевченківського форуму в Києві директора кубинського Інституту етнографії і фольклору, поета, перекладача Т.Шевченка Самуеля Родрігеса Фейхоо, якого І.Чендей супроводжував під час поїздки. Так, зокрема, в с. Стеблівка на Хустщині кубинського гостя вразила «старовинна церква у стилі закарпатської готики» як «пам'ятник таланту народних великих майстрів», як «витвір високого мистецтва», збудована кілька століть тому. І.Чендей з болем говорив, що «наш друг Самуель дивився на цю церкву … і не міг надивуватися красі. Та він сокрушався, а чого цей пам'ятник у такому поганому стані щодо його збереження. А потім відбулася розмова нашого гостя і друга з представниками обкому партії, облвиконкому, з літераторами, художниками і журналістами. І коли його спитали про враження від дороги по Закарпаттю, він не знаходив слів для захоплення і красою природи, і нашою піснею, і мовою, і селами» [29, с. 208]. Однак заокеанський гість, нехай і дружньої до Радянського Союзу держави, сказав ще й таке: «Справжній друг не тільки той, хто стелить добрими словами-квітками, але й той, хто говорить всю правду, нехай і гірку. Я готовий вам цю правду сказати. Мені було боляче, коли я бачив, у якому поганому стані у вас пам'ятник архітектури, витвір народного мистецтва в селі, де ми побували. Знаю, що у вас карають за браконьєрське знищення ведмедя, що ведмеді у вас під охороною, та чому у вас так легко можуть псуватися витвори майстрів мистецтва, пам'ятники минулого? Через якийсь час я до вас знову приїду. Гадаю, що до того часу пам'ятник архітектури в Стеблеві буде приведений у належний стан, а коли ні – залишуся у вас його ремонтувати. Думаю, що на це буду мати право, бо справжній пам'ятник мистецтва належить не тільки тому народу, який його створив, він належить і іншим народам, є інтернаціональним» [29, с. 208].

Процитовані І.Чендеєм слова кубинського гостя зал зустрів, що зазначено в стенограмі з'їзду, оплесками. Однак у рідному Ужгороді ці «оплески», зрозуміло, були сприйняті інакше. Облвиконкомівські, обкомівські чинуші та інші місцеві компатріоти не змогли пробачити І.Чендеєві такого «нахабства» та ще й підкріпленого не лише враженнями Самуеля Родрігеса Фейхоо (цікаво, у якому обсязі і якого змісту був висвітлений візит Самуеля у закарпатській пресі за 1964 рік!), а й виступом російського письменника Л.Леонова, автора роману «Русский лес», на сторінках «Литературной газеты» про ганебне поводження з пам'ятками культури на Закарпатті. Відомий як поборник охорони природи та культури, Л.Леонов піддав різкій критиці варварське знищення старовинної дерев'яної церкви, унікальної пам'ятки архітектури, – «церква була порубана на дрова». Після цього, другого, аргументу про «охорону» на Закарпатті народних надбань та пам'яток архітектури, відчайдушний виступ письменника зал вітав уже **«бурхливими оплесками»** (підкр. наше. – *С. К.*), що теж зазначено в стенограмі роботи з'їзду.

Варто сказати й про те, що й О.Гончар у звітній доповіді також згадав про своє перебування у Москві, коли Л.Леонов оповів йому фантастичну історію про «цікавий сувенір», присланий сибіряками: з Томська чи Омська Товариство охорони природи прислало Л.Леонову «шмат карпатського бука. У поясненні було сказано, що цей бук там, у Сибіру, якийсь місцевий заводик, що робить колеса чи спиці в колеса, видає своїм робітникам на дрова, несе, так би мовити, людям тепло. Довго міркували ми: хто ж це додумався рубати й відправляти з Карпат аж он куди і там серед тайги видавати на дрова цю найціннішу породу дерева, яку наші сусіди поляки й чехи так бережуть. Щоб додуматися до такого, геніем треба бути». О.Гончар наголошував, що тенденція «перетворювати, поліпшувати» є загрозливою, адже бездумна «службістська запопадливість» може спричинити екологічне лихо [9].

Але «службістська запопадливість» торкнулася не лише Карпат, але й інших куточків України, зокрема й Волині, про що з таким же болем і розчаруванням напише І.Денисюк у листі до М.Коцюбинської від 30.04.1963 року: «Колодяжне … Білий будиночок Лесі, її джерело, що вибризкало з-під картин дуба… Скулин… Розступилися ліси в пурпурі й золоті – завіса впала – перед нами лежало таємниче тихе лісове озеро… Зграйка качок зривається, каламутить сонну воду… от-от випливе Русалка Водяна чи покаже своє «бородище-помелище» Водяник. Все таке знайоме, рідне … […] Потім на галявині шукаємо дуба – знаходимо велетенський пень. Всього чотири роки [тому] зрубали Лесиного дуба, оспіваного в «Лісовій пісні» – за самогон якійсь бабі на підвали. Тут справді жив дядько Лев…» [13].

З особливим уболіванням говорив І.Чендей і «про потік сірятини в нашій літературі», про взаємозв'язки літератури і фольклору, оскільки небезпідставно вважав, що «письменницька увага до фольклорних скарбів нашого народу» має бути ще більшою, адже серед українських пісень і казок є «шедеври…, що можуть достойно збагатити світову культуру». Він як автор кіносценарію «Тіні забутих предків» дав вискоку оцінку самому фільмові, зокрема відзначив велику роботу режисера-вірменина С.Параджанова, оператора Ю.Ільєнка, закарпатського художника Ф.Манайла, талановиту музику М.Скорика, блискучого графіка Г.Якутовича, редакторську роботу письменника О.Сизоненка. Невдовзі цей фільм визнають шкідливим і фактично заборонять.

Відомо, що згодом за цей відважний і мужній виступ ужгородські компатріоти піддадуть письменника гонінням приниженням, виключать з партії, а на сторінках преси з'явиться «ціла черідка публікацій […] розносного характеру», про що з гіркотою писав у листах до О.Гончара [43, с. 12]. Захоплює цей виступ І.Чендея ще й тим, що його не зупинила, ймовірно замовлена, стаття, як писав у листі до К.Волинського від 27.05.1966 року, «домашнього примітива у судженнях про мистецтво», доцента Ужгородського університету Ю.Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар». З'явилася вона 20 березня 1966 року на сторінках російськомовного випуску газети «Закарпатская правда». Недруги били якнайболючіше, адже в цій газеті письменник працював із березня 1945 року до 1955 року, тут він відточував своє слово як письменник, публіцист, зростав як журналіст, опублікував на її сторінках чимало нарисів, статей та художніх творів; та й не випадково вони обрали саме недільний номер (для закарпатців – це святочний день). Як справедливо зазначив М.Жулинський, що в цій статті Ю.Балеги «…убогий, непрофесійний аналіз твору переплівся з іронічним глузуванням над величним світом звичаїв і традицій рідного люду» [19, 5].

Цей підступний удар І.Чендей прийняв гідно, до свого кривдника поставився навіть зі співчуттям: «Людина він молода, а прьоть надто постариковськи, заскорузло і застигло. А може штовхне ліктями здорового глузду і вирветься з шкарлупи застиглих уявлень… Уявлень. Що не понукають до творчого мислення». Зрештою, у «стариковській заскорузлості» рецензента могли переконатися й учасники конференції з проблем новели, бо, як писав І.Чендей у листі до К.Волинського від 27.05.1966 року, він «не блєснув ані оригінальністю суджень, ані цікавістю думки» [38]. Листа-реакцію І.Чендея на згадану статтю Ю.Балеги подаємо вперше в коментарях, аби читач зміг зорієнтуватися й зробити висновки про цю ганебну історію й відповідно дати оцінку її учасникам та організаторам. Мене цей лист вразив людською мужністю і високою гідністю, яку задекларував І.Чендей, бо, читаючи книгу Ю. Балеги «Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті» (Ужгород. 2010), народжувалися думки-антитези.

До речі, чи то випадковий збіг обставин, але невдовзі після публікації статті Ю.Балегу було призначено деканом факультету романо-германської філології. Всім відомо, що на такі посади, а тим більше тоді, випадкових людей не призначали. З плином літ, коли вже повіяли інші вітри, Ю.Балега, – збулося пророцтво І.Чендея! – таки «вирвався з шкарлупи застиглих уявлень» і «підштовхнутий ліктями здорового глузду», пристав до гурту патріотично налаштованої інтелігенції, зокрема повів активну боротьбу (і цілком справедливо!) проти так званого «русинства» та його керманичів. Зокрема, як не парадоксально це звучить, але Ю.Балега став на захист честі уже покійного І.Чендея, про якого П.Годьмаш та інші «русинські керманичі» розпускали брехливі вигадки. Гідну відсіч різним інсинуаціям про І.Чендея дав його побратим поет П.Скунць у статті «Не плачте, Маріє Іванівно!» [26], а також вдова письменника та її діти[*]. Як зізнався Ю.Балега, що «брехня довго гуляла б сторінками преси, коли б пасквіль Годьмаша не потрапив до рук родини покійного письменника. Мені писати про це нелегко, бо й **сам відчуваю великий гріх перед пам'яттю Чендея** (підкр. моє. – *С.К.*) за не завжди толерантне ставлення в радянський час до митця й його творів, однак совість каже: не мовчи. Тим паче, що спільну мову з Чендеєм ми таки знайшли й разом боролись за Українську державу, її незалежність» [5, с. 243].

Каяття (не ритуал, а стан душі!) за приписами різних морально-духовних учень, якщо воно щире й усвідомлене, явище природне й закономірне. Зрештою, воно потрібне не стільки адресатові, як адресантові, бо в даному випадку йдеться про те, що чесність і глибока порядність І.Чендея, яким письменник не зраджував за свого життя, таки розбудили совість Ю.Балеги, хай навіть після смерті письменника. Варто сказати й про те, що свою ж совість, як найвищу ознаку людської моральності, взяту в надійний спадок від батьків, І.Чендей ніколи не «заганяв» в ідеологічні рамці певної доби, не прикрашав «радянськими» чи «незалежно-державними» барвами, вона у нього просто була, вона вела його чесно по життю, нелегкому й страдницькому, що визнає й сам «кривдник» Ю.Балега.

Листи І.Чендея до І.Денисюка, О.Гончара, Л.Коваленка, М.Мушинки, К.Волинського, А.Турчинської та ін. дають підстави стверджувати, що покаяння Ю.Балеги не розчулили б мудрого І.Чендея – він великодушно, знову ж таки за батьковою наукою, по-християнськи, простив своїх недругів. Важко повірити, що зі своїм довголітнім кривдником він знаходив «спільну мову» у питаннях патріотично-державницьких. Справа в тому, що совість І.Чендея завжди випромінювала щиру любов до України, навіть тоді, коли це вважалося виявом так званого «українського буржуазного націоналізму». Так, наприклад, даруючи «биту» у пресі компатріотами книжку «Березневий сніг» архіву-музею літератури України (а наближалися сумні часи, все щільно ідеологічно загвинчувалося!), письменник писав: «Архіву-музею літератури

[*] Гідна пам'яті І.Чендея була також відповідь його дружини Марії та дітей Марії й Михайла на брудні та брехливі вигадки про покійного чоловіка і батька. Оскільки вона є важливим документом для дослідників творчості І.Чендея, але опублікована в місцевій газеті «Срібна земля-фест» (2007. – 05 квітня), відсутній в наукових бібліотеках Києва, з дозволу дочки М.Чендей подаємо її текст повністю в додатках до статті. – *С.К.*

з думкою про те, аби наше слово-пісня ішло по світу великому і вічність **стверджувала силу духа нації української** (підкр. моє. – *С.К*) і з побажанням успіху в роботі ентузіастам цього прекрасного закладу культури. Ужгород, 27/V, 1969 р.».

Звернімося ще до двох промовистих фактів. У книзі нарисів «Знайомтесь: Тячів, Рахів, Ясиня» (1966) письменник із гордістю за свій народ захоплено напише про стародавню дерев'яну церкву, збудовану в готичному стилі народними майстрами ХУІІІ століття у с. Стеблівка на Хустщині: «Стрілчаста вежа, що вістрям, наче списом, вп'ялася в небо, чотири малі вежі по боках основної, галерея під дахом, майстерно складений зруб з дубових тесаних деревин, склепіння і візерунки – все засвідчує неабиякий талант тих, хто будував добротно й красно й залишився живим в творінні серця і розуму…» [41, 6]. Саме цю церкву він згодом показуватиме кубинцю Самуелю. Саме про це з болем говоритиме на V з'їзді письменників 1966 року, за що невдовзі так аморально поведуться з ним ужгородські партійні боси та їх прислужники.

У 1967 році редакція журналу «Дружба народов» з нагоди 50-річчя з дня жовтневої революції, керуючись тим, що «советская литература – детище Октября, она стала верным помощником партии, выразителем дум и чаяний нашего народа, строителя коммунистического общества», надіслала анкету-питальник чільним письменникам союзних республік, в тому числі й І.Чендеєві. Серед 4-ох запитань було й таке: «Какое значение для прозы и поэзии Вашей республики имеет знакомство с опытом других братских литератур? Творчество каких писателей из других республик оказало лично на Вас наибольшее воздействие?». І.Чендей вважав, що досвід світових літератур загалом, а не лише братських, радянських, є «громадной школой мастерства и познания. Жаль только, что постигнуть все и объять все из этого опыта невозможно. Да и есть ли необходимость?» – цілком слушно твердив прозаїк. Головне, наголошував він, аби кожний письменник прагнув «не только постигать, но и привносить хоть толику, хоть крупицу своего. Пусть самую крохотную. Тогда он не будет похож на наблюдателя, что смотрит, как ныряльщики исчезают в водних глубинах за жемчугом, но и сам будет в роли труженика, устремленного и жаждущего, мечтающего и надеющегося» [31, с. 32]. Отож, національна самобутність у літературі, самобутність творча – ось ті головні постулати життєвого, громадянського і творчого кредо І.Чендея, про які він не боявся говорити зі сторінок провідних часописів тодішнього Радянського Союзу, політика якого була скерована на зовсім інші вектори, протилежні сказаному письменником – спільна радянська культура, спільна мова, нова радянська спільнота, позбавлена національного коріння, національної психології, національної мови.

Таким чином, одні, тобто Пригари, будували й відстоювали українську незалежність упродовж життя, але були гнані, цьковані, принижені, а інші вміли пристосовуватися до поточного політичного моменту, спокійно й комфортно жити, й навіть невдовзі «самовписати» себе в аннали борців за незалежність України. На жаль, примітивна й фальшива мода любити Незалежність України і бути патріотом для власного збагачення чи не одне з ганебних явищ духовного життя сучасної української держави.

Продовженням «дрібних прикростей» І.Чендея після виступу на V з'їзді письменників було й те, що після виходу збірки «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К., 1968) її автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично означало заборону друку творів аж до 1975 року. Справа в тому, що «заборонителі» (серед них М.Климпотюк, В.Вовчок, В.Поліщук та ін.) в героях творів Івана Чендея впізнавали себе: бездуховних кар'єристів, жадібних до грошей, ницих, бездарних і некомпетентних, які в погоні за високими званнями, посадами, чинами готові відректися від рідної мови, знищити архітектурні пам'ятки, звести шкідливі заводи, вирубати правічні карпатські ліси. Байдужість до простої людини, до природи боліла І.Чендея, він намагався застерегти нас від тотального руйнування віковічних морально-етичних ідеалів і традицій, яке ми спостерігаємо у наш час. Найбільша трагедія – це розумів і бачив І.Чендей вже в роки незалежності України – полягала в тому, що ті, хто переступив оті ідеали в часи соціалізму (в ідейні постулати якого, до речі, щиро вірив!), морально деградував, знову опинилися на вершині державного Олімпу, стали не лише депутатами різних рівнів, а й очільниками найвищих державних структур вже в незалежній Україні.

У контексті історії гонінь на І.Чендея, «актуальною» видається згадка у листах про мандри І.Денисюка волинськими місцями Лесі Українки, які львівський учений відвідував не один раз. Творчість поетеси та родини Косачів-Драгоманових загалом посідає особливе місце в його науковій спадщині. Таке зацікавлення спричинене не лише спільною малою батьківщиною професора і письменниці – рідною Волинню, а й тим, що ще юнаком спілкувався з настоятелем ковельського монастиря редемптористів Володимиром Стернюком (12.02.1907–29.09.1997, похований у крипті собору Св. Юра у Львові), згодом архієпископ УГКЦ. Він, як згадує І.Денисюк, «розповідав нам, молодим хлопцям, котрі один місяць мешкали у монастирській келії, що тут, у нього, є «якісь папери Лесі Українки» [10]. Після приходу радянських військ і з початком переслідувань УГКЦ о.Володимир категорично відмовився підписати «перехід на православ'я». На жаль, у червні 1947 р. його було заарештовано, звинувачено у зв'язках із націоналістичним підпіллям та засуджено на 5 років виправних

робіт, котрі відбув в Архангельській області. Після звільнення в 1952 р. працював бібліотекарем, охоронцем, обліковцем, а згодом санітаром «швидкої допомоги» у Львові[*]. Як розповіла мені Тамара Скрипка, що спільно із І.Денисюком вони намагалися ще за радянських часів вийти на слід В.Стернюка, розшукали його родичів, однак не змогли дізнатися, у якій саме лікарні він працює санітаром. Поспілкуватися із свідком таємниці архіву Лесі Українки, як згадує Т.Скрипка, не допомогли навіть і черниці, які злякались їх настирливості щодо розшуків В.Стернюка, оскільки подумали, що вони, Т.Скрипка та І.Денисюк, «засланці КДБ».

Про сховані «папери» Лесі Українки І.Денисюкові, натоді аспірантові, знову нагадав М.Возняк, перший науковий керівник його дисертації. Дізнавшись, що аспірант із Волині, академік оповів про «замурований у стінах Волинського монастиря» архів Лесі Українки. Ключ до «захованого скарбу» підказала згодом Марія Деркач. Однак, пошуками архіву І.Денисюк зайнявся набагато пізніше, у другій половині 80-х років XX ст.: «При пошуках скарбу, – згадував він, – в мене з'явилась чудесна, як у казці, помічниця – Тамара Скрипка. Ми відкрили другий, крім Колодяжного, осідок Косачів на Волині – Запруддя. Там пані Тамара виорала трактором п'ять кілограмів срібного косачівського посуду. На підставі багатьох новознайдених архівних матеріалів ми написали з нею монографію "Дворянське гніздо Косачів", першоімпульс до створення якої дав академік Возняк» [10, с. 415].

За іронією долі, саме праці улюбленого викладача й наставника акад. М.Возняка для обкомівського ідеологічного ревізора Л.Череповського, який опікувався «ідейністю» лекцій університетської професури, стали неспростовним доказом того, що доцент І.Денисюк, читаючи спецкурс про Лесю Українку, пропагує «український буржуазний націоналізм». Можемо собі уявити, що пережив тоді лектор, адже наслідки таких тяжких ідеологічних звинувачень були наперед відомі. Вже з плином літ професор не без іронії писав, що його «буржуазний український націоналізм» виявився в тому, що у списку рекомендованої літератури він назвав статтю «націоналіста М.Возняка «Першодруки Лесі Українки» та ще й зразу ж за Марксом, Енгельсом, Леніним, Горьким»[**] [10, с. 412].

«Не засумнівалось засідання обкому й у згаданих обвинуваченнях мене, – писав І.Денисюк, – а не зняло з роботи лише тому, що врятував присутній там ректор Євген Лазаренко» [10, с. 413]. На жаль, знайти архів Лесі Українки І.Денисюкові не пощастило, а тому, із сумом констатує професор-мемуарист, залишився «невиконаний заповіт чи надзавдання» акад. М.Возняка. Однак є всі підстави стверджувати, що саме «першоімпульс» акад. М.Возняка постійно бився й творчо надихав І.Денисюка під час написання ним праць про Лесю Українку та членів родини Косачів-Драгоманових, зокрема, монографій («Дивоцвіт: Джерела і поетика «Лісової пісні» (Львів, 1963) (у співавторстві з Л.Міщенко); «Дворянське гніздо Косачів» (Львів, 1999) (у співавторстві з Т.Скрипкою) та численних статей.

Вище уже згадувалась анкета редакції журналу «Дружба народов». Окрім уже наведеного запитання, там були ще й такі: «1. Какие произведения Вашей литературы последних лет представляются Вам наиболее значительными и интересными? На какие традиции родной литературы, как дореволюционной, так и советской, Вы опираетесь в собственном творчестве? 3. Какие произведения родной Вам литературы, созданные в последнее время, могут, на Ваш взгляд, стать вкладом в общий современный литературный процесс? 4. Какова, по Вашему мнению, роль всесоюзной критики в развитии литературы Вашей республики. Ваше отношение к откликам всесоюзной критики на собственное Ваше творчество, какие выступления критиков Вы считаете серьезными и плодотворними?».

Ми свідомо подаємо ці запитання, оскільки відповіді на них підтверджують об'єктивність І.Чендея щодо оцінок ним літературних явищ, історії української та світової літератур загалом. Думки-відповіді письменника актуально звучать й понині, вони не змаліли з часом, оскільки були чесні й об'єктивні. Так, зокрема, він не без гордості зазначив, що в Україні є чимало талановитих творів, серед яких виокремив «Тронку» Олеся Гончара, «Вир» Г.Тютюнника, оповідання «Зав'язь» Гр. Тютюнника, роман Р.Андріяшика «Люди зі страху», новелістику Є.Гуцала. Як бачимо, І.Чендей мав витончений художній смак. Він небезпідставно стверджував, що на розвиток української літератури, зокрема новелістики, особливий вплив мала, в тому числі й на нього, творчість В.Стефаника – «одного из самых малословных, но емких и волнующих классиков Украины» [31, с. 32].

Відповідаючи на четверте запитання, І.Чендей відверто сказав про недостатню роль всесоюзної критики у розвитку української літератури, оскільки в центральних журналах не густо зустрічаєш «глубокие, профессионально, мастерски написанные статьи […] об отдельных произведениях нашей литературы. Когда подобная статья появляется, она сразу обращает на себя внимание,

---

[*] Висловлюю вдячність Тамарі Скрипці, що мешкає в США, за інформацію про В.Стернюка та спогади про їх розшуки із І.Денисюком о.Володимира в Пустомитах на Львівщині, де він певний час мешкав. – *С.К.*

** Про довголітнє цькування та приниження акад. М.С.Возняка радянськими партійними та державними органами (академік хотів навіть накласти на себе руки) розповідає на основі уцілілих і збережених документів тої сумної епохи його вихованець, проф. Михайло Нечиталюк у книзі «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях» (Львів, 2000. – 424 с). – *С.К.*

радует» [31, с. 33]. Невибагливість критиків Москви та Ленінграда, наголошував він, породжує так зване «чтиво», художню сірятину, яка почала заповнювати сторінки періодики, адже її автори «бесстыдны и бесцеремонны». Тут ішлося й про український літературний процес, а тому І.Чендей апелював до критиків, аби вони помічали «в первую очередь, лучшие явления в национальных литературах», оскільки твори кращих її представників є вдячним матеріалом для критики, бо саме тут «открывается настоящий простор для рассуждений и анализа, обобщений, выводов» [31, с. 33].

Як приклад, називає статтю авторитетного і знаного критика Г.Корабельникова «Король Лир Верховины» про свій роман «Птахи полишають гнізда» [24]. У цій статті автор із «удивительным проникновением прочитал і разобрал роман», а це приємно тішить будь-якого митця, надає йому творчих сил, та водночас – і це дуже важливо, наголошував І.Чендей, – «заставляет быть строже к себе. Ведь куда труднее литератору удержать и расширить завоеванный плацдарм, чем прийти от неудачи к первому успеху. Я стою перед осознанной трудностью» [31, с. 33].

Цікавими в цьому аспекті є міркування І.Чендея на сторінках часопису «Вопросы литературы» [34, с. 56–58], у яких ішлося про роль літературної критики. До участі в дискусії з цього питання редакція запросила знаних письменників та критиків, серед яких й І.Чендея. Він, зокрема, наголошував, що літературна критика, як велика і вельми важлива сфера духовного життя, може творитися лише чистими руками, гарячим серцем, світлим розумом, до того ж талант критикові потрібен так само, як і прозаїкові, поетові, драматургові. «Справжній критичний талант – явище рідкісне», – з сумом констатував І.Чендей. Як і справжній письменницький талант, так і справжній талант критика, мають всіляко заохочуватися, підтримуватися, адже «таланту приходится почти всегда трудно, подчас даже очень трудно», особливо, коли критик «задевает маститых литератров», він стикається зі значними труднощами у подальшій праці [34, с. 57]. І.Чендей підкреслював, що «нормальному положению дел в литературной критике машает иногда конъюнктура» [34, с. 58]. Про брак професійної літературної критики І.Чендей у досить гострій формі говорив і на нараді керівників обласних письменницьких організацій, яка відбулася 01.10.1969 року в Ірпені поблизу Києва [32].

В одному із своїх інтерв'ю І.Чендей сказав: «У письменника повинні бути три таланти: Перший – талант творця і живописця. Другий – талант мислителя. Третій – талант критика. Справжній письменник той, який здатен і намалювати, і оцінити, і щоб думка була» [35]. Ці три іпостасі І.Чендея, справжнього письменника, знаходять своє розкриття і в його епістолярії. І.Чендей розумів критику як важливу складову літературного процесу загалом, і завжди ставився з розумінням до критики своїх творів. Так, наприклад, І.Денисюк, прочитавши збірку «Терен цвіте» (К., 1967), висловив ряд зауважень і міркувань, піддав «критиці, досить гострій» оповідання «Син», яке автор вважав «основним» у цій збірці «за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі» [37, №7]. Оцінка І.Денисюка не збігалася з думкою інших критиків, наприклад, Г.Аврахова, автора передмови до цієї збірки, який справедливо вважав це оповідання «у творчому доробку письменника і загалом в українській малій прозі останніх літ … найкращим» щодо потрактування «вічної» теми батьків і дітей, яку митець показав «нежданим боком», повернув «до сучасних проблем», адже йдеться тут (це актуально звучить і сьогодні!!!) «про людяне в людині, про синівську гідність у широкому розумінні цього слова» [1, с. 12].

Про слушність зауваг І.Денисюка не лише щодо «Сина», а й змістового наповнення книжки «Терен цвіте» свідчить і той факт, що, готуючи до друку в 1982 році двотомник своїх творів у видавництві «Дніпро», І. Чендей зізнавався: «Формую оце рукопис двох книжок, прискіпливо відбираю оповідання, досить Тобі сказати, – писав він К.Волинському 22.01. 1981 р., – що із серійного видання «Терен цвіте» до нагоди 50-річчя Жовтневої революції з тридцятьох оповідань ледве взяв п'ятнадцять» [38].

До речі, як розповів мені недавно письменник Петро Перебийніс, колишній головний редактор видавництва «Дніпро», що із найвищих «пагорбів», тобто ЦК Компартії України та КДБ, надійшла таємна команда не видавати твори «цього українського буржуазного націоналіста» у двох томах. П.Перебийніс згадує, що до цього моменту з І.Чендеєм не був особисто знайомий. Однак така відверта і пряма вказівка, зрозуміло, насторожила, викликала до певної міри якийсь внутрішній спротив. Отож вирішив перечитати всі твори, які надіслав І.Чендей у видавництво. Читання не розчарувало, а навпаки, породило глибоку симпатію до письменника (згодом вони будуть листуватися, обмінюватися книжками). П.Перебийніс розумів, що видання однотомника принизить такого обдарованого письменника, а такий несправедливий вердикт після довгого замовчування він сприйме боляче. Та розкрити комусь цю таємну вказівку не міг, адже знав – покарання буде вкрай тяжким.

Невдовзі, згадує П.Перебийніс, – недарма ж І.Чендей вірив у Долю!, – він випадково зустрів письменника у Києві – в тролейбусі!!! – (впізнав «закарпатського буржуазного націоналіста» за розкішними вусами, наголошує мій співрозмовник). До речі, як згадує Тамара Скрипка, що їй також врізалися у пам'ять саме ці розкішні вуса письменника, коли І.Чендей заходив у гості до директора Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України М.Жулинського.

Ця зустріч відіграла вирішальну роль у подальшій долі виходу двохтомника. Та й у своїх передбаченнях П.Перебийніс не помилився, бо коли прямо сказав про вказівку «не пущать» двохтомник письменника, а видати лише один том, то, тяжко вражений цією звісткою, І.Чендей пополотнів. П.Перебийніс мав уже певний досвід у таких партійних інтригах, знав, як зарадити справі, а тому й порадив: видання може врятувати лише вище партійне обласне керівництво, яке погодить це питання в Києві. До кого саме звертався І.Чендей в Ужгороді, П.Перебийносу достеменно невідомо, та двохтомник таки вийшов у світ. На моє запитання, до кого ж міг звернутися І.Чендей, колишній головний редактор відповів: «У таких випадках це робилося таким чином – партійне керівництво брало під свою опіку та гарантію, що буде «наглядать» за опальним письменником, аби він себе «чемно» поводив, то й справа, мабуть, пішла на лад»[*]. Вдруге він виручив І.Чендея, коли ужгородські «доброзичливці», зокрема Ю.Балега, настояли на тому, аби зі збірки «Кринична вода» (Ужгород, 1980) було вилучено оповідання «Опікунські турботи». З цього приводу І.Чендей у листі від 10.01.1981 року до В.Дончика писав так: «Та й тут фортуна посміялася не так над автором, як над організаторами та провідниками видавничої справи на Закарпатті[**].

І кардинально протилежне неприйняття рецензії Л.Бойка на рукопис книги «Кринична вода» (Ужгород, 1980), яка мала теж непросту долю щодо появи на світ. Видавничу рецензію, зрозуміло негативну, підготував Ю.Балега, який, як писав І.Чендей у листі до Л. Коваленка від 16 грудня 1980 року, «…був завжди напохваті при виконанні брудненьких доручень дрібних спекулянтів від партійної справи» [40]. Каменем спотикання стало оповідання «Опікунські турботи», на вилученні якого із згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І.Чендей домігся, аби рукопис надіслали на рецензування з метою отримати «кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УСРСР. Зі мною, бач, погодилися. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися» [40, лист від 29 травня 1980 р.].

Загалом «брак вимогливої професійної літературної критики», на думку І.Чендея, «заважав нормальному розвитку літературного процесу», спричинював появу «слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, невправних, навіть халтурних» творів, а також необ'єктивних «закритих рецензій», негативно позначався на роботі літературних редакторів, які «часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов'язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводило б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо». Відсутність вимогливої й об'єктивної критики на руку «вертким і спритним авторам», які надто плодючі, «мають досить великі тиражі», пишуть «невимогливо, слабо», зате почуваються «краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил», до того ж «надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків», – так міркував І.Чендей у листі до І.Денисюка від 25 вересня 1967 р. [37, №7]. І це була проблема, слушно зауважував І.Чендей, не лише українська, а загалом «літературно-критичного цеху» тогочасного Союзу. Від професійного рівня того цеху, небезпідставно вважав І.Чендей, залежить подальший розвиток літератури, про що йшлося і в листі до І.Денисюка від 20 жовтня 1967 р.[34].

На запитання Л.Коваленка (минав уже 1980 рік), коли ж нарешті між критиками і літераторами зникне «**вічне зло**», І.Чендей відповів, що мир між ними настане лише тоді, коли «чим вище буде ставати професійний рівень літератури і критики, як частини літератури, тим тісніші, мудріші, професійніші взаємини між ними й будуть. Чим більшою й авторитетнішою буде ставати когорта літературних критиків з інтересом єдино літературним, без догідництва та пристосовництва, кон'юнктури і дешевого розрахунку, тим справи підуть краще» [40, лист від 16 грудня 1980 р.]. Цікавим у цьому контексті є лист І.Чендея до Агати Турчинської від 7 січня 1956 року, надісланий їй як «супровідний» до першої збірки новел «Чайки летять на Схід» (Ужгород, 1955). Молодий письменник задекларував тут своє розуміння літературної творчості, якому залишиться вірним упродовж життя: «Люблю літературну роботу, як щось заповітне, щось таке, котре може нагадувати своїм процесом тайну жертвоприношенія, підносити на крилах, вкидати в розпач, вселяти віру, вселяти мабуть для того, щоб потім знову зпроневіряти» [47]. Водночас він просив досвідчену авторку, з якою познайомився ще на початках своєї літературної праці, бути об'єктивною, вимогливою щодо оцінки змісту збірки, бо усвідомлював (і про це говоритиме не один раз у статтях, виступах на з'їздах письменників, в інтерв'ю і т.д.), що «принципова критика, дружня порада може тільки допомогти, сприяти поліпшенню процесу, наснажити або й підказати знайти собі більш надійне ремесло, аніж література. Правда, у нас часто щадять, тому підводять, збивають з пантелику. Не хотів би я, щоб таке траплялося і зі мною» [47].

Для кращого розуміння постулатів І.Чендея-критика, його природного чуття на з'яву творів талановитих, самобутніх, яскравих, варто згадати

---

[*] З усної розповіді П.Перебийноса після презентації видання Надії Миронець «Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів» (К.: Ярославів Вал, 2013), яка відбулася 29 травня 2013 року в книгарні «Буква Є», розташованій у Києві по пул. М.Лисенка, 3. – *С.К.*

[**] Висловлюю вдячність фкад. В.Г.Дончику за надані ксерокопії листів І.Чендея до нього. – *С.К.*

й рецензію письменника на перший твір Р.Андріяшика роман «Люди зі страху» (1966).

На жаль, цей твір, як справедливо писав Г.Аврахов, «виповнений глибокими думками, інтелектуальний у щонайкращому розумінні цього поняття», не здобув належної оцінки як найпомітніше літературне з'явище в українській прозі 60-х років XX ст. На думку критика, у романі в контексті тогочасної літератури й політичної доби був «свіжий погляд Р.Андріяшика на багато явищ нашої історії, однак відкриті автором «люди зі страху» як соціально-психологічна сутність» не стали предметом серйозних студій через брак вдумливої критики [2].

Високу оцінку дав романові й авторитетний критик Л. Коваленко у рецензії з промовистою назвою «Це – людинознавство», опублікованій на сторінках «Літературної України» в рубриці «Назустріч V з'їздові письменників України» [23]. Критик зазначив, що роман Р.Андріяшика «Люди зі страху» «став чи не найцікавішим явищем у нашій великій прозі» поточного року. Цей твір засвідчив, що в українську літературу прийшов обдарований письменник: «Добре володіння словом, справжнє заглиблення у психологію героїв, тонкий підтекст, грунтовне знання зображуваного (а воно ж, ой яке непросте!), постійний нахил до філософічності, безмежна любов до людини, до її світлих поривів і змагань, безкомпромісність осуду антигуманного в усьому)» [23]. Твір написано на історичну тематику, однак Р.Андріяшик, наголошував Л.Коваленко, хоча й належить до «повоєнного покоління», все ж таки «переміг у «двобої» з історичним матеріалом, який рідко кому вдавалося художньо подолати […], іноді щиро дивуєшся: як міг молодий наш сучасник так глибинно пізнати і, головне, через людські характери трансформувати той уже далекий від нас і надзвичайно суперечливий світ!» [23]. Л.Коваленко, відомий у літературних колах своєю непохитністю, принциповістю та вимогливістю, не побоявся підтримати молодий талант, над яким вже збиралися чорні хмари саме напередодні з'їзду. Мужність критика захоплює, адже недавно його ж самого у 1962 році, як згадує С.Кириченко у спогадах «Люди не зі страху» (так цікаво обіграно назву роману Р.Андріяшика!), партійна верхівка, незважаючи на фронтові заслуги, організувала провал під час проходження ним чергового переобрання на посаду наукового співробітника Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР. Справа в тому, що на одному із зібрань у будинку літераторів Л.Коваленко заявив: «*Нами досі керують люди, у яких на руках кров українських письменників*!». Тут почувся «*вигук із залу: «А прізвище назвати можете?». – Можу. Директор Інституту літератури Микола Шамота». У залі мертва тиша. Шок. Льоня працює в інституті, за тиждень у нього конкурс. І котять вірні шамотинці проти Коваленка чорні кулі. Микола Захарович [Шамота. – С.К.] показує Льоні перед урною свій бюлетень: «Я вас не викреслив». Президія АН скасувала провальний для Коваленка результат. Фронтовик з важким пораненням звільненню не підлягав*» [21, с. 178].

«Справжньою радістю» стало читання роману «Люди зі страху» й для редактора відділу першої книжки республіканського видавництва «Молодь» І.Дзюби, який зізнавався незнайомому досі авторові, що твір «справив враження […] зрілого високохудожнього твору […], а це тут буває не часто» й навіть запропонував «попередньо переговорити з якимось журналом» щодо першопублікації з подальшою підготовкою рукопису до друку у цьому ж видавництві [17]. Отож, не без підтримки І.Дзюби твір побачив світ на сторінках журналу «Дніпро» під назвою «Спадок віку» (1966. – №№ 2–4).

Таку ж захопливу оцінку творові у листі до письменника висловила й редактор відділу прози журналу «Прапор» Л.Волошина: «Прочитала Вашу книжку «Люди зі страху» і була щиро захоплена нею. За останній час не довелося читати такого розумного, гарного твору, як Ваш. Хочу запропонувати Вам надіслати щось і для нашого журналу» [8]. На сторінках «Прапора» була опублікована «Полтва» Р.Андріяшика, яка завдала авторові теж чимало страждань.

Оскільки Р.Андріяшик мешкав у Чернівцях, то, зазвичай, твори буковинців друкувалися на сторінках львівського часопису «Жовтень». На цей раз, на жаль, традицію було порушено, та згодом головний редактор часопису Р.Федорів, запрошуючи Р.Андріяшика до співпраці, визнав той гріх, що не «Жовтень» «був першовідкривачем таланту» автора «Людей зі страху» [48].

До цього гурту поціновувачів справжньої літератури і справжнього таланту пристав, зрозуміло, й Іван Чендей. У шостому числі журналу «Дружба народов» він умістив розлогу рецензію на роман Р.Андріяшика «Люди зі страху» під назвою «Роман о доле народной». Прочитавши цей твір з особливою радістю, як і І.Дзюба, Л.Волошина, Г.Аврахов, Л.Коваленко, дійшов висновку, що твір глибоко інтелектуальний і вимагає вдумливого й мислячого читача, що прагне пізнати правду історії. Достоїнством цього твору вважав і те, що перед нами «достоверное и скрупульозное исследование жизни галичан на нелегком отрезке времени – после первой мировой войны и развала Австро-Венгерской монархии» [42, с. 270]. Р.Андріяшик, зауважує автор рецензії, досконало вивчив і проаналізував багатющий фактичний матеріал, глибоко осмислив його, що дало змогу створити «панорамное полотно о судьбе родного народа, значительно обогатить наши знания о жизни Галичины» [40, с. 270]. В особі прозаїка-початківця Р.Андріяшика І.Чендей безпомильно побачив «писателя-аналитика, писателя-исследователя», який іде своєю творчою дорогою [42, с. 271]. Цей твір був близький І.Чендеєві ще й тому, що йдеться тут про страждання простого

народу. Долі галичан, буковинців, закарпатців були дуже схожі, бо ними, людськими долями простих селян і робітників, «опікувалися» з метою визиску уряди різних чужих держав. Гноблення, зневага, нові форми визиску, показані у творі, також йому боліли; та й своїми мотивами роман Р.Андріяшика перегукувався з романом І.Чендея «Птахи полишають гнізда».

Цей твір, на думку І.Чендея, цікавий для історика і філософа, для психолога і фольклориста, лінгвіста, не кажучи вже про тих, хто любить і шанує високу і справжню літературу [42, с. 272]. Роман Р.Андріяшика, наголошував І.Чендей, засвідчив, що письменник-початківець, незнаний широкому загалові, заявив про себе як справжній письменник із світлим талантом психолога, дослідника, людинознавця. Будучи вибагливим до стилю й мови художнього твору, І.Чендей не оминув й недоліків твору, зокрема схематизму у змалюванні окремих сцен, не на повну силу виписані другорядні образи, звернув увагу на мовні огріхи і, оскільки у творі подекуди зустрічаються вислови не з художньої, а газетної лексики. Отож, І.Чендей не дарма прохав А.Турчинську виявити принциповість у критиці першої своєї збірки новел, бо, як засвідчує його рецензія на роман Р.Андріяшика «Люди зі страху», своєю дружньою порадою намагався допомогти молодому талантові.

Поза увагою залишається ще чимало цікавих фактів, які зринають із листів І.Чендея й потребують докладного розгляду в контексті його доби та життя. На підставі сказаного можемо стверджувати, що листи – це першоджерело винятковой ваги, бо саме вони дають можливість дослідникові глибше осмислити ту епоху, коли жив і працював митець, заглянути в творчу робітню письменника, об'єктивно оцінити шляхи розвитку української літератури та заслуги її творців на зламі епох, зрештою, зрозуміти і усвідомити, що **саме** «корисне для свого рідного народу» зробив кожен письменник, й зокрема І.Чендей.

Література

1. Аврахов Г. Майстер новели : [передм.] / Григорій Аврахов / Чендей І. Терен цвіте : новели, повість. – К. : Дніпро, 1967. – С. 5 – 13.
2. Аврахов Г. Проза крізь призму критики / Григорій Аврахов // Літ. Україна. – 1968. – 10 груд. – С.3.
3. Бабишкін О. Вікна у світ [рец. на кн. : Чендей І. Терен цвіте : Новели. Повість. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.] // Літ. Україна. – 1967. – 01 верес. – № 69 (2455). – С.3.
4. Балега Ю. Ступки, мялки и духовный мир Пригар / Ю.Балега // Закарпатская правда. – 1966. – 20 марта. – С. 4.
5. Балега Ю. Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті. – Ужгород : Гражда, 2010. – 248 с.
6. Возняк М. Матеріяли до історії українського письменства XIX в. / Михайло Возняк // Життя і мистецтво. – 1920. – Річник І. – С.28–33.
7. Волинський К.П. Рецензія. *Іван ЧЕНДЕЙ*. Казка білого інею / Кость Волинський // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.221. – Оп.2. – Од. зб. № 33. – Арк.1–6.
8. Волошина Л. Лист до Р. Андріяшика, [1966] / Л.Волошина // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.917. – Оп.1. – Од. зб. № 61. – Арк.7.
9. Гончар О. Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя [виступ на V з'їзді письменників України] / Олесь Гончар // Літ. Україна. – 1966. – 17 лист.; V з'їзд письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С. 206–211.
10. Денисюк І. Академік з легенди [Спогади про М.Возняка] / Іван Денисюк // Укр. літературознавство. Зб. наук. пр. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2006. – Вип. 68. – С. 402–424.
11. Денисюк І. Листи до Івана Чендея / Іван Денисюк // Приватний архів професора І.Денисюка. – У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – *С.К.*
12. Денисюк І. Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І.Денисюк // Приватний архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.
13. Денисюк І. Листи до Михайлини Коцюбинської, 10.05.1960 – 06.03.1967 рр. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.940. – Оп. 3. – Од. зб. № 17. – Арк. 1–92.
14. Денисюк І. Очі, звернені до краси / Іван Денисюк // Жовтень. – 1967. – № 6. – С.139–141.
15. Денисюк І. Про специфіку новели / Іван Денисюк // Розвиток української радянської новели : Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С. 6–8.
16. Денисюк І. Поетика новели / Іван Денисюк // Жовтень. – 1969. – № 10. – С.127–134.
17. Дзюба І. Лист до Романа Андріяшика від 26.08.1965 р. / Іван Дзюба // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 917. – Оп.1. – Спр. 59. – Арк.1.
18. Жулинський М. Історія його краю – в його творах : [передм.] / Микола Жулинський // Чендей І. Вибрані твори: У 2-х т. – Т.1. Оповідання; Птахи полишають гнізда… Роман. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–18.

19. Жулинський М. Сходження на Ясенову : [І.Чендею – 70] / Микола Жулинський // Літ. Україна. – 1992. – 11 черв. – С.5.
20. Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні: Передмова / Сергій Єфремов // Повне зібрання творів Тараса Шевченка; під заг. ред. акад. Сергія Єфремова. – Т.ІІІ : Листування. Тексти. Коментарій. – [К.–Х.] : Держ. вид-во України, 1929. – С. XI–XXXVI. – *В надзаг.:* Всеукраїнська Академія Наук, Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства.
21. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади / Світлана Кириченко. – К. : Смолоскип, 2013. – 917 с.
22. Кіраль С. «І знову я про те, що Життя сильніше Смерті»: спроба епістолярного автопортрета Івана Чендея (до 90-річчя з дня народження письменника) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2012. – № 8. – С.41–57.
23. Коваленко Л. Це – людинознавство / Леонід Коваленко // Літ. Україна. – 1966. – 11 листоп. – № 88 (2372). – С.3; *його ж:* «Ми – люди майбутнього, ми – не минулі» : Статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи / Упоряд. Н.Л.Калениченко, О.Б.Поліщук; вступ. слово М.Г. Жулинського. – Дніпропетровськ : Видавничий дім «Андрій», 2008. – С. 177–181.
24. Корабельников Г. Король Лир Верховины / Г.Корабельников // Дружба народов. – 1966. – № 6. – С.247–257.
25. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2001. – 300 с.
26. Скунць П. Не плачте, Маріє Іванівно! / Петро Скунць // Новини Закарпаття. – 2007. – 31 берез. – №№ 36–37 (3154–3155). – С.4.
27. Скунць П. Нові видання закарпатського фольклору / Петро Скунць // Нар. тв. та етнографія. – 1967. – № 2. – С. 97–99.
28. Скунць П. Патріархальний чи патріарх? : Спроба прочитати Івана Чендея в рік його 80-ліття / Петро Скунць // Дзвін. – 2002. – № 5–6. – С.140.
29. Чендей І. Виступ на V з'їзді письменників України / Іван Чендей // V з'їзд письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С. 206 –211.
30. Чендей І. Від пісні і життя : [Про роботу в жанрі новели] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. С. 49–55.
31. Чендей І. [Відп. на запит. ред. журн. «Дружба народов»] / Иван Чендей // Дружба народов. – 1967. – №11. – С. 132–133.
32. Чендей І. [Виступ на нараді керівників обл. письм. організацій, 01.09.1969 р., м. Ірпінь, Будинок творчості] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1969. – 07 жовт. – № 80(2673). – С. 3.
33. Чендей І. [З виступу на науковій конференції в Ужгород. ун-ті, трав. 1966 р.] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 8. – С. 16–18.
34. Чендей І. Критика сегодня и завтра [відп. на запит. ред. журн. «Вопросы литературы» / Иван Чендей // Вопросы литературы. – 1968. – № 11. – С. 57–58.
35. Чендей І. Криниця мудрості й любові : [Інтерв'ю / записала Т.Грицищук] // Новини Закарпаття. – 2000. – 20 трав. – С. 12.
36. Чендей І. «Конче скасувати цензуру» : [інтерв'ю з письменником / Записав Ю.Пригорницький] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1990. – 22 лют. – С. 3.
37. Чендей І. Листи до професора Івана Денисюка за 1967 – 1982 рр. / Чендей І. // Приватний архів професора І.Денисюка. У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – *С.К.*
38. Чендей І. Листи до Костя Волинського / Іван Чендей // Приватний архів К.П.Волинського, м. Київ*.
39. Чендей І. Листи до Миколи Жулинського за 1981–1982 рр. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.997. – Оп.1. – Од. зб. 37. – Арк. 1–10.
40. Чендей І. Листи до Леоніда Коваленка // Там само. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.
41. Чендей І. Знайомтесь: Тячів, Рахів, Ясиня [Фотонарис]. – Ужгород : Карпати, 1966. – 80 с.
42. Чендей И. Роман о доле народной [рец. на роман Р.Андріяшика «Люди зі страху» (К. : Молодь, 1966)] / И.Чендей // Дружба народов. – 1967. – № 8. – С.270–272.
43. Чендей І. Фольклорні багатства Закарпаття / Іван Чендей // Нар. тв. та етнографія. – 1966. – № 6. – С. 60–66.
44. Чендей І. Луна блакитного овиду / Птахи полишають гнізда… Роман. Повість. – К. : Дніпро, 1970. – С. 289–374.
45. Чендей І. На запитання редакції відповідає Іван Чендей // Жовтень. – 1986. – №3. – С. 96.

* Висловлюю вдячність вдові К.Волинського, Валентинівні Яківні, за надані ксерокопії листів та дарчих надписів І.Чендея. – *С.К.*

46. Чендей І. «Я щасливий від спілкувань з Вами» [Листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В.Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28 (665). – 12–18 лип. – С.10–12.
47. Чендей І. Листи до Агати Турчинської, 07.01.1956 р., 08.02.1963 р. / Іван Чендей // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.322. – Оп.1. – Од. зб. 543. – Арк. 1–3.
48. Федорів Р. Лист до Романа Андріяшика від 06.02.1968 р. / Р.Федорів // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.917. – Оп.1. – Од. зб. 59. – Арк. 1.
49. Шевчук В. Проблеми новели / Валерій Шевчук // Літ. Україна. – 1967. – 01 верес. – № 69 (2455). – С. 3.

Сидор Кираль

«… СДЕЛАТЬ ЧТО-ТО ПОЛЕЗНОЕ ДЛЯ СВОЕГО РОДНОГО НАРОДА» : С ЭПИСТОЛЯРНОГО НАСЛЕДИЯ ИВАНА ЧЕНДЕЯ

Аннотация. В предлагаемой публикации объединено вступительную статью, тексты писем И.Чендея к И.Денисюку (публикуется впервые), комментарии и примечания к ним. В статье на материале неопубликованных и опубликованных эпистол этих корреспондентов к другим писателям, литературоведам, критикам раскрыто историю отдельных изданий писателя, источники творчества, его высказывания о литературной критике, исследовано размышления о жанровой природе новеллы и рассказа, о произведениях его современников и классиков украинской литературы.

В комментариях предоставлено информацию об упоминавшихся в письмах событиях и фактах, публикуются впервые отдельные письма И.Денисюка к И.Чендею и Ф.Билецкому, письма И.Чендея к А.Турчинской, О.Гончару и дарственные надписи писателя упомянутым адресатам, а также К.Волынскому, В.Дончику, Б.Олейнику, П.Воронько и др., которые рассматриваются в контексте эпохи и для более полного освещения биографии писателя.

Ключевые слова: эпистолярий, творческая индивидуальность, воспоминания, литературная критика, новелла, биография, рецензия, автограф.

Sydir Kiral

«TO DO SOMETHING USEFUL FOR THE NATIVE PEOPLE»: FROM THE EPISTOLARY INHERITANEE OF I.CHENDEY

Summary. The present publication covers introductory article, letters to I. Denisyuk (unpublished), comments and notes thereto. The article on the material of published and unpublished letters of I. Chendey to I. Denisyuk and to other writers, literary scholars and critics discloses the history of separate editions of the writer, the sources of creativity, his views on literary criticism. It investigates his reflections on the generic nature of a novel and a story, on the works of his contemporaries and the classics of Ukrainian literature.

The comments unfold the information about the events mentioned in the letters and the facts that are considered in the context of I. Chendey's era and life. In some cases, for more complete coverage of the particular facts I. Denisyuk's letters to F. Beletskey, I. Chendey' letters to A. Turchinskaya, O. Gonchar (unpublished), as well as his other inscriptions to other Ukrainian writers are given.

Key words: epistolary, creative personality, memories, literary critic, short story, biography, review, autograph.

ЛИСТИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ ДО ІВАНА ДЕНИСЮКА

№ 1

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Даруйте мені, що пишу Вам листа на машинці, а не чорнилом. Вдаюся до цього бюрократичного засобу зовсім не з метою, аби похвалитися своїм механізмом – це так мало у наш повсюдно механізований і перемеханізований вік! Роблю це для того, щоб приберегти Ваші добрі і проникливі очі. Почерк у мене для читання важкуватий, не схожий до Вашого – такого чіткого і шляхетного. То я і не хотів би Вас мучити своїм письмом – дещо знервованим, неспокійним і важким для ока.

Перше, що хотів би сказати на початку листа:

Сердечно дякую Вам за прихильність до мене, за зливу тих добрих і щирих слів, що їх вичитав з листа од Вас! Я не знаю, як і відповісти на них, бо котрих би зараз не добирав, усі, усі здавались би мені у відповідь на Ваш лист блідими, недолугими і нікчемними. Коли слухав Вас з-за стола на міжвузівській конференції з питань новели, переконався, що Ви – мислитель і дослідник, людина логіки та науковець вельми цікавий. Мені хотілося поговорити з Вами, тому, певно, я так приглядався до Вас, коли після закінчення роботи в перший день Ви з будинку виходили. Ваш лист до мене переконав у тім, що Ви належите не тільки науці, літературознавству, що Ви є митець, людина емоційна і гарна до кінця на слові. Не тому це кажу, що Ви з прихильністю і великою повагою – їх мені ще треба відробити мозолем – написали в Ужгород до мене листа. Говорю тому, бо це так!

Ваш лист був для мене великою несподіванкою. Він приніс мені радість і ще й ще раз переконав у тім, що жити варто, що варто працювати, що праця є потрібною людям. Що, врешті, я сам теж потрібний людям.

В житті справді мені приходилося нелегко. Ріс я в родині дуже цікавій – бідній матеріально, зате дуже багатій духовно. Мама і батько – прості селяни, верховинці. По натурі своїй люди далекі одне від одного – мама практичніша, батько «не от мира сего» – чоловік з виключними природними здібностями. Він міг стати і великим оперним співаком, і знаменитим диригентом, і прекрасним письменником. Та що чинити, коли нині йому аж сімдесят літ, і всі кращі літа минули за лихих часів. Увесь його талант вмістився всього в тому, що співав на криласі, читав у церкві по святах Апостола, промовляв завжди схвильовано і переконливо тоді, коли вступав чи то в суперечку, чи мав довести комусь свою правоту. Увесь його талант полягав у тім, аби прогодувати велику сім'ю – нас дома дев'ять сестер і братів, ми з братом Петром найстарші – я з близнюків. Нарешті талант та емоційність мого батька обернулися в його релігійний поміркований фанатизм – сам батько православний і не знаю, чи хтось з простих селян у Дубовім є на Верховині так міцно і неухильно вірить в Бога, як він у нього вірить. Коротко кажучи, натура він міцна, крицева.

Усе, усе, що до мене прийшло нині – скромний літературний успіх, деякі знання (з прожитих літ досі я сидів на лавиці учня, студента, курсанта аж 22 роки!), хата і дерева в саду, квіти і кущі винограду, досить непогана домашня бібліотечка – результат того, що я завжди пам'ятав одне: праця, праця, праця!

Було у мене чимало і змарнованих днів. Одні втекли тому, що не досить був уважним до часу я, інші загубилися унаслідок шаленого часу, коли нерідко залежиш не сам од себе, не од своїх прагнень і устремлінь, а од химерностей, впадаєш у залежність від тих, кому нема ані малого діла до питань творчості і творця, до інтересів тих, де має збагачуватися – і тільки збагачуватися – культура і література всіма, і всіма, хто тільки здатний щось робити корисне для них.

Астролог з Вас добрий! Дійсно, я себе нерідко чую самотнім в Ужгороді і на Закарпатті, моє оточення буває важким, гнітючим. Та сила моя і радість у тім, що я ніколи не давав себе задушити тим удушшям, пригнітити гнітом дрібноти, що я перемагав своїх заздрісників і недругів навіть тоді, коли вони святкували «перемогу» наді мною і тішилися своїм «дрібненьким» успіхом. Я перемагав їх і тоді, коли вони мені за щедрість і прямоту у всьому, за безкомпромісність і так потрібну неподатливість там, де йдеться про принцип, здоровий глузд й інтереси мистецтва, платили чорною інтригою, ненавистю і підлістю дводушшя, дрібненькою «правдицею» і великою брехнею. В цьому я бачив не менше і не більше, як людську слабість, і мені моїх компатріотів просто було шкода. Підчас між своїми компатріотами я бачив навіть здібних, та як шкода мені було, коли їх здібність подрібнювалася і кришилася на заздрості, на всьому, що іде од лукавого і рогатого чорта, а не од інтересів в ім'я мистецтва, в ім'я духовної скарбниці народу – тут місця достатньо усім, хто хоче працювати чесно і віддано, тут кожен потрібен.

Та може варто все це облишити до нагоди, коли ми зустрінемося й поговоримо собі по-братерськи.

Я був завжди багатий мрією і високим почуванням, що **зможу зробити щось корисне для свого рідного народу** (підкр. моє. – С.К.). Для цього я не шкодував ані років навчання, ані сил, ані коштів, ані здоров'я, нервів зокрема. І я був би найнещасливішою людиною в цілому білому світі, коли б не міг жити і працювати для свого рідного народу.

Я був багатий і тим, що завжди чув до себе велику прихильність добрих людей за межами області! Перш усього[1] за межами області. Тай на Закарпатті такі люди є. З нами на веранді увечір 20 травня сидів мій брат і друг – Михайло Михайлович, славний тамада… Чомусь я завжди більше прихильності і уваги чув до себе у Львові, в Києві та Москві, аніж дома, на Закарпатті. Говорю тут про увагу не тому, що я людина якихось підвищених вимог, чекань, що тільки вона і вона мене хвилює. Говорю просто, бо так є…

Зараз я стаю іще багатшим. Бо в мене з'явились нові добрі друзі (гадаю, що маю право казати так!). Це Іван Оксентійович Денисюк, це товариші Неборячок, Фащенко, ще і ще раз Костянтин Волинський. А коли друзів стає більше, та ще до того не просто друзів-знайомих, а працівників науки, культури, літератури, то це вже прекрасно. Тут хочеться гукнути до людей: «Дивіться, я од нині став чоловіком, що має більший скарб, як мав до вчора!». Це наснажує, спонукає до праці, ще тішить! Дякую Вам, дорогий Іване Оксентійовичу, за цю радість!

Радий я, що Ви відпочиваєте в Гурзуфі, купаєтеся в морі і п'янієте од музики моря. Сам я в Чорному морі ніколи не купався, ніколи на морі не відпочивав. Життя складалося так, що всі літа (маю на увазі пору року) були за-

[1] Слова «за все» виправлено на «перш усього». – *С.К.*

йняті працею – готував рукописи, писав, помагав дома батькам…. порався на садибі – будував, перебудовував… Якось я весь час відкладаю на потім відпочинок на теплому морі. Та зараз чую, що такий відпочинок мені був би украй потрібний. Якийсь я нарешті розбитий, знервований, змучений – може тут спричинилися локальні інтриги довкола роману «Птахи полишають гнізда» (попри 20 схвальних рецензій на роман за межами області саме в Закарпатті появилася брудна статейка в «Закарпатской правде», автором її був Балега), може тут багато непотрібних ані Богу, ані чорту бесід серед примітивних окололітературних групок про якусь «антирадянськість», «націоналістичність» роману тощо, а може тут просто роки, коли треба вже і відпочивати.

На жаль, не маю змоги кинути все і забути про письмовий стіл. Протягом липня, частини серпня мушу підготувати досить поважний обсягом рукопис книги «Терен цвіте» для видавництва «Дніпро» в серії «Українська радянська проза» до 50-ліття. Звичайно, не до свого п'ятдесятиліття – йдеться про ювілей Жовтня. Зараз працюю над невеликим сценарієм (яка це нелегка праця!) про дерев'яну архітектуру Закарпаття – має зніматися ще в цьому році кінофільм-нарис студією науково-популярних фільмів. Нещодавно – вже після конференції – я написав дві статті загальним обсягом 35 сторінок. Одна – для журналу «Радянське літературознавство», друга для журналу «Народна творчість та етнографія». Діло в тому, що восени на Закарпатті пройде велика фольклористична конференція з ініціативи Інституту фольклору та етнографії. Про фольклористичну роботу на Закарпатті в роки радянські я й написав статтю. Крім цього, не так давно (з два тижні тому) закінчив новелу «Іван». Новела – 59 сторінок на машинці, складається вона з 9 розділів. А саме: «Курликали журавлі…», «Три Івани», «На цвинтарі», «Багаття дотлівало», «Латка синього неба», «На хвіртці гуторили [старі] бабки», «Де мій Бог?», «Двоїста музика», «Знову курликали журавлі…». Новела видалася цікавою і по формі, і по змісту, от тільки не знаю, що за доля у неї буде?

Маю радість, дорогий Іване Оксентійовичу, бо ось-ось вийде на полиці книгарень книга «Як чоловік підкував відьму, а кішку вчив працювати». Це народна сатира і гумор Закарпаття – 90 казок. З фольклорного запису «ставив» ці казки на мову для широкого читача, звісно, зберігаючи максимально колорит Закарпаття. Таких робіт у мене вже кілька і ними горджуся, цю роботу рахую не менше поважною і почесною за оригінальну творчість.

А взагалі зараз у мене велика гарячка: основне, що маю вчинити, що складає сутність мого життя тепер[1]: книга новел. З нетерпінням чекаю дня, коли знову сяду за новели, так багато задумів, заготовок. Про них міг би повідати довго, дуже довго. Та хіба не краще буде написати і так стрітися з Вами? «Березневий сніг» – це має бути моя слідуюча книжка новел.

Шановний Іване Оксентійовичу! Пишете, що хотіли щось прихопити з собою до Гурзуфа з написаного мною. І ніде не добули книг. Це, звичайно, для автора втішний факт, коли щось, бува, не залежалося і не пішло з книгарень під ніж. Напишіть мені, що Ви потрібували б? Які книги мої Вам приходилося мати в руках, чи може всі основні потрібували б? А основні – «Чайки летять на Схід», «Вітер з полонини», «Поєдинок», «Птахи полишають гнізда». Щоправда, не все у мене вже є, та щось міг би Вам презентувати. «Птахів», на жаль, маю всього два екземпляри аж, і не маю надії більше дістати, бо ніде їх нема. «Вітер з полонини», можливо, і «Поєдинок» (збірки з новелами і повістю «Терен цвіте») у мене притрималися дома.

У Львові після конференції мені не привелося бути. Гадав, що буду – маю одну невідкладну справу для вирішення саме у Львові. Буду їхати до Львова десь у серпні чи на початку вересня. Отоді зустрінемося. Як це я міг бути у Львові і не знайти Івана Денисюка? Такого статися не могло. Зізнаюся: сам прагнув поїхати, так хотілося відвести душу, походити львівськими вулицями, побувати в музеях, трішки забути про чарівний у красі і гидкий у дрібнотах провінціальний Ужгород! Та Львів переді мною! І я цьому теж радію! Радію кожному доброму слову людей, кожній добрій зустрічі!

… Бачите, як багато я Вам понаписував. По цьому вже одному не важко переконатися, що маєте до діла з балакучим кореспондентом. Та зважую на те, що у відпочиваючого, як не як, на читання листів трішки часу знайдеться. Повітайте од мене свою дружину щиро і гаряче. Моя Марія Вам шле свої добрі поздоровлення і побажання. Ми часто згадуємо спів на нашій веранді і той справді гарний вечір, що був. Правда, мені прийшлося після гостини вислухати чимало дорікань на те, що я не вмів частувати ані вином, ані горілкою, ані харчем. Я трохи злився за це на жінку, а потім «списав» усе на те, що багато було наварено і напечено, що жінка просто шукала можливість, а на кому б списати свою надту, до марнотратства, щедрість. Та це так, для жарту. Ми подібних гостин не влаштовуємо – дуже[2] вони вже великі, але тут, коли мали змогу обійняти на садибі таку гарну громаду людей, то можна було [3] зробити все для того, аби було красиво і весело по-доброму. Живемо скромно, тихо, у праці…

На цьому я, дорогий Іване Оксентійовичу, і закінчив би своє до Вас посланіє. Відпочивайте гаразд, бо у Вашій праці сили, нерви, спокій ой як потрібні! А я, можливо, десь уже наступного року й собі вибируся до моря.

… На дворі дощ – докучливий, дрібний і густий. Багато його вже випало. Сонця б треба. Хмура погода колись мені дуже любилася. А зараз хотілось би сонця. Все таки сонце – то прекрасно! У всьому! В природі, в людях, у їх ділах! Вам бажаю у всьому до міри дощу і без міри ласкавого, життєдайного сонця!

Щиро Ваш І.Чендей

Ужгород, 28 червня 1966 р.

P.S. Коли напишете, буду радий листові од Вас.[4]

[1] Слово «зараз» виправлено на «тепер». – *С.К.*

[2] Слово «надто» виправлено на «дуже». – *С.К.*

[3] Закр. «вже». – *С.К.*

[4] Цей рядок дописано від руки. – *С.К.*

№ 2

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Коли судите мене, прошу Вас , не судіть надто суворо.

Коли сердитеся на мене, будьте милостивими і сердіться не дуже!

Коли маєте кривду за те, що ось уже місяць мовчу, не відповідаю ані листом, ані книгами, які сам обіцявся надіслати, змініть кривду на поступливість і даруйте!

Сталося так, що за останні тижні я і сам собі не радий був. Сидів за столом, як клятий, од раннього ранку до пізнього вечора, за вечір. Випало на мою долю ще раз готувати рукопис для «Дніпра» до серії книжок, що мають вийти до п'ятдесятиріччя революції. А хотілося не просто розклеювати сторінки уже написаного і виданого, не просто ткнути пальцем машиністці, що має передрукувати. Хотілося бути уважним, відредагувати себе ще і ще раз, і тільки тоді уже комплектувати рукопис для перевидання в наступному році. Розумієте самі, що написане вісім, п'ять років тому нині потрібувало доробки, шліфування і чепурення у найкращому розумінні слова. Робота видалася для мене не легкою, виморливою, крім всього сам я мусів понад 200 сторінок передрукувати – ніяка мудра машиністка цього не розколупала б, аби не позбутися очей. Отож я і не важився комусь пропонувати мізерний заробок, сам передрукував, сам намучився. Та зараз усе за мною. Вчора запакував два екземпляри рукопису обсягом понад 500 сторінок на машинці, нині трішки-трішки полегшено зітхнув і сів писати Вам.

Вище викладене Вам і пояснює, чого не надіслав досі нічого із своїх старих книжок. Просто гадаю, що робити це нині вже нема рації, вийде нова моя книга в наступному році у «Дніпрі», ото ж саме її Вам і буду презентувати. А в тій книзі з'явиться на світ понад 30 новел і повість «Терен цвіте». Гадаю, що книжка буде досить цікава. А в тім, побачите сам, автор уже не скромний, коли дає собі оцінку.

Від травня час збіг прудко. Я пригадую Ваше перебування на Закарпатті як щось справді радісне, пам'ятне. Листи від Вас були для мене справжнім дарунком, словом серця і мудрості, прихильності, якої сам не заслужив, котру мушу відробляти. Зокрема, останній Ваш лист. Він заставив мене думати і думати. В цьому листі багато цікавого і сміливого. Добре, що Ви такий! Вітаю Вас! Звичайно, в листі, як мені здається, є щось і полемічне. Я, наприклад, цілком солідарний з Вами в оцінках Стельмаха-письменника, Гончар же здається мені куди вищим за Стельмаха, професійно глибшим і більшим. Може тут спричиняється до всього ще і моя велика повага до Гончара, як людини вельми ніжної і душевної, глибокої. Стельмах у чомусь мені здається довершеним одноосібником тоді, коли Гончар громадський діяч у межах всього можливого…

А ось і вересень перед нами. Літо для мене майнуло одною короткою дниною, і зараз починаю думати, а було воно чи ні? Натомився я міцно. Чую себе виснаженим. До праці над рукописом добавилася праця над двома великими новелами – «Іван» та «Луна блакитного овиду». Ось ці дві речі при дорозі у Львів візьму, щоб Ви прочитали. Цікаво буде мені поговорити з Вами про них. Новели написані розділами-новелятами чи новелами – перша має дев'ять розділів з заголовками, друга – двадцять.

Крім звіту-праці, ще скажу Вам про одну нелегку, порівняно, роботу: написав я нарис-кіносценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття. До того ж писав два варіанти – студії ніколи не вдовольняються одним. Другий варіант писав в умовах, коли сидів редактор майбутньої картини у мене на шиї, в Ужгороді. Можете собі уявити собі, яка то праця, коли сам сидиш і мучишся за столом, а хтось сидить на веранді у тебе і чекає готової праці, щоб її повезти в Київ. У цього другого настрій кращий, бо він знає, що робота таки буде виконана, сам ленкарює – читає книги, ходить по саду, приглядається до квітів і виноградних лозин, у першого – почуття обов'язку і величезний опір матеріалу, форми; все це виморює, за все це платять добре, з врахуванням нервів. Та коли подібне робиш, відчуваєш, як внутрішньо згораєш, зношуєшся, і вже думаєш, що за амортизацію себе не отримуєш нічого, бо нема тих грошей, якими можна платити за це.

Моя мама цього року на мене в образі за те, що «завжди прибував улітку на кілька днів, щоб помогти на сіножбиранні», цього року не був. Але ж коли б моя мама знала, що я волів косити на страшенній спеці тупою косою біловус, псянку, що мені це легше було б і дешевше обходилось би, аніж просиджування за столом, вона на мене не сердилась би, не ремствувала б. Та виходить так, що я сам починаю ремствувати. Ні, дорогий Іване Оксентійовичу! Я не ремствую, бо я свідомий того, що кожному чоловіку у книзі життя записується тоді, коли він тільки приходить на світ, а що він має у житті чинити, яке має мати рукомесло, що повинен стріти, яку, нарешті, повинен мати і смерть… Тому все приймаю, як присуд долі, як мусай!

Не знаю коли точно, та незабаром мені лежить дорога до славного Львова. Радий буду зустрічам з Вами. Гадаю, що нагуторимося досхочу і буде загалом цікаво. Сам радий тій зустрічі, що у нас попереду.

На цьому і закінчив би свого дописа Вам. Просив би іще раз вибачити мене за тривалу мовчанку, що могла лягати Вам загадкою. Просто було не до писання. Може зрозумієте мене і подаруєте. Сам же не беріть поганий приклад з мене і пишіть. Напишете – буду знати, що не сердитеся, що змилостивилися.

А поки-що дужо тисну Ваші руки, бажаю добра і гаразду у всім, у всім. Вітайте од мене свою дружину – гадаю, Ви не ревнивий. При нагоді передайте привіт товаришам Неборячкові та Матвійчуку, коли іще не забули.

Щиро Ваш І.Чендей

[P.S.] Прочитайте у «Дружбе народов» № 6 за цей рік статтю Корабельникова «Король Лир Верховины».

Ужгород, 24 серпня 1966 р.

№ 3

Дорогий, добрий і ніжний Іване Оксентійовичу!

Я Вам щиро дякую за листа. Для мене він в переддень свята став справжнім святом і радістю. Порозмовляли Ви зі мною од серця і душі, розвіяли якісь сумніви і негоди, прогнали мряки, і в мене на серці стало веселіше, краще, легше. А так уже якось дивно людина створена на цей світ: нерідко усе їй здається не тим і не таким, не знає, на кого сердитися, ремствувати, де шукати розради. Та тільки крихтою тепла війне на неї, трішки промінця блисне, як уже все гаразд, усе добре. І вона мовби на крилах, повна нової снаги, радості. Дякую Вам!

Щойно сьогодні (з годину тому) дістав депешу з Києва про необхідність виїжджати на Пленум СПУ. Бути мені треба у золотоверхому 11 листопада, простіше кажучи – завтра маю виїхати. Діл ще багато, якось дуже несподівано прийшла телеграма. Переплутала мені все. Листа хотів сісти писати Вам на спокійну голову і душу, а зараз пишу швидко, хоч пишу не тому, аби відписатися. Хочеться просто сказати Вам отих кілька добрих слів, простягнути до Вас руку. Знаю, що в Києві прийдеться бути майже десять днів (мені, з Пленумом), а знати, що лежить лист від Денисюка без відповіді йому, значить – іще десь чимось мулитися, чути неспокій.

Радий Вашій дорозі по місцях Лесі Українки. Заздрю Вам по-доброму. О, як хочу сам побувати на Волині, дихнути повітрям її зелених просторів, озер синіх, почути шепіт гаїв. Знаю, що відчую цю землю особливо, що подарує вона мені багато для серця, почуттів. І чекаю зустрічі з Волинню, як чогось радісного і світлого. Та тільки коли випаде в ті краї дорога мені? Певно, лише навесні чи влітку наступного року. Зимою теж в тих краях має бути цікаво, та стою на тім, що в зимовий час треба знайомитися хіба що з Антарктидою; на тих же частинах землі, що квітнуть, зеленіють, треба бувати в час буйного і радісного життя трав, квітів, птахів, нив і лісів…

Не біда, що Ви не зазнайомилися з моїми новими творами – маю два: «Іван», «Луна блакитного овиду». Зокрема хотів, аби Ви прочитали «Івана». А зараз говорю «не біда». І ось чому. Після Львова я ще раз узяв до рук написане цього року. Прочитав, покарнав, погранував, і зараз ці твори куди доладніші. Зокрема, «Іван» у мене, як гадаю, цікавий. Тільки приїду до Львова, прочитаєте його.

Ще раз прошу пробачення за завезені в Ужгород книги. Вони мене зараз змусять хутчіш вибиратися у Львів. Не зможу передати кимось. Сам привезу. Буду радий тому, що увесь час у Львові належатиме тільки мені, зможу блукати Львовом і насолоджуватися ним, думати і відчувати. Остання ж моя дорога була зв'язана з певними обов'язками, час був зрегламентований. Шкодую, що ми не стрілися в Нагуєвичах ще, що не зміг глянути до Вашої господи перед виїздом. Та при всьому я так багато навідчувався, передумав, переважив, що дорога у Львів в дні Франка міцно закарбувалася.

Щиро повітайте від мене свою дружину Ганну Казимирівну, кланяюся її і Вашій мамі, здоровлю хлопчиків. Радий був би, коли б привітали від мене і Валентину Семенівну – чутливу і глибоку в тих справах, що нас хвилюють. А дорозі Вашій саме з Галиною Леонченко просто заздрю. Поздоровляю її, хоч не приходилося нам ще досі стрітися. Та вже в наступній мій приїзд зустрінемося.

Багато Вам добра і щастя, дорогий Іване Оксентійовичу! Не сердіться на мене, такого перечуленого, до хворобливості перечуленого. Клопоту ж я Вам причиняю. Мусите мене втішати і розраджувати. Та вже все добре! Людина має одну добру рису: часом загладжуються у ній не лише згадки про невдалий тост, але й про куди гірше…

Щиро тисну Ваші руки!

Ваш І.Чендей

Ужгород, 9 листопада[1] 1966 [р.]

№ 4

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Даруйте мені, рабу многогрішному, проступки і провини, вчинені волею і мимо волі. Нарешті, надсилаю Вам завезені за Карпати Ваші книги, котрі зберігалися у мене в надійному місці і весь час кликали з собою у прекрасний Львів, до Вас. Та стається не завжди так, як ми собі плануємо і гадаємо. Досі вирватися за Карпати не зміг – надто багато часу пропало в дорогах під кінець минулого року. Тай, окрім всього, ще й хворів біля трьох тижнів. А в таку пору все ламається – і плани, і розпорядок життя, і бажання. Та повен надії, що таки весною десь дамся бодай на два-три дні в столицю Галичини.

Схвилював і збентежив мене останній лист од Вас – адже, книги були потрібні, а вони у мене, чого доброго, подумував і я про те, як би мій поступок не причинив Вам кривди, не довів до недобрих думок. Ото ще раз прошу, даруйте!

Що Вам написати про себе? Живу працею, щодень-щоніч турбуюся мало зробленим – наші бажання завжди більші за наші можливості. Багато дрібних прикростей маю після виступу в Києві, хоч сповнений одного: бажання, аби у нас було тільки все прекрасне – турбота і діла, ставлення до святого і священного, конкретність і намір до неї.

Хочеться часом говорити і говорити з мудрими людьми, котрі бачать широко і далеко, розуміють глибоко і вміють думати. На жаль, обставини складаються на Закарпатті такі, коли саме не вистачає такого товариства, в котрім про все можна б говорити з позицій високого рахунку і великого бачення… Протягом кількох років на Закарпатті в літературно-творчому житті утворилася якась страшна провінційність, тут нема турботи про загальний інтерес, є тільки дрібні турботи особисті. А шкода. Маємо чимало талановитих хлопців і дівчат в середніх учбових закладах та університеті, котрі так потрібували б уважної, пильної роботи і допомоги.

[1] Слово «жовтня» виправлено на «листопада». – *С.К.*

Як Ви маєтеся, що у Вас нового? Певно, багато працюєте. З великим задоволенням прочитав Ваш поважний твір – слово про Максима Богдановича в «Жовтні» № 2 за цей рік. Написане воно справді оригінально, я сказав би – вишукано, читається з цікавістю, збагачує. Що далі почитаємо з-під Вашого мудрого пера?

Щире вітання шлю Вашій шановній родині, кланяюся Анні Казимирівні глибоко.

Бажаю Вам, дорогий Іване Оксентійовичу, щастя і добра.

Ужгород, 21 березня 1967 р.

І.Чендей

№ 5

Дорогий Іване Оксентійовичу!

О, як мені скупити провину перед Вами? Як мені впасти до Ваших ніг з просьбами уклінними і слізними дарувати проступок: був у Львові, а до Вас так і не зміг завітати. Приїхав я на ювілей видатної Дарини Дмитрівни Вільде. Чимало нахвилювався в тому залі, де проходило свято культури не тільки львів'ян, а всеї України – Вільде ж письменниця великого таланту і великого значення. Гадав, що стрінуся з Вами в Будинку вчених, а Ви погонорували та й на ювілей не прийшли. Чи може у Вас була така спішна праця, що не змогли бути?

Мав багато розмов з львів'янами, декого ближче впізнав уперше. Це добре. Силою химерної доля я зараз дещо ізольований од світу, тому так рідко мені приходиться їздити, стрічатися і розмовляти з цікавими людьми. А я певен, що розмови з цікавими людьми потрібні і особисті, і листовні – розмови ці наповнюють змістом, багато помагають саме тоді, коли приходиться скрутно.

Кілька тих бесід, що їх мав у Львові, остаточно мене знеслабили, я був переконаний, що говорити ще з Вами вже не просто не маю сил. Бо з Вами говорити про усе, що мене зараз хвилює – значить знову і знову все переживати, хвилюватися і витрачати той священний вогонь, що нам так потрібен, що так багато сил бере фізичних… А окрім усього я сподіваюся знову бути у Львові, може необавки. Отоді належатиму Вашій хаті з усим, що маю: з оголеними в чомусь нервами, з неспокоєм і думкою про слово…

При нагоді перекиньтеся словом з Галиною Степанівною Леонченко, вона Вам дещо повість. В хаті, де живе вона, я обідав.

Мав на меті особисто Вам подякувати за прекрасного листа після прочитання Вами «Чарівного виднокола». Той лист був для мене цілющим бальзамом, добрим помічником і такою сердечною підтримкою! Як Ви вмієте писати листи, яка у Вас добра і щедра рука! Та коли я ще знаю Вас, як людину з витонченим смаком, з високими вимогами і великим знанням літературної справи взагалі, то похвала од вас мене піднімає на сьоме небо! Як це багато, який це високий горизонт!

Дні мої минають в бездіяльності. Воно все схоже на щось таке, як вистигання, як бубнявіння бростi, аби випукнути чимось. Та от тільки не знаю, гарне воно буде, чи недолуге. Той основний задум життя, що його маю, десь буде одягатися в образи і слово пізніше, ті задачі, що стоять до розв'язання на ближчий час, теж тішать мене, бо чимало там має бути гарного. І як добре, коли ми живемо доброю метою! От тільки б не заважали нам працювати!

Останнім часом дуже багато читаю. Особливо теоретичної літератури. Не сумніваюся у тім, що чим далі, тим важче стає літератору – так багато усього треба знати! Та оскільки предметом дослідження літератора є душа людини, добре йому, коли здатний у душу проникати. Я пробував і пробую це робити. Це завжди так заманливо. Це завжди сходе на дорогу далеку і незвідану ще, при якій відкриваєш для себе щоразу нові простори.

Щиро прошу писати, не цуратися. Не беріть за зле, що у Вашій хаті в цей приїзд до міста Лева не побував. Просто не мав сил. Дивно чути це Вам, та, на жаль, воно так.

Цілую руки Анні Казимирівні, Вас обнімаю дужо і щиро! Чуйте мій потиск Ваших рук!

Щиро І.Чендей

Ужгород, 6 травня 1967 р.

№ 6

Дорогий Іване Овксентійовичу!

Сплило чимало тих місяців, відколи ми не бачилися. Якось я був у Львові та й до Вас не завітав, понісши на душі гріх в Ужгород. І досі караю себе, чого не знайшов Вас. Та вірте, дорогий добродію, стан душевний у мене був дуже тоді поганий. Після з'їзду письменників України що тільки не вироблялося на Закарпатті, аби мене «навчити уму-розуму», скільки нервів моїх понівечено і здоров'я з'їдено! Та про все колись ще, при зустрічі.

З радістю, дорогий Іване Овксентійовичу, надсилаю Вам свою книгу «Терен цвіте». Як бачите, вийшла вона у видавництві «Дніпро» серед тих книжок, котрими наша українська література звітує п'ятдесятиріччю. Уже в «Літературній Україні» й невелика рецензія Олега Бабишкіна на це видання появилася. Факт видання книги, як і появу рецензії в газеті з добрим словом, відношу на рахунок не своїх досягнень, а щасливої долі, котра на цей раз до мене прихильна. Сам я і думати не смів рік-два роки тому про можливість видання книги до Жовтня з того, що уже написав. А тут таке щастя випало – самі видавці поклопоталися і до планів своїх включили збірник. Це підбадьорює і додає сил. Зараз мені воно потрібне, як мало коли…

Літо у великій частині провів на Верховині. Жив у сестри, був у батьків. Працював чимало, зараз саме у мене така пора, коли довгими годинами просиджую за столом. Здається мені, що не без користі. Написав велику новелу «Лиска», зараз сиджу над новелою «Пілюлі з-за кордону». Обидва твори видаються мені цікавими, людяними, закликаючими до людяності. А в тім, видно буде, що мені поталанить зробити. На всяк випадок, працюю з великою творчою радістю. В «Дружбі народів» має необабки з'явитися моя рецензія на твір Романа Андріяшика «Люди зі страху». Твір мені сподобався справді! Дужий талант Роман Андріяшик. От шкода тільки, що з ним так грубо у Чернівцях повелися.

Особливих новин у мене нема, хіба що їздив до Чехословаччини по запрошенню одного українського письменника. Виніс звідти багато цікавих спостережень і думок. Взагалі, переконався: дороги потрібні і для того, щоб думалося і розмірковувалося. Був у Татрах і виніс звідти досить цікаве враження. Татри – гори, що вражають величчю, впливають, перш за все, на розум, понукають до думання. Карпати мають в собі велику силу, що понукає до почуттів, хилить до лірики. І коли я був би молодим, мав податися у весільну подорож, я вибрав би для цього тільки Карпати – ніжні і ліричні, гори – не гори, а пісня. От шкода тільки, що на них було напущено за останні двадцять літ таку силу силенну лих і бід, починаючи од перевиконання планів, бензопил і тракторів, до буреломів і сніголомів…

Дорогий Іване Овксентійовичу! Оце і навчальний рік почався. Вітаю Вас щиро з ним, також прошу моє щире вітання передати Анні Казимирівні.

Бажаю Вам щиро і сердечно великого добра, щирих захоплень прекрасним, радості і світлих творчих днів і діб!

Ваш І.Чендей

Ужгород, 5 вересня 1967 р.

№ 7

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Коли я отак оглядаю той обніжок літературного ґрунту, що його доводиться обробляти нам на Закарпатті з широченного лану прози та поезії України, завше думаю: в краю за Карпатами були люди здібні, обдаровані, навіть талановиті, та не вистачало цим людям тої культури, без якої творчість завше скидається на самодіяльність, не на високу професійну творчість. Звичайно, знаємо чимало прикладів, коли й самодіяльний митець піднімався майже-майже до професійних висот, проте завжди був тільки самодіяльним митцем. Це останнє з гіркотою відношу і до себе, в цьому не раз мучився, сумнівався, переконувався, в цьому переконує мене лист од Вас. Він, той лист, написаний з найкращими побажаннями, з турботою про рівень літератури, новелістики зокрема, лист той написаний з позицій вимог, без яких взагалі не є можливою велика література. Я Вас добре розумію, і був би наївним, самозакоханим, надто вже впевненим у себе, аби вишукував для себе якихось виправдань, чи викручувався. Так, чи не основне оповідання за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі Вами піддане критиці, досить гострій (тут йдеться про мого «Сина»), я сказав би тій критиці, на яку таланить щодо її професійності, обізнаності, глибини не кожному літератору. Тому Вам хочу щиро і щиро за відверту думку, за зауваження подякувати на першім слові!

Коли виходить подібна книга до тої, що я Вам надіслав, автор потрапляє в досить скрутне становище. А з нею в якійсь частині і література. Адже, це видання серійне, з того порядку, де ніби має вишикуватися ряд книжок з кращого в літературі українській за певний період. Свідомий, що серія – ще не прописка в почті святих, мине час, він собі відбере достойніше. Та на певному моменті серія таки зобов'язує, вона бере на себе відповідальність. Може, мені не варто було видаватися в ній, та грішним ділом признаюся – надто великою була спокуса в ній видатися. До своєї честі віднесу, що видавництву на це видання заявки не подавав, самі видавці звернулися з пропозицією підготувати їм рукопис збірника.

При цих словах Вам може здатися, що я хникнув, похилив голову. Ні, далеко ні, я тільки думаю зараз, яка велика відповідальність лежить на мені в роботі в цілому, якою важкою є праця літератора, яким жорстоким і непохитним у своїх судженнях буде час. Той Час, що відбиратиме з великої кількості всього щось.

Як бути автору, коли він уже видався, до того ж видався кращим вибраним з свого доробку? Здається мені, що вдосконалювати зроблене можна не раз, можна багато разів, та чи можна нехтувати і певною дорогою в творчості? Коли можна нехтувати, тоді легше рішати такі питання, як доробка і переробка вже написаних творів. Та й тут, гадаю, є певні границі. Окремі новели я дробляв не раз, в теперішньому виданні вони здаються мені такими, до котрих навряд чи варто вже повертатися з метою якоїсь ґрунтовної переробки. Мова могла б іти про стильове вдосконалення. Кажу це не тому, що маю лінь до роботи. Кажу тому, бо здається мені, що довести до досконалості вже колись написаний твір важко, важче, певно, як написати кращий новий твір. Потім все-таки автор має своїм обов'язком писати нові твори, аби не стояти на однім місці. Адже, задумів завжди в кожного автора більше, аніж самих втілень задумів. Як бачите, вдався я в розмірковування. Вони можуть Вам прийтися наївними. Все-таки надзвичайно цікавим, принаймні в мене, є такий момент: завжди відчуваю велику радість, коли мені вдається більш-менш вдало написати щось нове, задумане раніше. Куди більшою є ця радість за доробку існуючого вже. Коли пишеш новий твір, написавши його, відчуваєш, що пройшов неходженими дорогами, щось ніби відкрив собі, десь побував. Коли допрацьовуєш вже раніше написане, здається тобі, що йшов уже ходженою дорогою. Перше завжди приємніше.

Дорогий Іване Оксентійовичу! Писали Ви мені, що взялися читати повість «Терен цвіте». Просив би набратися терпіння й домучити цей твір до кінця. А коли це станеться, не поскупіться на слово, напишіть про враження. Не йдеться тут про моє сподівання і бажання почути щось приємне, мова просто про бажання довідатися, в першу чергу, що в творі не вдалося. Згоден в тому, що не вмію починати твори так, аби було цікаво, захоплююче, скупо щодо

слова, інакше – щоб був твір початий з отого найпотрібнішого. Приклад з Чеховим, розтлумачення початку «Дами з собачкою» понукатиме зараз мене до більшої уважності і продуманості при началі праці над тим або іншим твором. Початок для мене був завжди складною проблемою, саме з-за нього часто наставали паузи між окремими творами. Півбіди було б, коли бодай ті початки (та хіба справа тільки в них? Лих тут більше!) були б добрими. Ваше зауваження щодо початку «Сина» понукає до дальших думок про те, як починати твір. З Вами згоден і в міру можливого завдам собі більших турбот і вимогливішого ставлення. Можливо, будуть і результати. При всьому можу сказати, що нам досі бракує кваліфікованих редакторів, які могли б по-справжньому спричинятися до того, аби книга стояла на вищому професійному рівні. Наші редактори часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов'язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводило б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо. Досі мій «Син» з'явився в пресі не раз, та жоден з редакторів не робив тих в першу чергу редакторських зауважень, що їх по твору зробили вельми доречно Ви. А це вже брак в роботі не лише автора, але й недоглянувших редакторів. Тим більше, що з Вашими зауваженнями – може не з всіма по цій новелі – я абсолютно згоден.

Є ще одне, що заважає нормальному розвитку літературного процесу у нас. А саме: брак вимогливої професійної літературної критики. При тому стані, який у нас зараз на Україні існує, може з'являтися велика кількість літературних творів зовсім слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, невправних, навіть халтурних, а критика мовчить. Коли б літературна критика не пропускала мимо уваги твори, що заслуговують суворих оцінок, вся література на цьому вигравала б. Вимогливішими були б до себе автори, рецензенти, що пишуть закриті рецензії, редактори книжок. Загальний рівень взагалі був би вищим. Може, на якомусь часі знизилась би кількість книжок, що виходять у світ, але згодом книжок було б не менше, як нині, зате були б кращими. Я спостеріг надзвичайну верткість і спритність окремих авторів, що пишуть невимогливо, слабо. Вони, ці автори, плодючі, мають досить великі тиражі. І почуваються добре. Більше, почуваються краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил. Це негаразд. Досить шкода, що надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків. Чи помітили це Ви?

Бажаю Вам всього доброго. Прошу щиро вітати Ганну Казимирівну.

Ваш І.Чендей

Ужгород, 25 вересня 1967 р.

P.S. Наговорив я чимало, перечитав, подумав. Можливо, в дечому грубо помилявся. Там, де слово про нових критиків. Вони у нас є, може такі вже закони мистецтва, аби сіялося і проростало багато, а що вистигне, залишиться, вирішать осінь і зима…[1]

№ 8

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Мав на гадці написати Вам відразу, отримавши листа. Та був надто зайнятий. З Америки раптом приїхала на відвідини в рідний край моя тітка Гафія. Сорок чотири роки минає з часу, коли вибралася в той далекий світ. Мав чимало клопоту, бо право у неї було лишень на Ужгород, а хотілося будь-що будь бачити рідне Дубове. Геть-геть пооббивав пороги, поки добув для неї два дні на Верховину. Вже здавалося мені, що дорога з штату Огайо в Ужгород набагато коротша за шлях з Ужгорода в моє рідне (і тітці рідне) Дубове в долині річки Тересви…

Майже тридцять років тому у мене була така пригода:

Навчаючись в гімназії у Мукачеві, одного надвечір'я я проходив вулицею. Був голоден. З м'ясної крамнички ніздрі лоскотнув звабливий і приманливий запах ковбас. О, як захотілося з'їсти бодай шматочок, бодай шматочок ковбаси з булкою. В кишені було всього мізерні галери, тверезо розсудивши, я ніяк не зайшов би до крамниці, та, певно, голод і бажання були більшими і дужчими за мудрий розсуд. Тому я переступив поріг з вулиці. Довгий ряд ковбас звисав на гаках гуртами по чину і рангу – тонші, товщі, товстіші, зовсім товсті, вкриті пліснявою і просто копчені, проварені ковбаси ніби лукаво кпили і глузували над бідним учнем з гір. Та на якусь мить не вони взяли мої очі. Я спостеріг табличку емальовану з написом над ними. А напис був ось який, звісно, по-чеськи: «Коли Вам у нас щось не подобається, скажіть нам. Коли Вам у нас щось подобається, скажіть іншим!».

Не пам'ятаю, їй Богу, купив чи не купив я тоді бодай кусник ковбаси для вечері, та напис запам'ятав. Я не раз думав про відвідини тої крамнички, а табличку бачу і зараз перед очима. І кажіть мені, Іване Оксентійовичу, чого б я, літератор, людина, що прагне до краси не лише в слові на папері, але й у відносинах між людьми, мав би сердитися на Вас за Вашого листа, котрий, признаюся, не був для мене солодким і дуже радісним…

Праця літератора завжди гірка і трудна, сягнути тут успіху важко, тим більше важко, коли життя не пестить і не ласкає змалку – маю на увазі: моєму поколінню на Закарпатті приходилося з гіркою бідою. Біда ця випадала нам не просто дарунком життя, що потім має переливатися в сторінки книг як досвід, біда ця була в тім, що у кожного з нас просто уповільнений розвиток, культурний розвиток. Уявіть собі людину мого віку, котрій приходилося в житті навчатися рідній мові по п'ятьох-шістьох граматиках, з котрих жодна не була справді українською. Уявіть собі людину, котра нині береться за перо, а в 24–25 літ їй приходилося вперше знайомитися з першоосновами літературної культури… Та що тут говорити? Воно могло б скинутися на ремство, а ремствувати нам не до лиця, та й кому яке діло до того, коли ти вперше прочитав «Лиса Микиту», «Борислав сміється», «Сон», «Фата моргана» тощо!... Читача взагалі перш за все цікавить, як написаний твір, а не те, якою дорогою ішов автор до твору…

Ваш лист понукає мене до думки, до перегляду не тільки того, що мною писалося досі, а й до відмінної точки, з якої мушу глянути взагалі на призначення літературного слова. Не сказав би про себе, що писав так, як Бог клав

[1] Ця рядки дописано від руки. – *С.К.*

на серце і розум, хотілося, щоб в написаному щось було з вищого, з мети. Не завжди мені вдавалося зробити так, як хотів. Часто чув великий опір матеріалу, мало знав. Мало міг. Здається мені, що зараз дещо міняється. Останні речі, що їх написав, дають підстави говорити про це. Бодай так думаю. Хоч в цих речах є щось й таке, що лякає мене. Цих творів Вам читати не приходилося ще. Вони в рукописі. До діла хотів би спитати Вас, чи приходилося Вам читати мій роман «Птахи полишають гнізда…» Коли прочитали, просив би сказати бодай кілька слів з вражень. Коли не читали, знайдіть можливість і прочитайте. Буду Вам вдячний за сказане слово. Роман здається мені тим твором, котрий є продовженням робленого в новелі мною, до того ж не все там не вдалося. Є і хороше.

Ваш лист до мене повний, я сказав би, гіркої доброзичливості. Кажу «гіркої» не тому, що в особі Вашій бачу людину скупу і не ласкаву, навпаки. «Гіркої» тому, бо, як зрозумів, Вас застигло гірке розчарування й особиста симпатія до автора книги «Терен цвіте» спонукала написати докладно, по-товариському вибагливо. За це Вам дякую! Дякую, бо не знаю, чи багато є авторів – прозаїків, поетів, взагалі літераторів, – котрі отримують такі докладні приватні листи. Окрім всього, у Вашому листі хоча і є розчарування, зате нема безнадії, невіри, розпачу. Ваш лист, я сказав би, трагедійно-оптимістичний. Коли складник оптимізму був би тільки для того, аби підбадьорити, я же впав би у розпач. Та оптимізм тут, вірю в це, наснажений доброю надією, сподіванням. Це головне. А коли собі поміркувати, що іще є літа попереду, що надбаний невеликий досвід в роботі над словом може спричинитися до кращого в майбутньому, варто працювати!

Є багато чинників, що обумовлюють загальний рівень культури і літератури, зокрема, кожного народу. Нам, українцям, тут приходилося (і приходиться!) досить гірко. Нам, на Закарпатті, і поготів. Є у всьому якась невмолима закономірність процесу по шляху розвитку і здобутків, сходження вгору. Є такі пороги, яких перестрибнути не можна, їх можна тільки переступати. В переступанні завжди більша твердість і послідовність, земне притягання, як в перестрибуванні. Очевидно, в поступі на шляхах літературних переступання завжди більш закономірні, аніж стрибки. Певно, тут тяжіння багатьох і багато чого…

На сучасному етапі найважливішим в літературному господарстві нашої республіки (може цілого Союзу) здається мені літературно-критичний цех. Від цього саме буде залежати розвиток далі. Чомусь доля певним народам, а разом з цим літературам, дарувала велетнів для навчання і витлумачення явищ; з'являлися велети, котрі вчили, оцінювали, відкидали, очищали… Чим це було обумовлено? Чого наставав потім час кризи і занепаду? Щось подібне до явищ в економіці. Невже існують якісь невмолимі закони?

Та досить, забалакався я.

Збираюся необавки поїхати на Верховину. Певно, десь по 7 листопада. Сподіваюся гостей з Чехословаччини. А взагалі, хотілось би бодай на кілька днів вирватися з Ужгорода за межі області. Починаю відчувати страшенну нудьгу…

Бажаю Вам, дорогий Іване Оксентійовичу, добра і щастя. Сердечно вітаю Вашу родину, низько вклоняюся Анні Казимирівні.

Щиро Ваш І.Чендей

Ужгород, 20 жовтня 1967 р.

№ 9

Дорогого Івана Оксентійовича з родиною щиро, з любов'ю поздоровляю Новим роком! Щастя Вам і добра!
І.Чендей
XII / 67

№ 10

Ужгород, 2 грудня 1969 р.

Дорогий Іване Оксентійовичу!

В плині неспокійного життя ніяк не зібрався либонь словом озватися до Вас після прочитання Вашої статті в «Жовтні» (№10) «Поетика новели». Зараз бодай коротко хотів би з Вами поділитися враженням.

Стаття мною прочитана з великим інтересом. Ви підняли громаду матеріалу, провели ґрунтовне дослідження перш ніж написати, здавалось би, не таку вже й обсяжну за розміром площі статтю. Та стаття вражає глибиною знання, є, я сказав би, незвичайно щедрою і багатою. Це прекрасно. Бо в цьому саме і є інтелект дослідника не так балакучого і розтягуючого, натягуючого щось з нічого, як інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям. Як новеліст Вам за це сердечно дякую!

Статтю я читав з олівцем в руці, мав що підкреслювати, брати до роздуму та уваги собі. А значить це, що собі я відкрив через Вас чимало такого, що для мене було невідомим, і таким, яке десь жило підсвідомо, давало про себе знати, можливо, через працю, перш за все, більше, як порядком роздумів, узагальнень, теоретичних розмірковувань.

Спасибі Вам велике! Гадаю, що Ваша стаття стала подарунком справжнім всім тим прозаїкам, котрі люблять короткий жанр, пробують себе в ньому. Тут Ви близький всім цим прозаїкам ще й тим, бо сам написали багато, дуже багато, коли брати простір для думки, узагальнень. Й написали небагато на слові.[1]

Що по себе?

Майже нічого.

Чекаю звітно-виборних зборів у відділенні організації СПУ, щоб здати регалії відповідального секретаря і, певно, з усякими службовими посадами розпрощатися раз назавжди. Чень, збори у нас будуть уже в наступному році, коли якимось вихром не відбудеться змін у нас на Закарпатті по моїй парафії ще року цього.

[1] Це речення вписано від руки. – *С.К.*

Сиджу і шліфую роман «Птахи полишають гнізда» для видання в «Дніпрі» – книга є в плані, – коли раптом чорт не ожениться й з книгою щось не станеться. Відкриваю для себе ціле море цікавого в роботі там, де йде слово про докладність порядку стилістичного, щодо дзвінкості мови і т.д.

Оце і все.

Цілую руки Анні Казимирівні, Вам всім-всім в хаті Вашій доземно кланяюся і зичу всього справді прекрасного.

Щиро Ваш І.Чендей

№ 11

Дорогих і рідних

щиро обіймаємо усі, усі з Високої, 15 в Ужгороді новим 1970 роком! Щастя, добра Вам великого!

Завше Ваші
Чендеї

Уж[город], 25 / XII-69 р.[1]

№ 12

Добра, щастя, здоров'я міцного і радості шановному Івану Оксентійовичу і його родині! Нехай 1973 буде привітним і ласкавим!

І.Чендей.

XII / 72

№ 13

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Добра Вам і щастя, радості і благодаті в Новому році щедро! Цілую руки дружині Вашій!

Ваш І.Чендей

Уж[город], XII / 73 р.

№ 14

Дорогий Іване Овксентійовичу!

Господи!

Як давно було, коли я од Вас отримував листи!... До листів од Вас свого часу так звикнув, що й досі смуга без листів од Вас видиться мені якимсь довгим-довгим неврожайним літом з посухою, пекучими вітрами…

Звісно, лист від Вас трапив у мої руки тут же, як тільки прибув до Ужгорода. Не для дрібного самовдоволення й гонору, але дійсно були і такі випадки, коли на листі всього був адрес міста і ймення адресата, а лист доходив до мене. Справа тут не тільки в тому, що в Ужгороді Іванових тільки по телефонному довіднику аж 12, Попових понад 20, Королів – 8, Ковачів –13 і т.д., і т.п., все-таки ймення моє значиться раз. Та й не в цьому діло! Наша пошта працює справно, отож вже все було зроблено, аби лист від Вас мене знайшов!

Радий буду, коли Вашу книжку про новелістику зможу отримати зі Львова, як[2] повернетеся до рідних горизонтів. Не сумніваюся в тому, що пишете Ви про цей жанр літератури ваговито, знаюче, а головне – вимогливо. Насправді жанр новели у нас сильно підупав. Причин тут багато. Найпершою, видиться мені, невигідність економічна. Новеліст скніє матеріально, якщо він бодай раз від разу не звертається до ширших жанрів. Написати збірку новел обсягом в 10 друкованих аркушів – куди більше потратити енергії, часу, емоцій за написання такої ж книги-повісті, ба й короткого роману. Крім всього, коли[3] автор засів за більший твір, то він його пише, пише, аж поки не доведе діло до кінця. А тут вже відпочиває, поки наберуться нові силі. Автор же новел завжди ризикує мати якість паузи між новелами – не пишуться вони одна по одній. Та й це ще не все. Повелося, коли оповідач своїм титлом мовби взагалі і не прозаїк в наш час, хоч для Чехова, Стефаника вистачило й цього жанру для безсмертя. Нині автор тільки оповідань ризикує потрапити в число другорядних і тоді, якщо має новели добрі…

Згубно діє на розвиток новели в наших умовах система оплати. За оповідання треба б платити по жанру до найвищих ставок, а не за обсяг. Свого часу за новелу «Чайки летять на Схід» я отримав гонорар … 12 кеербе на нинішні гроші. І в разі, коли старі кеербе (1954 р.) ледве не стільки варті були як нинішні, мало…

---

[1] Відкрита новорічна листівка, написана від руки фіолетовим чорнилом, поштовий штемпель: «Ужгород – 26.12.69». Адреса одержувача: *Львів-5, Коцюбинського, 13, кв. 4, І.О.Денисюк*, відправника: *Ужгород, Висока, Чендей*. Так адресовано усі листи І.Чендея до І.Денисюка. – *С.К.*

[2] Слово «коли» виправлено на «як». – *С.К.*

[3] Закр. «вже». – *С.К.*

Надто я розписався.

Все-таки я гадаю, що кожен справжній прозаїк повинен писати і новели. Короткий жанр привчає до стислості взагалі, до певної міри тримає «у формі» літератора, дисциплінує. На жаль, спостерігається: коли автор і пише оповідання на початках творчої дороги, досить йому ввійти в смак ширших жанрів, як він уже оповідання й забуває.

Шкода, у Москві за той час, поки будете там, мені не випаде можливість мандрувати. Десь в наступному (чи іще наступному після наступного[1]) році мала б вийти моя нова книжка в «Молодой гвардии». Тільки у зв'язку з виданням я зміг би трапити до Москви. Інак доріг у Москву не маю. Значить, стрінемось десь чи то у Львові, чи в Закарпатті, коли доля дасть віку і здоров'я.

Щиро дякую за помідори, хоч за повір'ям дякувати не треба – краще росте і плодоносить. Спробую висіяти насінини, побачу, що з того вийде.

Надсилаю Вам і своїх помідорів з відповідною атестацією. Спробуйте висіяти. Нехай Вас не беруть сумніви, що пізно – часу вистачає. Буває, що господині висівають насінини у відкритий ґрунт до кілочків і так плекають рослини, без попереднього вирощування розсади.

Що про себе?

Закінчив працю (в першому варіанті) над твором «Далеке плавання». Що вийшло, не знаю. Ймовірно, повість, а то й роман. Довго до твору готувався, написав його порівняно швидко – осінь, зима. Обсяг – біля 300 сторінок. Проблема досить гостра, формулювати можна б двома словами: людині вірте! Звідси, зрозуміло, й назва твору метафорична. Мова іде не про далекі морські та океанські віддалі і траси, а про відстань між серцями людськими. До того ж маю на увазі не проблему кохання, а взаємини, звичайні людські взаємини. Рукопис поки лежить, нікому читати не давав. Думаю орієнтуватися на «Радянський письменник». Тут же сідаю продовжувати твір, в написанні якого виникла 1980 року перерва. Хотів би до літа, принаймні до осені, закінчити – маю за 150 сторінок тексту уже, до 200–250 сторінок іще, здається, буде. Твір цей чекають «Карпати» згідно договору.

Інак не маю чим хвалитися. Хіба що надрукуванням «Іванових журавлів» в «Дружбе народов» (12 номер за 1981 рік) і оповідання «Опікунські турботи» в першому номері «Жовтня» за рік теперішній. Мабуть, десь бачили. До речі, це і є те оповідання, що його мені «Карпати» зняли з «Криничної води»…

Добра Вам і щастя! Здоров'я Вам!

Щиро Ваш І.Чендей

Ужгород, 10 березня 1982 р.

[P.S.] Помідори (насіння) надсилаю Вашій дружині до Львова. Ви ж їх у Москві висівати не будете…

Прим.: Адресу вписано від руки (на всіх інших конвертах адресу набрано на машинці). Москва, В-234, Ленинские горы, МГУ, Зона «В», к. 947

Денисюку Івану Авксентьевичу

Відправник: УРСР, 294000 Ужгород, Петрова, 15, Чендей Іван

[1] Закр. «року». – *С.К.*

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

Перші спроби залучити епістолярні тексти І.Чендея в літературознавчий дискурс зробили М.Жулинський[1], О.Козій (використано в дисертації листи І.Чендея до відомого вченого-літературознавця В.Марка)[2], В.Марко[3], Г.Шевченко[4]. А.Галас[5] та М. Носа[6] опублікували у своїх розвідках листи письменника (відповідно один лист І.Чендея до мовознавця К.Галаса та три листи до М.Носи). Два листи І.Чендея за 1987 р. до П.Федиковича опубліковано у 21-му випуску наукового вісника Ужгородського університету за 2009 рік. З нагоди 90-річчя від дня народження І.Чендея Валентина Гончар опублікувала 17 листів письменника до Олеся Гончара[7]. Марія Чендей (в заміжжі Трещак) опублікувала з архіву батька два листи до М.Жулинського від 25 серпня 1981 р.[8] На основі листів І.Чендея, які щедро цитуються, підготував свої публікації словацький науковець М.Мушинка[9].

Листи І.Чендея до Л.Коваленка, М.Бажана, К.Бандрівського, Д.Бедзика, К.Галаса, В.Дончика, М.Жулинського, Л.Забашти, Р.Іванченко, П.Лінтура, А.Малишка, М.Малиновської, А.Турчинської, Р.Федоріва, які зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, а також ксерокси листів письменника, люб'язно надані нам вдовою відомого літературознавця К.Волинського, Валентиною Яківною (дочкою письменника Я.Баша), та дослідником творчості І.Чендея В.Г.Дончиком, використані мною під час підготовки статті (з фотографіями з архіву митця) для журналу «Слово і Час»[10] та цих коментарів.

Більшість листів І.Чендея до І.Денисюка – це машинописні автографи (крім вітальних листівок з Новим роком та іншими святами) з деякими правками письменника та інколи дописаними від руки рядками «P.S.».

Подані в коментарях окремі листи І.Денисюка до І.Чендея й Ф.Білецького, листи І.Чендея до А.Турчиснької, О.Гончара та К.Волинського, а також дарчі надписи письменника публікуються вперше.

---

[1] *Жулинський М.* Історія його краю – в його творах : [передм.] / Микола Жулинський // Чендей І. Вибрані твори: У 2-х т. – Т.1. Оповідання; Птахи полишають гнізда… Роман. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–18; *його ж :* Жулинський М. Сходження на Ясенову : [І.Чендею – 70] / Микола Жулинський // Літ. Україна. – 1992. – 11 черв. – С.5.

[2] *Козій О.Б.* Повісті і романи І.Чендея : неореалістичний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О.Б.Козій. – Кіровоград, 2007. – 20 с.

[3] *Марко В.* Уроки Івана Чендея: до 85-річчя від дня народження / Василь Марко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла, 2007. – С.127–130.

[4] *Шевченко Г.* Незборність таланту / Гелія Шевченко // Слово і час. – 1992. – №5. – С.13–20.

[5] *Галас А.* Іван Чендей і Кирило Галас: до історії письменницьких взаємин / Алла Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла, 2007. – С.74–77.

[6] *Носа М. І.* Дубівчани в одежі слова : вивчення творчості Івана Чендея в школі / М.І.Носа. – Ужгород : Гражда, 2005. – 52 с.

[7] Чендей І. «Я щасливий від спілкувань з Вами» [Листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В.Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28 (665). – 12–18 лип. – С.10–12.

[8] Думки Івана Чендея із листа до Миколи Жулинського про індивідуальність письменника. Підгот. до друку М.Трещак // Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.219–221.

[9] *Мушинка М.* Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним / Микола Мушинка// Слово і Час. – 2012. – №12. – С.41–57; ця стаття з фотографіями І.Чендея з М.Мушинкою та В.Лібовицьким опубл. в журн. «Дукля» (2012. – №5. – С.39–59), а також у зб. наук. пр. УжНУ: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.115–128.

[10] *Кіраль С.* «І знову я про те, що Життя сильніше Смерті»: спроба епістолярного автопортрета Івана Чендея (до 90-річчя з дня народження письменника) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2012. – №8. – С.41–57; *його ж*: Штрихи до епістолярного автопортрета Івана Чендея (за матеріалами неопублікованого листування з професором Іваном Денисюком) / Сидір Кіраль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2012. – Вип. 28. – С.76–87.

№ 1

Ужгород, 28 червня 1966 р.
Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Коли слухав Вас з-за стола на міжвузівській конференції з питань новели, … – йдеться про міжвузівську наукову конференцію з питань української радянської новели, яка відбулася у травні 1966 року на базі Ужгородського державного університету. У листі до К.Волинського І.Чендей з приводу цього наукового зібрання писав, що «конференція з питань новели планується на Закарпатті після з'їзду, приблизно 19–20–21 травня. Час для Тебе буде дуже сприятливим… […] Твій виступ на конференції запланований, хоч тез Ти і не надіслав. Про твій виступ говорилося на засідання Оргкомітету. Він у планах конференції! Не маєш зараз морального права не бути в Ужгороді» [лист від 19.04.1966 року]. Ці «настанови» К.Волинський виконав і прибув на конференцію, на якій, згадував згодом І.Чендей, «розв'язувалися не просто республіканські, але й союзні, ба навіть світові проблеми новели, ми засідали й засідали…» [лист до К.Волинського від 04.05.1980 року].

Опубліковані матеріали тез, а також добірка міркувань учасників конференції на сторінках журналу «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час») свідчать, що слова письменника не були перебільшенням, оскільки науковий рівень дискусії, яка зав'язалась на конференції, справді був високим, змістовним і фаховим.

Проректор доц. М.П.Лакиза, відкриваючи конференцію, наголосив, що в Україні вперше так широко обговорюються проблеми сучасної новели. Серед її учасників були науковці з Києва, Одеси, Львова, Харкова, Чернівців, Миколаєва, Ніжина, а також Пряшівського університету ім. П.Й.Шафарика (ЧССР) (Міхал Роман та Юрій Бача).

Доповіді В.Лесина (Чернівці) «Про жанрові ознаки новели» та І.Денисюка (Львів) «Про специфіку новели», винесені на пленарне засідання конференції, як згадував П.Колесник (Інститут літератури ім. Т.Шевченка АН України), стали «своєрідною «затравкою» для дискусії про теорію сучасної новели». Докладний перебіг конференції та коло обговорюваних питань, короткий виклад думок її учасників (В.Лесина, І.Денисюка, В.Фащенка, Г.Аврахова, М.Матвійчука, М.Кенігсберг, Л.Коваленка, І.Семенчука, А.Солохи, К.Волинського Ю.Бачі, М.Романа, О.Мишанича, І.Чендея, П.Колесника, С.Крижанівського) подав у рубриці «Література і сучасність» під оглавом «Проблеми сучасної новели (наукова конференція в Ужгородському університеті)» журнал «Радянське літературознавство» (1966. – № 8).

У доповідях, присвячених розвитку новели, ім'я І.Чендея називалося часто, зокрема у виступі В.С.Попа «Розвиток новели на Закарпатті після Великої Вітчизняної війни» (С. 67–74). Крім того, про новелістичну творчість письменника було виголошено дві доповіді – П.В.Лінтура «Іван Чендей – новеліст» (С. 74–77) та М.А.Грицака «Стилістичні функції лексичних діалектизмів у новелах І.М.Чендея» (С. 111–114).

До початку роботи конференції вийшли у світ тези доповідей. Серед членів редколегії видання науковці Ужгородського університету (проф. Й.О.Дзендзелівський, доценти М.П.Козлов, М.П.Лакиза, П.М.Лісовий, П.П.Пономарьов) та письменник І.М.Чендей, відп. редактор – В.С.Поп.

Див: Розвиток української радянської новели : Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – 115 с. (підписано до друку 13.05.1966 р., наклад – 500 примірників); Рад. літературознавство. – 1966. – № 8. – С. 3–22.

У контексті історії описаних подій цікавим видається лист І.Денисюка до Ф.М.Білецького, у якому львівський учений ділиться враженнями про конференцію в Ужгороді. Цей лист за жанровими особливостями можна кваліфікувати ще й як міні-рецензію на книгу дніпропетровського науковця «Оповідання. Новела. Нарис» (К. : Дніпро. – 1966. 89 с. – наклад 5 000 примірників). Отож, беручи це до уваги, подаємо текст листа повністю (публікується вперше):

«Servus, колего!

Як бачите, вітаю Вас чисто по-львівськи, хоч Ви й нехтуєте містом Лева – не приїхали на конференцію ані до нас, ані до Ужгорода. Добре, що мене не забули, і за тези, прислані мені, щиро дякую. На превеликий жаль, не можу виконати Вашого прохання, бо тез XI франківської конференції нема вже жодного примірника ані на кафедрі, ані в кабінеті франкознавства, ані у видавництві. Скрізь питав – нема. Я теж не маю, а то б прислав свій примірник.

З великою цікавістю прочитав Вашу книжечку «Оповідання. Новела. Нарис», бо від якогось часу ця проблема мене вельми інтересує. Недавно возили ми своїх студентів у країну «Лісової пісні» – в Колодяжне й Скулин, де є озеро Нечімле, описане в Лесиній драмі, – то всю дорогу говорили з Галею Леонченко лише про новелу, що аж усі сміялися. Хоч і яка довга дорога на Волинь, але всіх проблем не вирішили (бо тоді ще Ваша книжечка не вийшла!). Галина Леонченко написала дисертацію про новелу 20-х років і гахнула в «Радянський письменник» книг - аху, яка за рік-два вийде, а може й скоріше. Не знаю, що там є, але розділ, читаний на кафедрі, був дуже культурний. Взагалі вона дівчина розумна й оригінальна.

Зовсім випадково затесався й я серед новелістознавців і потрапив на їхнє збіговисько (чи пак конференцію) в Ужгороді. Все почалося з того, що одному моєму приятелеві, з яким я часто їжджу на мотоциклі в гори й не в гори, треба було каску (шолом), треба було заробити грошей. «Жовтень» запропонував статтю про новелу, я, більше думаючи про мотоциклічний шолом, який я спроваджував з величезними перипетіями з Польщі через одну цьоцю, ніж про новелу, нашкрябав за тиждень статейку, яка й була опублікована в 4 номері «Жовтня» за 1966. Цікаво, чи читали Ви її і якої думки? Вона викликала досить жваві відгуки. Одні не в міру хвалили, другі не в міру лаяли – як казала колись Л. Українка.

На конференції в Ужгороді говорено мені чимало компліментів (nennt man die besten Namen, so wird auch meinen genannt[1]), а «в печаті» лаяно («Рад. л[ітературознавс]тво», № 8, «Жовтень», № 9); та й взагалі я пересвідчився, що найлегше новелістотеоретиків лаяти, найтрудніше щось написати, бо декого з старшої генерації саме

[1] З нім. «якщо назвалися кращі імена, то серед них називали також моє». – *С.К.*

слово «новела» дразнить, як «буржуазна вигадка», а страх бути зарахованим до космополітствующих – «він живе, він ще не вмер». Петро Колесник багато там перекрутив у «Рад. літературознавстві», найсмішніше, що протиставив мені Галю Леонченко, яка теж визнає новелу. Я щиро втішився, що «нашого полку прибуло», що Ви теж признаєте злощасну новелу й ратуєте за її самостійне існування.

Ваша книжечка мені щиро сподобалась – у по-новелістичному сконденсованій формі ви зуміли так багато корисного й цікавого сказати.

Але що я по натурі своїй трохи «язва», чи, як поляки кажуть, jędza (язва і jędza то різні речі буквально), то і я почну трохи Вас критикувати – трохи з заздрості (але такої хорошої), трохи з почуття істини. Я не у всьому можу погодитись з Вашим визначенням новели. Мені здається, що[1] Ви зробили помилку, спираючись лише на українську новелу. Ви справді вловили деякі її істотні прикмети – прикмети української новели, і то спеціально початку XX віку – і перенесли їх на новелу взагалі.

Але про це потім, бо почну виписувати зауваження за сторінками:

На сторінці 15 Ви говорите, що етнографічно-побутове оповідання нехтує «психологічною характеристикою дійових осіб». Це не зовсім вірно, адже «Перекотиполе» Квітки – психологічне оповідання. А хіба не психологічні переживання зображує Марко Вовчок?

На стор. 17 Ви наводите прекрасний уривок, який промовляє за ліризм оповідання М.Вовчка («Діти мої, діти!»), а це ж суперечить Вашій основній концепції – згодом Ви пишете, що ліризм – одна з характерних ознак новели. Отже, це не обов'язкова ознака, це не є ознака жанровості, бо є скільки завгодно новел не-ліричних. Властиво расова, чиста новела – не лірична. Такі новели писав, наприклад, Модест Левицький (у Львові вийшла його збірочка недавно – «Перша льгота»). Якщо йти за цим принципом, то всі не-ліричні речі не входять під дефініцію новели. А тим часом новели Бокаччо («Декамерона») не були ліричні.

Правда, є речі в «Декамерона», які можна назвати й оповіданням, але є й такі, які є новелами в «найрасовішому» вигляді, наприклад, «Сокіл», звідки й подібний композиційний прийом зветься «новелістичний «сокіл»»…

Стор. 18. «Прикметна ознака соціально-побутового оповідання – змалювання героя в русі…». Як це слід розуміти? Адже динамізм більш характерний для новели. Побутове оповідання захаращене описами, а описи належать до статичних компонентів твору.

Стор. 21. «Лаконізм … і т. д. ... усе це дає підставу визначити жанр «Долі людини» як оповідання-епопея. Це неістотні риси, бо ж новелу-епопею визначає масштабність бачення[2], епохальність мислення, а не те, що Ви пишете. Хоч далі Ви й говорите про істотні[3] риси.

Стор. 22. Гумористичне оповідання не конче зачіпає важливі суспільні питання, це характерне для сатири. Скоріше навпаки, напр., побреханьки Квітки.

Стор. 36. Новелісти «Завжди уникали…ефектних випадків, любовних колізій…».

А на стор. 3 говориться, що вони «акцентують на подіях незвичайних … випадкових». Це ж суперечність! Адже на обох сторінках йде мова, між іншим, про новели Стефаника.

А щодо «любовних колізій», то на них побудовані всі оповідання «Декамерона», Мопассана. А хіба цикл «Парасочка» Черемшини не належить до новел через «любовні колізії»? А «Сойчине крило», яке Ви теж зараховуєте до новели, хіба ж не на любовних колізіях побудоване?

Стор. 58. Ви змішуєте поняття «психологічна новела» з просто «новела». Візьміть новели Моема – вони дуже[4] «чисті» за жанром, але можуть бути побудовані на матеріалі вчинків, подій…

От Ви на стор. 54 наводите повністю новелу-мініатюру «Зозуля» – тут нема ані ліризму, ані психологізму, але ж Ви її зараховуєте до новели, а це ж суперечить Вашим же критеріям новели. Щодо нарису, то тут[5], мабуть, треба розрізнити художній нарис і публіцистичний. Перший характерний для дорадянської л[ітерату]ри.

З усім іншим я з Вами погоджуюсь. Не сердьтесь на мене за критику!

От я й себе вже «ревізую»! У те визначення,[6] яке я даю у своїй статті, я зараховую і всі «нарисоподібні» новели, всі безсюжетні. Мабуть, вони до новели не належать. Новела все-таки повинна мати сюжет – внутрішній чи зовнішній. Все інше, то нарисова, фрагментарна література. Зрештою, критикуйте Ви мене, збоку видніше – «віддячтесь» мені.

Не знаю, як Ви ставитесь до зауважень. У мене були такі друзі, що ображалися навіки за найменше зауваження… Але, думаю, Ви розумієте, що це наукова дискусія. Я тепер теж працюю над проблемою новели й оповідання, пишу, домовившись з видавництвом «Дніпро», книжку «Розвиток української новел: Дорадянський період». А над чим працюєте Ви? Може, Ви напишете радянський період?

Вітаю Вас з святом Жовтня, зичу великих успіхів у всьому!

Ваш І.Денисюк

Львів, 4.X.[19]66».

… написали в Ужгород до мене листа … **–** нами виявлено невідправлені (подаємо тексти нижче) недатований уривок та один лист І.Денисюка до І.Чендея з Гурзуфа від 19 червня 1966 року. Оскільки архів І.Чендея ще не передано на державне зберігання, то зі слів дочки письменника Марії Чендей (в заміжжі Трещак) епістолярна складова архіву досить численна за кількістю. Сподіваємось, що серед рукописів віднайдуться і листи проф. І.Денисюка.

Гурзуф, 19 червня 1966

---

[1] Закр. «це». – *С.К.*
[2] Закр. «епопейність, тобто». – *С.К.*
[3] Закр. «сть».– *С.К.*
[4] Закр. «типові за». – *С.К.*
[5] Закр. «наприклад». – *С.К.*
[6] Закр. «я зарахо». – *С.К.*

Дорогий Іване Михайловичу!

Коли лежиш отак над морем і прислухаєшся лише до його дихання (море дише, як кохані груди[1]), коли сп'янілий, як од чендеївського вина, від духу кипарисів і йоду, тоді все пережите й переболіле здається згладженим, як оті камінчики, що їх вицілувала одвічна хвиля… Над Чорним морем хочеться марити лише про хороше, перемрію-вати гарних людей і радісні моменти. Море – то кольорова музика, блакитні, рожеві, зелені півтони… Якісь сонячні сни… На тому тлі я згадав Вас.

Було б надто банальним запевняти, що зустріч з Вами[2] для мене – то безмірно милий подарунок долі. Ви те все давно мусили провидіти своїм рентгенівським зором письменника, очима людини, про яку хочеться сказати Вин-ниченковим: «Є щось більше за нас»…

Спрагнено і щиро я чекав Вас у себе у Львові, чи Ви не приїхали, чи Ви зайти до мене не захотіли? А я чекав Вас! Раз навіть снився фрагмент Вашого гарного обійстя – копички сіна, але на фоні їх чомусь були не Ви, але теж приємна людина, мій друг.

Покидаючи знервований Львів, я хотів вивезти сюди Ваші твори і разом з хвилею прочитати Вас durch und durch[3] *– до дна. Для мене, на жаль, для Вас на славу, я не знайшов ніде жодної Вашої речі. Та й тут, у Гурзуфі, про-кидаються й деякі українські книжки, але на запитання, чи нема Чендея, продавець зробив великі очі: «Чен – дей?» І я вичитав у його очах: «Ні, китайських авторів не тримаємо!». Все ж їхатиму з 20 липня в Криворівню, здобуду Вас і тоді напишу «критичний розбір», дарма, відпишете Ви на цього листа чи ні. Так думаю, але не обіцяю твердо.*

Натомість запитував я у деяких людей, які Вас знають здалека чи зблизька, що вони думають про Вас, і людська «молва» про Вас була суперечливою, як і про кожну оригінальну людину. Жіноцтво до Вас здебільшого не-прихильне, бо Ви не завели у себе гарему (от уже кримський вплив на спосіб мого думання), «чоловіцтво» деяке не мало слів для виразу подиву для Вас як гарної людини; дехто згадав якусь там чорну пляму, яка в моїх очах зовсім не є чорною плямою, скоріше світлою; казали, що Ваші компатріоти й собрати по перу Вас недолюбляють, бо Ви не рахуєтесь з їхньою думкою. Тим я відповідав, що чому ж Ви мусите рахуватись з тою думкою, коли ж вона може бути й убогішою, вузьколобішою за Вашу, адже Ви як художник переросли їх. Проти цього аргументу ніхто не міг нічого сказати, бо всі, як би там не говорили й «розчаровувались», визнають, що Ви таки на Закарпатській землі найкращий талант. Мені б хотілося про Вас написати книжку.

Можливо, то моя помилкова думка, але Ви (смійтеся з таких астрологів!) почуваєте себе інколи самотнім, як кожен, хто переріс своє оточення, бо ж кожен сантиметр вищості дає 10 сантиметрів самотності.[4] У тому Вашому оточенні не бракує й опереткових героїв, Ви, мабуть, це розумієте… Натомість Ваша сім'я, рідня, Ваша дружина (Ви не ревнуєте?) і ваші діти дуже милі, дуже симпатичні. Взагалі у Вас так якось добре, такий настрій, як на полонині чи над морем, але над морем без плями (пам'ятаєте оповідання Лесі Українки «Над морем»), як скрізь, де близько до натури, до природності у вищому розумінні цих слів, бо ж тут, над морем, на пляжі, теж так близько до «натури», і я би сказав, то комічна всесоюзна виставка «натури»…

Але є тут затишні поетичні місця, де море чисте, де скали і чайки і безугавна пісня без слів. Гурзуф – це од-на з найкращих закутин Криму. Тут гори так близько підійшли до моря, одна – це викапаний ведмідь, що прийшов води напитися й застиг скалою, це Медвідь-гора (Аю-даг). Є ще Айдолори – скали-близнята, ці зовсім у морі. Тут Чехов жив…

Ми тут цілою сім'єю – дружина, сини мої, теща і я. Ми – «дикі», і нам тут добре. Не маю лише друзів, на-віть знайомих… І все ж колишучись на блакитних і лагідних хвилях, я мрію про інші блакиті – карпатські, про родо-денри[5] Чорногори, і її «зими», чого натура людська таки зрадлива…

Дуже Дорогий друже!

Я йшов саме на пристань, аби вирушити в далеку «кругосвітню» подорож морем (зо мною була завжди ласа до екзотики моя теща), забіг на пошту й відібрав листа од Вас. Ми почули було, що десь є малодоступний «утёс» Карасан (навіть не знаю, як по-українському «утёс»[6]), а там нібито розводять рідкісну кімнатну смереку – араука-рію[7], за якою ми пошукуємо… Та що там усі на світі араукарії, коли в руках лист од Вас!

Я по-дитячому тішився. Довго милувався його товщиною, а потім з острахом подумав, що в середині є…. мій нечитаний лист. Звичайно, то дурна думка, але вона мені стрілила. Я навіть роздер ріжок, аби переконатися, що це не так… Листа вирішив читати вже на морі. Море і небо і гори були витримані того дня в прегарних пасте-левих тонах, м'яких і мрійних. Так тихо і мрійно хлюпала хвиля, а повітря мало смак коктейлю. За катером летіла біла зграйка чайок. Хтось кидав їм крихти хліба, але я вірив у те, що й чайки живуть «не хлебом единым»[8], а й всі-ляким зо мною листом від Чендея Івана, і то для них виразно його настукано на машинці. Ми читали Вашого листа з чайками, навіть Медвідь-гора, яку ми обпливали, висовувала вічно занурену свою морду в солону хвилю й прислуха-лась, як чайки читають листи. Ваш лист, море, чайки і гори – усе творило якийсь великодний настрій.

---

[1] «Кохана істота» виправлено на «кохані груди». – *С.К.*

[2] Закр. «була». – *С.К.*

[3] З нім. «від початку до кінця». – *С.К.*

[4] Закр. «навіть деякі Ваші». – *С.К.*

[5] Йдеться про рід кущів, існує понад 600 їх видів, культивують у садовій, оранжерейній і кімнатній культурі, деякі під назвою *азалії*. – *С.К.*

[6] Укр. мовою перекладається як «стрімчак, бескид, скеля». – *С.К.*

[7] Йдеться про рід високих хвойних дерев, поширених в Південній Америці, Новій Зеландії, Східній Австралії. Деякі види розводять як декоративні в парках Чорноморського узбережжя Кавказу та південного берега Криму. – *С.К.*

[8] Закр. «і що то він, а хочуть прочитати». – *С.К.*

Мама і батько – прості селяни ... – про своїх батьків І.Чендей говорив завжди з особливим пієтетом і гордістю. У листах до інших адресатів та в автобіографічних творах він надзвичайно тепло згадував найдорожчих йому людей – матір Василину Федорівну (21.11. 1899 – 07.03 1975) із заможної родини Головчука в Дубовому та батька Михайла Петровича (10.10. 1896 – 21.06.1987)[1].

… нас дома дев'ять сестер і братів, … – **Петро** (брат-близнюк, 1922 – 2007) – батько сина Івана та доньок Анни і Ольги; **Марія** (в заміжжі – Шкиндя, нар. 1924 р.) – мати сина Івана та доньок Анни, Василини, Фотинії та Віри; **Христина** (1925 – 1996, у чернецтві сестра Сидонія); **Анна** (в заміжжі – Магула, нар. 1927 р.) – мати доньок Наталії, Ольги, Марії та сина Василя; **Марта** (в заміжжі – Мотринець, нар. 1930 р.) – мати сина Івана, доньок Марії та Ольги; **Ольга** (в заміжжі – Данко, нар. 1935 р.) – мати синів Мирослава, Йосипа та доньки Ольги; **Костянтин** (1938 – 2006) – батько синів Івана, Михайла та доньки Оксани; **Василь** (1941 – 1975) – батько доньки Іванни та сина Мирослава (трагічно загинув в автокатастрофі 10 березня 1975 р. разом із батьком та мамою).

… у Дубовім є на Верховині … – йдеться про с. Дубове Тячівського району на Закарпатті, розташоване у гірській місцевості, яку тамтешні жителі називають Верховиною. У цьому селі 20 травня 1922 року й народився І.Чендей.

… я сидів на лавиці учня, студента, курсанта аж 22 роки! … – йдеться про навчання І.Чендея в сільській школі, Хустській російськомовній гімназії (1935–1944), заочно на філологічному факультеті Ужгородського університету (1946–1952), курсах газетярів у Харкові та стаціонарно на вищих літературних курсах при Літінституті ім. М.Горького в Москві (1960–1962).

Це Іван Оксентійович Денисюк, … – Денисюк Іван Овксентійович (12.12.1924–10.10.2009) – видатний український літературознавець, один із авторитетних знавців і теоретиків малої прози, а також творчої спадщини І.Франка, Лесі Українки, Г.Хоткевича, М.Павлика, М.Богдановича та інших українських і зарубіжних письменників.

… це товариші Неборячок, … – йдеться про учасника згаданої вище міжвузівської конференції в Ужгороді Неборячка Федора Матвійовича (17.08.1919 – 19.02.2003), відомого українського літературознавця, перекладача, натоді доцента, завідувача кафедри української літератури філологічного факультету Львівського державного університету ім. І.Франка. На конференції виголосив доповідь «Максим Рильський – новеліст».

Див.: Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С. 17–19.

… Фащенко, … – йдеться про учасника згаданої вище міжвузівської конференції в Ужгороді Фащенка Василя Васильовича (05.01.1929 – 24.06.1999), натоді доцента Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова, відомого українського літературознавця, зокрема автора монографій «Новела і новелісти: жанрово-стильові питання» (К., 1968), «Із студій про новелу: жанрово-стильові питання» (К., 1971). На конференції виступив із доповіддю «Психологічний аналіз у сучасній новелістиці».

Див.: Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С.11–12; *Письменник Іван Чендей*: Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С. 29, 78; *Полтавчук В.* Василь Фащенко: літературно-критичний нарис / Василь Полтавчук. – Одеса : Астропринт, 2012. – 64 с.

… ще і ще раз Костянтин Волинський. … – йдеться про літературознавця, наук. співробітника Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України Волинського Костя Петровича (27.01.1922 – 19.12.2007). На жаль, тези його доповіді, а також інших співробітників цієї академічної установи П.Колесника, С.Крижанівського відсутні у згаданому збірнику тез конференції.

В архіві-музеї мною виявлено копію видавничої рецензії К.Волинського на збірку письменника «Казка білого інею» (Ужгород, 1979), датовану 15 березня 1978 року.

Див.: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 221. – Оп. 2. – Од. зб. 33. – Арк. 1– 6.

Про К.Волинського *див. : Аврахов Г.Г.* Волинський Кость // ЕСУ. – К., 2006. – Т.5. – С. 69; Кость Волинський. Некролог // Літ. Україна. – 2007. – 27 груд. – С. 4.

У домашній бібліотеці К.П.Волинського зберігається примірник цієї книги з дарчим надписом І.Чендея: «*Дорогому і шанованому глибоко Костянтину Петровичу з щирою вдячністю за підтримку і допомогу в ім'я цеї невеликої книги. Добра і щастя Вашій хаті, цілую всіх у ній!*

Щиро Ваш Ів. Чендей, 31./ VII 79 р.».

Окрім цієї, там зберігаються й інші книги І.Чендея з дарчими надписами:

1. «Ватри не згасають» (Ужгород, 1960) – «*Вельмишановному і дорогому Костянтину Петровичу з світлими побажаннями і доброю думою.*

Ів. Чендей».

Ужгород, 24 / У 1960 р.

2. «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К., 1968): «*Дорогому Костянтину Петровичу Волинському з щирою радістю за нього – безкомпромісного і вимогливого, доброго господаря і побратима.*

Сердечно Ів. Чендей.

11/1 – 69 р. Ужгород».

3. «Свалявські зустрічі» (Ужгород, 1977) – «*Дорогому і глибоко шанованому Костянтину Волинському з приязним віддяченням і сердечним потиском його доброї руки!*

Ів.Чендей

Ужгород, 26 / IX. 77».

[1] Висловлюю щиру вдячність дочці письменника Марії Трещак за надану інформацію про родичів батька. – *С.К.*

4. «Теплий дощ: Повісті. Оповідання» (К., 1979) – «*Глибокошановному Волинському Костянтину Петровичу з радістю, що я можу йому оцю книгу надіслати в хату, як посилають дитину до друзів воістину добрих, близьких і щирих.*

З любов'ю, з найкращими добро зиченнями!
Ів. Чендей».

Ужгород,
1 / УІІІ–79 р.,

5. «Кринична вода» (Ужгород, 1980) – «*Дорогим і рідним Костянтинові і Валі Волинським з незмінною і завжди великою любов'ю. Бажаю Вам щедро добра і щастя!*

Сердечно Ваш Ів. Чендей

Ужгород, 11 / 1 – 81 р.»

6. «Скрип колиски» (Ужгород, 1987) – «*Дорогий Костянтине Петровичу! Нехай ця книжка нагадає Вам ще й ще, що писати тяжко! Сам я вважаю Вас співавтором роману прихильним і добрим!*
Здоров'я Вам щедро! Уклін родині!

Ів. Чендей

Ужгород, 14 / ІУ – 87 р.».

… спричинилися локальні інтриги довкола роману «Птахи полишають гнізда» … – вихід у світ 1965 року роману «Птахи полишають гнізда» був початком закарпатської Голгофи І.Чендея, коли 20 березня 1966 року на сторінках російськомовного випуску газети «Закарпатская правда» з'явиться стаття кандидата філологічних наук, доцента Ужгородського університету Ю.Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар».

Про те, що відчував І.Чендей після прочитання статті Ю.Балеги, він оповідає у листі до Костя Волинського від 22 березня 1966 року:

«Дорогий Костянтине Петровичу!

Хвилююся, бо не знаю, чи отримав Ти од мене книги, що їх надсилав – батькові казки, вам – пісні та коломийки. Чому не черкнеш бодай слово?

Зараз надсилаю Тобі рецензію Балеги на роман, що була вміщена в російському випуску «Закарпатської правди». Дивує і ображає тенденція перекреслювання творчості найрізноманітнішими засобами, аж до оцінки мене, як новеліста, автора повісті «Терен цвіте». Де йдеться про новели, говориться, що вони всі, чи майже всі, торкаються минулого Закарпаття. А як взяти і уважно почитати новели книги «Поєдинок» (1962), то в цій книзі 112 новел з сучасності, 7 – з минулого, відповідно – 176 сторінок книги і 91 сторінка книги. До того ж в книзі такі новели, як «Син», «Цвяхи», «Поєдинок» тощо … Новели великі і, я сказав би, – основні в моєму літературному новелістичному доробку взагалі.

І так скрізь. В статті багато протиріч, натяжок і перекручень; в статті елементарний брак бажання глянути на роман з позицій, що у ньому є, що автору вдалося. Позиція критика одна: говорити про роман з особистої точки зору тих бажань, які йдуть не од зробленого літератором, а од того, що хотілось би, аби літератор зробив. Коли так міряти, то можна будь-який твір літератури натягати на копил бажань критика, вкладати в прокрустове ложе його уявлень. Коли твір «закороткий», його можна натягати аж доти, поки не розлетиться в друзки, коли «задовгий», можна його обрубувати. Інакше кажучи, коли ставитися до літературних явищ з тих позицій, що вже довго притаманні Балезі (мені тут таланило унаслідок особистих рахунків, що їх не вперше зводить цей, з дозволу сказати, вчений), то можна будь-який твір кидати до ступи і «мялки», трощити його так, щоб аж кості автора хрупостіли.

Звичайно, я свідомий і того, що до твору можна висувати ряд претензій, у ньому далеко не все вдалося, але ж по рецензії Балеги він перекреслений зовсім. Чи можна так писати? Чи на користь це літературному процесу? Чи можна нехтувати громадську думку, що вже десь навколо твору склалася? Адже рецензій було на роман немало, либонь, і ще будуть, гадаю, що не Балезі про твір казати останнє слово. Слово про твір має сказати час, найвагоміше; роман писав з думкою і серцем, з великим прагненням розгорнути уяву читачів про Закарпаття, про красу людей, про хвилювання і болі, про радості і мрії, про зіткнення в нашому краї нового світу з світом старим. Я не ставив собі за мету на аптечних вагах здозувати, а скільки-то має бути у Пригари чистого і нечистого, скільки має важити од початку і до кінця нове і старе. Факт, що нове з старим зустрілися, що нове бере верх. Тут можна б говорити і про Михайла, і про Василька, і про попа Панфутія. Якщо колись піп і хрестив, і вінчав, і хоронив, то в романі він хрестив уже крадькома, на квартирі, дитину викрадену з лікарні. Коли, в який час було або могло бути саме так? Піп радить Пригарі дати Василька до духовної семінарії, батько сина ніби і згоджується, сина намовляє, але мириться і з тим, що син «хоче скрипки майструвати і мости будувати». Раніше, в старі світи, професія попа вважалася на Закарпатті вельми почесною і авторитетною, попами нерідко ставали люди, які в наш час знайшли і знаходять собі дорогу до опери, до державних хорів, на сцену драмтеатрів… Зрештою ж і піп в конфлікті з дійсністю, з тим же Пригарою. Піп майструє рамки для ікон, просить Пригару піти продавати їх по селах, Пригара ж відмовляється. А чи не вважав би раніше Пригара таку відмову хулою на бога, чи не трапив би він у залежність од попа, який добре знався і з вчителем у школі, і з жандармом, з екзекутором, який нерідко визначав долі молоді, сам посилав на науку за своїм уподобанням, в тому числі і на науку попівську.

Коротко кажучи, я не вважаю образ попа схемою, банальність («банальність» – по-російськи значить – «пошлость», тим більше у мистецтві).

Так, мій Пригара ще і в бога віpує, хоч віра нині його вже не та, що була колись, він не раб її; Пригара і ворожить, тримається традиції, звичаю, він бачить у межовому камені «закон», він шкодує, що нині десь щось розбовталося, рушилося і іде не тим шляхом. Але він любить своїх дітей, він уже не з ними і з ними. Хіба раніше При-

гара міг би примиритися з тим, щоб його внука хоронили без попа, тільки з одним дячком? Та ніколи в світі! Він вважав би раніше, що то закопують бидлинку, а не хоронять ангелика, який народився і був «покликаний» самим богом до себе. Врешті, Костянтине, уявіть собі, як було багато гуманного і прекрасного в тім, коли сусіди, рідні, знайомі потішали матір, батька при смерті дитинки словами, що, мовляв, дитинку «забрав до себе богонько», бо саме він уподобав собі ***її*** *для ангелика, взяв з життя чисту і безгрішну. Фантазія і релігія (скільки там фантазії. Коли не вся суцільна фантазія!) рахували, що бог постійно «комплектує» свій ангельський причет за рахунок немовлят, які ідуть з світу арени гріха, гніву, постійної боротьби, поля сліз і страждань в потойбічне, де вже нема ані сліз, ані страждань, тільки життя вічне…*

Єдине, що за мною залишилося на протязі усього літературного шляху згідно Балеги – патент на майстерність деталі в літературному творі. Але ж чому служить деталь? Чи не вона є променем, що осяває все, чи не деталями неба є зорі; а що було б небо без них, як і без Чумацького Шляху, місяця, хмарин і хмар, синяви і глибини у зеніті, рожевого обрію, спалаху при заході сонця і т.д.? А це теж деталі!

Про образи, що виписані більш-менш, хоч і з «мілкою філософією» та бідним духовним світом».

Я не ставив перед собою мети виписувати всі образи в романі на плані першому. Та я і не міг собі такої мети поставити, бо інакше я би виглядав подібно до художника-живописця, що раптом захотів усі, усі постаті картини висунути на перший план. Я писав не груповий портрет передовиків села, де всі в одному ряді, на одній лавичці, хоч і на тій лавичці хтось буде сидіти в середині, хтось далі од найпочеснішої середини, а хтось мусить примоститися скраю. Я писав твір, де окремі постаті виведені виразніше, ширше, де інші менш широко, а декотрі тільки контуром помічені, виконують службову функцію; під час навіть заповняють прогалину. І як можна так грубо, так нечесно розмахувати довбнею, дрюком дубасити твір, коли він не відповідає особистим смакам, коли автор критики уявляє собі його таким-то, а не таким, яким він є насправді. Коли сам критик писав би його так-то, а не так, як написав автор. Гадаю, що ключем для критика має бути перш за все зроблене автором, а не те, що автор не зробив, а критику хотілось би, аби зробив. Можливо, нині і я сам писав би роман не так, як я його писав, я сам будував би його собі інакше – ти ж бачив перший варіант роману і читав другий. Вони сильно різняться по собі.

Є ще одне, над чим зараз думаю: протягом усього часу обговорення творів, що були висунуті на здобуття премії Шевченка, «Закарпатська правда» не дала жодного відгуку на роман «Птахи полишають гнізда». Хоч, здавалось би, де тебе повинні підтримати, коли не в рідному тобі Закарпатті? Та це так, хай і не було б відгуку. Коли ж газета виступила з розгромною статтею зараз, вона немовби сказала устами критика: дивіться, яка наша література нині нікчемна, яка наша культура мізерна. Навіть така безпорадність, як «Птахи», висувалася на здобуття премії, хоч про висування в рецензії не писалося. Редакція спромоглася у свій час дати куценьку замiточку про факт висунення творів на здобуття. Звичайно, така оцінка твору падає тінню і на видавництво, що твір випустило, та ще й дало назву жанру «роман». Раптом всі стають після рецензії дурними – автор, видавництво, редактор твору, ті, що висували – весь колектив видавництва, нарешті і Комітет по преміях, що таку бездар вніс до списків! Ось які висновки можна робити, коли глибше поритися у тому, що витікає з «мялки и ступки» Балеги. Я гадаю, що всіх поспіль у «мялку и ступку» разом сунути, принаймні не господарська справа. І редакція тут послужила недобру службу не просто мені, але і всім, хто довкола мене був, у тій чи інший мірі сприяв виходу роману у світ. Тому, дорогий Костянтине Петровичу, я Тебе щиро прошу познайомити з рецензією Олексу Мусієнка, як одного з основних винуватців виходу роману на білий світ. Дай йому прочитати і мого листа, можливо, якась думка видасться для нього цікавою.

А зараз може перед Тобою виникнути до мене запитання: чого ти, Іване, збентежився, схвилювався? Адже на твій роман були аж дві великі статті у «Літературній Україні», була стаття «Радянської України», «Сільських вістей», «Радянської освіти»… Так то так, але вважаю, що 35 000 читачів «Закарпатской правды» не сміли бути настільки введеними в оману, що такій великій кількості читачів не сміло бути піднесено поживу, замішану на жовчі, приправлену грубою і нечесною суб'єктивністю; я гадаю, що, врешті, має і бути якась золота середина, якась більша поміркованість і обережність, а не отаке собі парубоцьке розхристане розмахування дьогтем. Уже один факт висунення твору на здобуття премії критика зобов'язував до більшої уважності, до більшого спокою у пристрастях і особистих уподобаннях. До того ж все сталося на Закарпатті, в тому краї, з життя якого твір написано, де я народився, виріс, якому належить уся моя скромна літературна праця.

А хіба можна було так грубо вчинити суд над показом у творі побуту, звичаїв, оточення Пригар, інших героїв? Хіба можливий взагалі твір без місця, де дія відбувається? Без оселі, в якій дія точиться? Хіба я особисто уявляю собі попадю і попівську оселю без цього антуражу, який, і тільки який, відділяє попівське житло од житла простого селянина, од селянина скромного у потребах. Адже увесь світ попа, попаді вмістився у тому кубельці, звідки ішла в село отрута, звідки ішла різність між попом і селянином!

А коли говорити про оточення Пригар, про їх побут, то я скажу: особисто не читав жодного твору про Закарпаття, в якому так докладно було б описано людей з їх звичаями, з їх оточенням, віруваннями, матеріальною культурою. Значить, твір може тільки розгорнути уяву читача про Закарпаття, про верховинців – самобутніх, неповторних, красивих і чистих, правдивих і чесних навіть у тому, що ми нині відмітаємо, а може, нам треба задуматися ще і ще раз, що́ відмітати, відкидати слід?...

Твір має символічну назву: «Птахи полишають гнізда». Так, вони полишають не без болю, не без хвилювань, але, треба гадати, простір перед ними стелиться світлий, широкий, на дорозі їх чекають зустрічі з Нарочем, з працею і радостями, хоч, на жаль, на тій дорозі їх зустрінуть ще і куглицькі, і подібні до балег, до людей, що все воліють бачити тільки на «образ свій і подобу свою»; не сумніваюся, що Пригарам подібні до балег принесуть ще немало прикростей, але вони переступлять і колоду куглицьких, перестрибнуть болото балег й підуть шляхом мозолів, праці і радостей, сумнівів і мрій, захоплень і розчарувань, нарешті доберуться до великої Правди, до овиду, звідки засвітиться їм величчю далина.

Даруй, Костю, що забрав од Тебе так багато часу. Думав черкну абзац, два, а бачиш, що вийшло немало з того листа! Якось так склалося. Гадаю, що листа не обійдеш мовчанкою, скажеш мені бодай два-три слова.

Щиро вітай дружину і своїх дітей од мене. В Києві буду в квітні, на з'їзді.

Оскільки в рецензії зачеплено, як бачиш, ряд принципових питань (гадаю, що лист про це Тебе переконує), чи не варто б десь сказати слово про це? Наскільки це зручно робити? Зокрема, мені? Порадь! Думаю, що залишати подібне без уваги не варто. Йдеться ж про формування громадської думки довкола мене на Закарпатті. Невже я маю себе почувати набагато краще у Києві, Львові і у Москві, аніж на Закарпатті? До речі: роман уже перекладено для «Дружби народів», «Дружба» дає в одному з ближчих номерів гарну статтю на роман.

Але ж «Дружба» на Закарпаття потрапляє в лічених екземплярах, «ЗП» пішла масово.

Хай йому грець! Мабуть, така вже доля наша в літературі! І біда тут не в різниці поглядів на твір, було б навіть погано, коли б всі однаково думали, відчували, бачили. Хоч якась дзвіниця мусить бути. Для того, щоб з неї дивитися і бачити. Погано зокрема, коли критик бере у руки не перо доброзичливості, а «ступку і мялку». Ще гірше, коли критик з «ступкою і мялкою» видирається на трибуну партійного органу.

Щиро тисну руку і бажаю Тобі добра!

Ів. Чендей

Ужгород, 22 березня 1966 р.»

… «Закарпатська правда»… – обласна газета, орган Закарпатського обласного комітету компартії України та обласної Ради народних депутатів, виходила натоді українською та російською мовами. Заснована у квітні 1920 року як орган міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі під назвою «Правда», а з 1921 р. – друкований орган крайового комітету КПЧ, 1922 р. перейменована на «Карпатську правду», а з листопада 1944 р. – на «Закарпатську правду». У цій газеті І.Чендей пропрацював із березня 1945 року до 1955 року.

… 20 схвальних рецензій на роман за межами області … – йдеться про рецензії Г.Аврахова, К.Волинського, О.Дяченка, М.Ільницького А.Погрібного В.Чалмаєва та ін., опубліковані у республіканській та всесоюзній пресі.

Докл. див.: *Письменник Іван Чендей* : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С.23–24.

… поважний обсяг рукопису книги «Терен цвіте» … – йдеться про книжку: Терен цвіте : Новели. Повість / передм. Г.Аврахова «Майстер новели»; іл. Ю.Замотова. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.

Зміст: Новели. Чайки летять на Схід. – Ружана. – На заробіток. – Тестамент. – Василько. – Льодові квіти. – Як Михайло Савула за підручники голосував. – Провесна. – Книжечка. – Зведениця. – Задушна субота. – Тарко. – Весільний кулон. – На фронт. – За село. – Потолочені квіти. – Яринá. – У вагоні. – Ватри не згасають. – Ялинка. – Берізка. – Повернення. – Трембіта. – Плуг. – Косарі. – Чорнокнижник. – Цвяхи. – Вікна у світ. – Син. – Терен цвіте. Повість.

Повість «Терен цвіте» в 1958 р. вийшла також окремою книжкою в Ужгороді в Закарпатському обласному видавництві, художнє оформлення А.Кашшая і Ф.Манайла. Книга вийшла загальним накладом 8.800 примірників.

Фактично, до книги увійшли оповідання, новели та повість «Терен цвіте» із попередніх видань І.Чендея, а саме: «Вітер з полонини : Оповідання та повість» (К., 1958), «Ватри не згасають. Оповідання» (Ужгород, 1960), «Поєдинок : оповідання» (К., 1962), окрім таких творів: Чорна хмара. – Палій. – Весняний цвіт. – Як отець Лука саджанці вирощував. – Поєдинок. – Біловолоса Галя. – Оленьок. – Лист каштана[1].

Ця збірка І.Чендея вийшла у світ у престижній серії «Бібліотека української радянської прози», започаткованій видавництвом «Дніпро». Цього ж року у цій серії побачили світ твори Остапа Вишні, Олеся Гончара, П.Загребельного, Г.Косинки, Ю.Мушкетика, М.Руденка, Ю.Яновського та ін.

Невдовзі на сторінках газети «Літературна Україна» (01.09.1967) з'явилася рецензія О.Бабишкіна «Вікна у світ». Обравши заголовком рецензії назву новели І.Чендея, присвячену першій учительці Йолані Тимкович, знаний літературознавець небезпідставно стверджував, що цей твір «належить до кращих взірців «поезії в прозі». У цьому творі письменник, як і в інших новелах, оповіданнях, повістях, наголошує критик, «знаходить особливі слова, що промовляють до людських почуттів, тут особисте й громадське» органічно «поєднується з письменницькою зрілістю», а тому «у нашій літературі, так вдячній своїм учителям за добре напучення в житті, не багато знайдеться таких проникливих, задушевних творів про свого учителя, як оцей».

Оповідання й новели письменника, зазначає О.Бабишкін, «вже давно завоювали собі прихильного читача небалакучістю в розкритті душевного стану верховинця», який «любить міжгір'я, землю», «це люди жилавих робочих рук». Рецензуючи збірку «Терен цвіте», критик доходить висновку, що «гортаєш сторінки одної великої книги про звичайне закарпатське міжгірське село Забережа, родовід злиднів і невсипущого прагнення до щастя й достатку, а насамперед до воленьки ясної», а тому народжується відчуття, що всі твори цієї збірки «становлять один великий роман, своєрідну енциклопедію буття закарпатця». Високо оцінивши це «святкове видання» творів І.Чендея, відзначивши значущість його роману «Птахи полишають гнізда», київський літературознавець логічно висновує, що жанр новели «найперспективніший у розвитку Чендеєвого таланту», який у «багатій на селянську тему українській літературі […] сказав своє слово. Те слово, яке міг сказати тільки він, його талант».

Див.: Бабишкін О. Вікна у світ [рец. на кн. : Чендей І. Терен цвіте : Новели. Повість. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.] // Літ. Україна. – 1967. – 01 верес. – С. 3.

… працюю над невеликим сценарієм … – на замовлення студії науково-популярних фільмів І.Чендей написав кіносценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття, на основі якого було створено кінофільм-нарис.

Одна – для журналу «Радянське літературознавство», … – йдеться про статтю митця, опубліковану в рубриці журналу «Письменницькі роздуми».

Див.: Чендей І. Від пісні і життя : [Про роботу в жанрі новели] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49–55.

---

[1] У книжці «Ватри не згасають. Оповідання» (Ужгород, 1960) ця новела має таку назву: «Жмуток кленового листя». – *С.К.*

… «Радянське літературознавство» … – часопис засновано в січні 1957 року як науковий журнал теорії, історії літератури і критики, орган Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР і Спілки письменників України. Від січня 1990 року журнал виходить під сучасною назвою «Слово і час» (в самому журналі послуговуються написанням «Слово і Час», а також абревіатурою – «СіЧ»).

… друга для журналу «Народна творчість та етнографія». … – йдеться про статтю «Фольклорні багатства Закарпаття», опубліковану у рубриці «Замітки та матеріали»:

Див.: Чендей І. М. Фольклорні багатства Закарпаття / І.М. Чендей // Нар. тв. та етнографія. – 1966. – № 6. – С. 60–66.

… «Народна творчість та етнографія» … – науковий часопис, який висвітлює проблеми етнології, етнографії та фольклористики. Його засновано 1957 року, з 2010 року виходить під назвою «Народна творчість та етнологія». Засновником журналу є Національна академія наук України та Інститут мистецтва, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

… восени на Закарпатті пройде велика фольклористична конференція … – йдеться про ювілейну наукову сесію «Соціалістичні перетворення в культурі та побуті трудящих УРСР за роки Радянської влади», присвячену 50-річчю жовтневої революції, яка відбулася в Ужгороді 23–25 листопада 1966 року. Організували і повели сесію Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Рильського АН УРСР, Наукова рада з проблеми «Закономірності розвитку народної творчості й побуту на сучасному етапі» відділу літератури, мови та мистецтва АН УРСР і Ужгородський державний університет. У роботі сесії взяли участь понад 200 провідних українських, російських, молдавських учених, зокрема М.Матвійчук, Г.Сухобрус, І.Березовський, В.Наулко, О.Дей, К.Гуслистий та ін..

На сесії було прийнято ряд важливих рекомендацій щодо пропаганди народної творчості в ЗМІ, видання фольклору, про підготовку до Міжнародного конгресу славістів у Празі (1968), про підготовку Міжнародного конгресу антропологічних і етнографічних наук (Токіо, 1968), про створення регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусі та Молдови.

Див. : Поваленко П. Ювілейна наукова сесія в Ужгороді // НТЕ. – 1967. – № 2. – С.100–101.

… книга «Як чоловік підкував відьму, а кішку вчив працювати». … – йдеться про видання: Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати : Закарпат. нар. казки. Гумор та сатира / Запис текстів, упоряд. та післямова «Зброєю сміху» П.В.Лінтура (С.251–261); заг. ред. і підгот. текстів та передм. «Коштовні перли» І.М.Чендея (С.5–6); худ. В.М.Гринько. – Ужгород : Карпати, 1966. – 272 с.

Ця збірка народної сатири та гумору дістала схвальну оцінку в місцевій та республіканській пресі (М.Гиряк, П.Скунць, В.Фединишинець).

Докл. див. : *Письменник Іван Чендей* : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С. 24–25.

… «Березневий сніг» – це має бути … книжка новел. … – йдеться про видання: *Чендей І.* Березневий сніг: Повісті та оповідання. – К. : Молодь, 1968. – 254 с. Наклад – 30 000 примірників.

Зміст: Повісті: Іван. – Луна блакитного овиду; Оповідання: Лиска. – Пілюлі з-за кордону. – Березневий сніг.

Після виходу цієї збірки, автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично означало заборону друку творів аж до 1975 року. На примірнику книги, подарованої Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея: «*Архіву-музею літератури з думкою про те, аби наше слово-пісня ішло по світу великому і вічність* ***стверджувало силу духа нації української*** *(підкр. моє. – С.К) і приносило нам славу, з побажанням успіху в роботі ентузіастам цього прекрасного закладу культури. Ів.Чендей, Ужгород, 27 / У 1969 р.».*

… «Чайки летять на Схід», … – йдеться про видання: *Чендей І.* Чайки летять на Схід : Новели. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1955. – 152 с. Книга вийшла загальним накладом 10 000 примірників.

Зміст: Чайки летять на Схід. – На світанку. – Ружана. – Чорна хмара. – Льодові квіти. – Василько. – Задушна субота. – Зведениця. – Тестамент. – Провесна. – Біла гвоздика. – Червоні маки. – Палій. – Весняний цвіт. – Тривожна ніч. – Легенди про єдність. – Плуг.

Про життєві факти, які стали першоімпульсом для написання новели «Чайки летять на Схід», І.Чендей оповідає у своїх роздумах «Від пісні і життя» (Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49–55).

Виходу цієї першої книжки новел І.Чендей чекав з великим нетерпінням та хвилюванням, про що свідчить цікавий в цьому аспекті лист письменника до А.Турчинської, у творчості якої закарпатська тематика посідає важливе місце. Текст листа подаємо повністю (публікується вперше):

«Вельмишановна Агата Федорівна!

Мабуть, Ви були одною з перших, з ким я познайомився ще в ту пору, коли тільки починав писати, більшменш розуміючи, що таке літературна робота. Дорожу першими зустрічами з Вами і бережу їх в пам'яті.

Наступив той хвилюючий для мене момент, коли можу надіслати Вам свою першу книгу і поспішаю це зробити негайно. Шлю Вам її як товаришу старшому, досвідченішому, котрий уже звідав чимало радостей і випив чимало гіркоти з чаші невдач і розчарувань. Сам люблю літературну роботу, як щось заповітне, щось таке, котре може нагадувати своїм процесом тайну жертвоприношення, відносити на крилах, вкидати в розпач, вселяти віру, вселяти, мабуть, для того, щоб потім знову спроневіряти.

Було б для мене вельми приємним, коли б Ви, прочитавши, мої грішні і недостойні уваги творіння, написали бодай коротко про них свої думки, враження. Робіть це без всяких оглядок на мою, так би мовити, «молодість», бо віком я вже зовсім не молодий і можна зі мною говорити не побоюючись, не шкодуючи мене. Принципова критика, дружня порада може тільки допомогти, сприяти поліпшенню процесу, наснажити або й підказати знайти собі більш надійне ремесло, аніж література. Правда, у нас часто щадять, тому підводять, збивають з пантелику. Не хотів би я, щоб таке траплялося і зі мною.

Коли будете знову у нас, в чарівному Закарпатському краї? Як Ваше здоров'я? Чим живете зараз? Я особисто працюю над новими оповіданнями, над повістю «Радуйся, земле!», що буде присвячена будівникам Закарпатської ГЕС.

Низько вклоняюся, цілую руці, бажаю бадьорості, щастя, здоров'я.

Ів. Чендей

Ужгород, 7 / 1– 1956 р.»

Див.: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 322. – Оп.1. – Од. зб. № 543. – Арк. 1–2.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається кілька примірників цієї збірки «Чайки летять на Схід» з дарчими надписами Івана Чендея:

1. *«Дорогому і любимому Антону Федоровичу, письменнику й людині з щирим серцем і глибокою душею, з найпрекраснішими побажаннями здоров'я, добра і щастя, далекого зору і нестримного польоту».*

Ів.Чендей

Ужгород, 10 січня 1956 р.»

2. *«Платону Микитовичу [Вороньку] од Чендея.*

Київ, лютий, 1956»

3. *«Глибокошанованому Олексію Леонардовичу Кундзічу на знак щирої любові до новели.*

Ів.Чендей

Ужгород, 5 / I, 1956»

4. *«Глибокошанованій, дорогій Агаті Федорівні з щирою любов'ю, побажаннями добра, щастя, творчих досягнень, котрі засяяли б зорями і засвітили сонцем.*

Ів.Чендей

Ужгород, 6 / I, 1956 р.»

… «Вітер з полонини», … – йдеться про видання: *Чендей І.* Вітер з полонини : Оповідання та повість / Передм. П.Панча «В добру путь!» (С. 3 – 4) .– К. : Державне вид-во худ. літ-ри, 1958. – 299 с.

Книга вийшла загальним накладом 25 000 примірників.

Зміст: Оповідання. – Чайки летять на Схід. – Ружана. – На заробіток. – Тестамент. – Задушна субота. – Звединця. – Як Михайло Савула за підручники голосував. – Василько. – Льодові квіти. – Книжечка. – Чорна хмара. – За село. – Провесна. – У вагоні. – Палій. – Весняний цвіт. – Плуг. – Косарі. – Терен цвіте. Повість. – Іван Чендей (біографічна довідка).

… «Поєдинок», … – йдеться про видання: *Чендей І.* Поєдинок : оповідання. – К. : Держлітвидав України, 1962. – 268 с.

Книга вийшла загальним накладом 15 000 примірників.

Зміст: Вікна у світ. – Ялинка. – Берізка. – Ярина. – Потолочені квіти. – На фронт. – Брати. – Ватри не згасають. – Весільний кулон. – Чорнокнижник. – Як отець Лука саджанці вирощував. – Тарко. – Поєдинок. – Біловолоса Галя. – Повернення. – Оленьок. – Цвяхи. – Листя каштана. – Син.

На примірнику книги, подарованої письменниці Агаті Турчинській, який зберігається Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея: «*Дорогій Агаті Федорівні з великою повагою і найсердечнішими побажаннями! (І чи є на світі такі вихри, які б заглушили слово нашої рідної мови?). Ужгород, 17 / III – 63 р. Ів.Чендей*».

… «Птахи полишають гнізда». … – йдеться про видання: *Чендей І.* Птахи полишають гнізда … Роман / Передм. О.Г.Мусієнко. – К. : Рад. письменник, 1965. – 262 с.

Книга вийшла загальним накладом 30 000 примірників.

У 1968 році цей роман І.Чендея в авторизованому перекладі Є.Хайтіної та І.Солодовникової був опублікований на сторінках часопису «Дружба народов» (№№ 2–3) з передмовою Л.Теракопяна, у якій зазначено, що «во многом итоговом для писателя» творі продемонстровано «верность своему краю, верность своему народу, его культуре, его лучшим традициям», адже в цьому романі «наиболее отчетлитво сконцентрированы раздумья Чендея о прошлом, настоящем и будущем своего края» (Дружба народов. – № 2. – С.101).

Цього ж року окремими книгами цей роман побачив світ у московських видавництвах «Молодая гвардия» (з післямовою Г.Корабельникова) та «Художественная литература» (з передмовою Л.Теракопяна).

Повітайте од мене свою дружину … – йдеться про дружину І.Денисюка Ганну Казимирівну Ластовецьку (нар. 05.12.1923), кандидата філологічних наук, блискучого викладача філологічного факультету Львівського державного (нині національного) університету ім. І.Франка і знавця кількох слов'янських мов (безпідставно звільнена з роботи 1972 року після чергової зачистки української інтелігенції).

Моя Марія … – йдеться про дружину І.Чендея Марію Іванівну (нар. 22.08. 1924 р., з родини просвітянина Івана Пекаря з с. Чинадієва на Мукачівщині), яка у страшні часи цькувань та переслідувань чоловіка не лише забезпечувала родину матеріально (працювала у дві зміни в угорськомовній школі вчителем російської мови та літератури), але й підтримувала свого «буржуазного націоналіста» морально: почала читати заборонену літературу й дійшла висновку, що «націоналісти – це великі патріоти», вірила, що колись «Чендея вивчатимуть у школі», а тому у хвилини розпачу й зневіри – а це визнавав і сам письменник – твердила: «Сідай за стіл і пиши! Колись надрукують. Час усьому суддя!».

Батько дружини був знаним на всю околицю майстром-будівельником, покрівельником, якого І.Чендей поважав та шанував. Саме він стане прообразом майстра у повісті «Іванові журавлі», яка вийшла у світ з посвятою тестю Івану.

У шлюбі з Марією І.Чендей мав трьох дітей: сини Мирослав (трагічно загинув 10 січня 1968 року у 20-тилітньому віці в автокатастрофі) та Михайло (нар. 29.11. 1953), донька Марія (нар. 16 грудня 1968). Син Михайло та донька Марія за фахом українські філологи.

Про дочку Марію І.Чендей у «Щоденнику» напише: «Бог забрав од нас золото (маючи на увазі смерть сина. – *С.К.*), та дав нам срібло»…

Взагалі, смерть переслідувала родину І.Чендея. Так, у листі до В.Дончика від 04.04.1975 р. він писав: «10 березня ми на верховинському кладовищі в Дубовім похоронили Маму, і поверталися в Ужгород трьома родинами – родиною сестри-лікаря, брата-інженера комбінату «Закарпатліс» і моєю.

Родина брата Василя потрапила в автомобільну аварію і майже повністю загинула. Загинула братова дружина – кандидат медичних наук, викладач Ужгородського університету, сам брат і їхній малий синок Мирослав. Круглою сиротою залишилася донечка Іванна, якій ледве виповнилося вісім літ…

Особисто мені здається ще й зараз, що нічого не робиться, тільки ями копаються на цвинтарі…

Отаке моє нині життя.

До всього в братовій машині їхала і моя дружина Марійка з малою Марічкою. Якби жінка не вгорнула дитину під себе, було б хто знає що. А так донька з аварії вийшла без однієї подряпини, жінка ж відлежала в лікарні три тижні. Зі струсом мозку, побитою рукою і раною на голові…

І при всьому життя не зупиняється, розумію необхідність роботи за столом і єдино втішаю себе, що робота для мене поверне бодай до крихт щастя і радості».

Див. : *Чендей І.* Криниця мудрості й любові : [Інтерв'ю / записала Т.Грицищук] // Новини Закарпаття. – 2000. – 20 трав. – С. 12.

№ 2

Ужгород, 24 серпня 1966 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

… ще раз готувати рукопис для «Дніпра» … – йдеться про книжку І.Чендея «Терен цвіте» (К. : Дніпро, 1967). *Див.* комент. до листа № 1.

… для «Дніпра» … – йдеться про українське видавництво художньої літератури, яке в радянські часи входило до п'яти найбільших видавництв світу і експортувало книги до 110 зарубіжних країн. Щороку видавало 250–255 назв книг загальним накладом близько 14 млн. примірників. Засноване 1919 р., а з 1922 р. перетворено на Державне видавництво України (ДВУ). Після реорганізації 1930 р. увійшло під назвою «Література і мистецтво» («ЛіМ») до складу Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ). Від 1934 року мало назву «Художня література», від 1935 року — Держлітвидав України. Від 1946 року — знову окреме видавництво під назвою Держлітвидав України. Назва «Дніпро» – з 1964 року. У «Дніпрі» уперше були випущені романи «Собор» Олеся Гончара та «Мальви» Романа Іваничука, збірки Василя Симоненка та Івана Драча. Також видавництво «Дніпро» сприяло становленню української школи художнього перекладу. Загалом були перекладені книги з понад 100 іноземних мов. У видавництві свого часу виходили серії: «Вершини світового письменства», «Зарубіжна сатира і гумор», «Зарубіжна проза XX століття», «Зарубіжна новела», «Мудрість народна», «Бібліотека світової класики», «Перлини світової лірики», «Бібліотека української класики», «Бібліотека української усної народної творчості», «Романи й повісті».

Див. : http://uk.wikipedia.org/wiki

… цілком солідарний з Вами в оцінках Стельмаха-письменника, … – йдеться про Стельмаха Михайла Панасовича (11 (24).05.1912 – 27.09.1983) – українського письменника, драматурга, фольклориста, академіка АН УРСР (з 29 березня 1978 року), Героя Соціалістичної Праці. Оцінка І.Денисюком творчого доробку М.Стельмаха у листах до І.Чендея нам невідома, оскільки, як уже згадувалось, архів письменника ще не передано на державне зберігання.

… Гончар же здається мені … – йдеться про Гончара Олеся (Олександра) Терентійовича (03.04.1918 – 14.07.1995) – український радянський письменник, літературний критик, громадський діяч. Перший лауреат премії імені Тараса Шевченка (9 березня 1962), голова Спілки письменників України (1959–1971), академік НАН України (1978). З О.Гончарем І.Чендей перебував у дружніх взаєминах, листувався.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (відділ автографів) зберігається примірник книги письменника «Калина під снігом» (К., 1988) з дарчим надписом О.Гончареві:

«*Глибокошанованому Олесю Терентійовичу нехай і ця книжка нагадає Закарпаття, звісно, нашу садибу з її клопітними травами – здається, кінця їм не буде.*

Щиро Ів. Чендей

Ужгород, 30 / I– 89 р.».

Подарунок супроводжує невеличкий лист І.Чендея, який уточнює значущість виходу у світ книги «Калина під снігом».

«Глибокошановний Олесь Терентійович!

В цій книжці найбільше того саме, на що в роботі над словом міг спромогтися я. Дорога її – уся дорога мого життя. Нині я щасливий і вдоволений, що мій «Іван» знову прийшов до людей після такого злого вигнання двадцять літ тому – хтось гадав, що вигнане слово, можна знищити, бодай паралізувати. Не вийшло з цього нічого!

Порадійте зі мною!

Ів. Чендей»

Ужгород, 30 / I – 89 р.

Див. : «Я щасливий від спілкувань з Вами» [Листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В.Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – № 28 (665). – 12–18 лип. – С. 10–12.

… добавилася праця над двома великими новелами – «Іван» … – йдеться про повість «Іван», вперше опубліковану в книзі І.Чендея «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968), яка складається з 9 новел-розділів:

«Курликали журавлі… – Три Івани. – На цвинтарі. – Багаття дотлівало. – Латка синього неба. – На хвіртці гуторили старі бабки. – Де мій Бог? – Двоїста музика. – Знову курликали журавлі…».

… та «Луна блакитного овиду». … – йдеться про автобіографічну повість, вперше опубліковану в книзі І.Чендея «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968), яка складається з 20-ти розділів:

«Колиска. – Петро та Іван. – Мама. – Очі з печаттю туги. – Весняний дим. – Наша хата. – Криниця і великі солодкі яблука. – Діди. – Баби. – Іволга. – Бігунцева хаща. – Сусіди. – Шовковиця. – Нанашкове. – Брат покутує «гріх. – Сонце вересневого ранку. – Черевики. – «Ви румун?». – Василько. – Філантропи».

… написав я нарис-кіносценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття. – див. комент. до листа № 1.

… передайте привіт товаришам Неборячкові … – про Ф.Неборячка див. комент. до листа №1.

… та Матвійчуку, … – йдеться про Матвійчука Миколу Филимоновича (27.07.1904– 19.09.1993), відомого літературознавця, фольклориста, доктора філологічних наук (1962), професора (1969), учасника міжвузівської конференції, на якій виголосив доповідь «Спірні питання в оцінці ранньої новелістики Юрія Яновського». Родом із Вінниччини, випускник московського Літінституту ім. М.Горького (1937). Працював журналістом, науковим співробітником музею О.М.Горького, вченим секретарем архіву письменника (1937–1943). Учасник другої світової війни. У повоєнні роки перебував у Львові на різних посадах, зокрема директора Львівського етнографічного музею (1948–1951). У 1967–1973 рр. – професор Львівського університету ім. І. Франка, а в 1976–1992 рр. – Дрогобицького педагогічного інституту. Автор монографій «Творчість М. Горького і фольклор (К., 1959); «Горький про Шевченка» (К.,1964); «У творчій майстерні М. Горького» (К., 1982).

Див. : Розвиток української радянської новели : Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С.12–14; *Шалата М. Й.* Матвійчук Микола Филимонович // УЛЕ. – 1995. – Т. 3. – С. 314.

Прочитайте у «Дружбе народов» № 6 … – «Дружба народов» –щомісячний літературно-художній журнал, заснований у 1939 році в Москві. На сторінках часопису друкувалися нові твори поетів та прозаїків союзних республік, нариси та есе на громадсько-політичну тематику, критичні статті, літературні огляди. Як додаток до журналу окремо виходили твори деяких авторів. Спочатку виходив нерегулярно як альманах, а з 1955 р. – щомісячно. Журнал популяризував твори письменників союзних республік у перекладах російською мовою. Головними редакторами у різні роки були В.Гольцев (1949–1955), С.Баруздін (1966–1991), О. Руденко-Десняк (1991–1992) та ін. Ім'я І.Чендея було добре знане співробітникам та читачам цього авторитетного часопису. На його сторінках побачили світ такі твори митця: «Берізка» (1960), «Птахи полишають гнізда» (1968), «Іванові журавлі» (1981), «Казка білого інею» (1984).

У листі до О.Гончара від 13.02.1970 р. із Москви І.Чендей писав: «З волі «Дружбы народов» побував на нараді 11–12 лютого, що скликана журналом, в Москві по темі: література (чи твори літератури) і тема села. Мені приємно, що бодай на кілька днів виїхав з Ужгорода, аби дихнути повітрям, повітрям ширших горизонтів. За це дякую журналу. Але не тут головна приємність! Цікаво і радісно, що продовж двох днів письменники говорили надзвичайно схвильовано, стурбовано, з почуттям високої відповідальності. Окремі проблеми – морально-етичного характеру, економічного, психологічного і т.д. – мають загальносоюзний характер. Мені цікаво було слухати людей, ще й ще раз думати над тим, що байдужим залишатись не можна. Радий вельми, що ніхто, ніхто не вдавався до того прийому, коли відчуваєш – одне говорять, інше думає. Прямота і громадська відповідальність – ось що характеризувало нараду, чи «круглий стіл». Навряд чи подібна розмова могла б проходити 15–20 років тому» .

Див. : Іван Чендей – Олесю Гончару: «Я щасливий від спілкувань з Вами» // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28. – 12–18 лип. – С.10.

В історичному нарисі про журнал згадується, що на його сторінках проза 60-х років ХХ ст. була представлена відомими іменами, серед яких називається І.Чендей, П.Загребельний, І.Чобану, Е.Кіпіані, Р.Сірге та ін. Водночас там зазначається, що в контексті тогочасної всесоюзної прози, зокрема української, «бедность русской прозы становится все очевиднее по контрасту с новыми силами из республик».

Див. : «Дружба народов»: Первые полвека (1939–1989) // *http://magazines.russ.ru/druzhba/site/history/i39.html*; «*Письменник Іван Чендей* : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С.38–41.

… статтю Корабельникова «Король Лир Верховины». … – йдеться про статтю «Король Лир Верховины» (Дружба народов. – 1966. – №6. – С.247–257) відомого московського критика, літературознавця, кандидата філологічних наук, члена Спілки письменників СРСР, члена редколегії журналу «Дружба народов» (з травня по грудень 1955 р. виконував обов'язки головного редактора у зв'язку із смертю В.Гольцева), зав. відділом «Литературной газеты» (1960–1963) Григорія Марковича Корабельникова (22.01.1903 – ???). Інтерес до творчості українських письменників у Г.Корабельникова не випадковий, адже народився він у м. Коропі (нині Чернігівська область).

Г.Корабельников високо оцінює творчість І.Чендея, зокрема як новеліста. В інших оглядових статтях про поточний літературний процес він неодноразово називав ім'я І.Чендея як талановитого письменника.

№ 3

Ужгород, 9 листопада 1966 [р.]

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

… виїжджати на Пленум СПУ. … – йдеться про черговий IX пленум правління Спілки письменників України, який відбувся 11 листопада 1966 року в Києві. Учасники пленуму, як повідомляла газ. «Літ. Україна», хвилиною

мовчання вшанували Л.Смілянського, який передчасно помер. Пленум затвердив дату відкриття V з'їзду письменників України (16 листопада), порядок денний та регламент його роботи, а також текст звітної доповіді, яку на з'їзді виголосив голова правління Олесь Гончар. Було розглянуто ряд організаційних питань.

Див. : Літ. Україна. – 1966. –15 лист. – С.1.

Радий Вашій дорозі по місцях Лесі Українки. … – йдеться про видатну українську письменницю, перекладача, культурну діячку, активну учасницю національного українського руху Лесю Українку (справжнє ім'я: Лариса Петрівна Косач-Квітка) (13 (25).02. 1871 – 19.07. (01.08.) 1913).

І.Денисюк є автором праць про Лесю Українку та членів родини Косачів-Драгоманових: монографій – «Дивоцвіт: Джерела і поетика «Лісової пісні» (Львів, 1963) (у співавторстві з Л.Міщенко); «Дворянське гніздо Косачів» (Львів, 1999) (у співавторстві з Т.Скрипкою); статей – «Повість Лесі Українки «Жаль» (1963); «Проза «малих форм» Олени Пчілки» (1970); «Слова кохання, які тобі я не сказала» (1970); «Леся Украинка во Львове» (1972); «Поезія революційного гарту і ніжності» (1983); «Таємниці Запруддя» (1987); «Краса і сила одного циклу» (1988); «Невідома брошура Лесі Українки» (1990) (у співавторстві з Т.Скрипкою); «Національне питання в полеміці «між своїми»» (1996); «Драгоманови – Косачі в інтелектуальному житті України (питання династичного вивчення діячів культури) (1996); «Світло нагірне : До 125-річчя з дня народження Лесі Українки» (1996); «Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових» (1997).

Багатими на цікаві думки, нові біографічні факти, інтерпретації, на оцінки творчості Лесі Українки, Олени Пчілки, М.Драгоманова та інших представників цього славетного роду є також листи І.Денисюка до відомих лесезнавців О.Дуна, Т.Скрипки, М.Деркач. Мною ведеться пошук епістолярної спадщини ученого з метою її наукового опрацювання та підготовки до друку.

… моїми новими творами – маю два: «Іван», «Луна блакитного овиду». … – див. комент. до листа №2.

Шкодую, що ми не стрілися в Нагуєвичах ще, … – йдеться про с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту (нині Дрогобицького р-ну Львівської обл.), у якому 27 серпня 1856 року народився український письменник, поет, публіцист, перекладач, учений, громадський і політичний діяч Іван Якович Франко (27.08.1856 – 28.05.1916). У Львові, Дрогобичі, Нагуєвичах 1966 року проходили урочисті заходи з нагоди 110-річя від дня народження І.Франка, у яких, судячи з тексту листа, брав участь І.Чендей, а також І.Денисюк.

… здоровлю хлопчиків. … – йдеться про синів І.Денисюка Андрія (нар. 17.10.1957), нині лікаря-психіатра за фахом, який мешкає у Львові, виховав доньку Христину (нар. 23.05.1983, в заміжжі Пастух), кандидата філологічних наук, доцента Львівського національного університету ім. І.Франка та Юрія (нар. 06.05.1962), за фахом філолога-перекладача, який мешкає в Лондоні.

… привітали від мене і Валентину Семенівну … – йдеться про Черняк Валентину Семенівну (01.11.1914 – 21.08.1994)[1], яка у 1934–1939 р. навчалася на відділі слов'янської філології Вільнюського університету ім. С.Баторія, закінчила п'ять курсів, але диплому не одержала.

Після війни викладала українську мову та літературу в Любитівській неповній середній школі Ковельського району. У 1945–1955 рр. навчалася на заочному відділенні філологічного факультету Львівського університету, а з лютого 1946 р. почала працювати у Львівському університеті – на посаді секретаря географічного факультету (1946), лаборанта кафедри української мови (1946–1949), коректора видавництва Львівського університету (1949), старшого лаборанта кафедри української мови (1950–1959), завідувача кабінету української мови (1959–1962), старшого лаборанта кафедри української мови (1962–1969).

Після виходу на пенсію в 1969–1971 рр. працювала редактором польських підручників у видавництві "Радянська школа", а з 1982 по 1989 р. – за угодою на посаді старшого лаборанта у відділі історичних словників Інституту суспільних наук у Львові. Належала до національно свідомої української інтелігенції за часів радянської України.

Померла у Львові, похована на Личаківському цвинтарі.

А дорозі Вашій саме з Галиною Леонченко просто заздрю. … – йдеться про Галину Степанівну Леонченко (08.VII.1932 – 12.VIII.1990). Родом з Одеси, закінчила філологічний факультет Львівського державного (нині національного) університету ім. І.Франка (1955). Упродовж 1955–1960 рр. вчителювала на Львівщині, навчалася в аспірантурі при кафедрі української літератури Львівського університету ім. І.Франка (1960–1963). Під керівництвом проф. С. Шаховського написала дисертаційну роботу, присвячену новелістиці, однак офіційно її не захистила. Після закінчення аспірантури до 1968 – зав. кабінетом шевченкознавства цього ж університету. Упродовж 1968–1989 рр. – старший викладач спочатку кафедри теорії і практики редагування, а потім – книгознавства і організації книжкової торгівлі Львівського державного поліграфічного інституту ім. І.Федорова (нині Українська академія друкарства)[2].

З Г.Леонченко І.Чендей познайомився, ймовірно, на конференції з проблем новели в травні 1966 року, на якій вона виголосила цікаву доповідь «Українська новела 60-х років».

Як згадував І.Денисюк, ще будучи студенткою, «романтичка Галя Леонченко свій урок в учнівському класі провела так блискуче, з таким ентузіазмом, що академік заплакав (йдеться про М.Возняка. – *С.К.*)». Про Г.Леонченко як «дівчину розумну й оригінальну» він згадує у поданому вище листі до Ф.Білецького від 04.10.1966 р.

Про Г.Леонченко, активну учасницю літературної студії, залишив цікаві спогади й письменник Р.Іваничук: «Сподобалася була мені Галя Леонченко – дуже освічена дівчина, яка прагнула стати новелісткою, але нею не стала, була вона, як і багато дівчат, закохана в Дмитра Павличка, і для мене в її серці не було; розлучаючись з нею, я запросив її до себе на Новий 2000-й рік, вона радо прийняла запрошення, але не дожила, бідна, і мені її дуже жаль».

---

[1] Висловлюю вдячність завідувачеві кафедри української мови проф. З.М.Терлакові за надану інформацію про В.Черняк та А.Кабайду, колишніх працівників кафедри української мови Львівського університету ім. І.Франка. – *С.К.*

[2] Висловлюю вдячність доцентам Львівського національного університету ім. І.Франка Л.Бондар та Р.Марківу за надану інформацію про Г.Леонченко. – *С.К.*

Див. : Розвиток української радянської новели. Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С.44–46; *Іваничук Р.* Благослови, душе моя, Господа. – Львів: Просвіта, 1993. – С. 79, 83; *Денисюк І.* Академік з легенди / Іван Денисюк // Українське літературознавство. Зб. наук. пр. – Львів: Вид-во Льв. ун-ту, 2006. – Вип. 68. – С . 408; *його ж :* Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І.Денисюк // Приватний архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.

№ 4

Ужгород, 21 березня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

***Багато дрібних прикростей маю після виступу в Києві, …* –** йдеться про виступ І.Чендея на V з'їзді письменників України, який відбувся у Києві 16–19 листопада 1966 року. Засідання з'їзду, роботу якого відкрив П.Тичина та виступив з привітальним словом, проходило в сесійній залі Верховної Ради УРСР.

І.Чендея було обрано до складу керівних органів з'їзду, зокрема мандатної комісії, а після з'їзду – членом правління Спілки письменників України. В обговоренні звітної доповіді О.Гончара «Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя» взяв участь й І.Чендей. Перебіг роботи з'їзду висвітлювала газета «Літературна Україна» (1966. – 17 лист., 20 лист., 22 лист., 25 лист.). Виступ І.Чендея вміщено у № 92 (2376) за вівторок 22 листопада 1966 року.

Виступ І.Чендея було вміщено на сторінках газети «Літ. Україна» (1966. – 22 лист.) та в опублікованій стенограмі з'їзду поруч із виступом В.В.Щербицького, кандидата в члени політбюро ЦК КПРС, Голови ради Міністрів УРСР.

Див. : Чендей І. Виступ на V з'їзді письменників України / Іван Чендей // V з'їзд письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С.206 –211.

… слово про Максима Богдановича … – йдеться про статтю І.Денисюка «Світло високої зорі» (Жовтень. – 1967. – № 2. – С.115–123). І.Чендей дуже тонко і точно виокремив притаманні риси наукового стилю львівського ученого, а саме: самобутність, оригінальність суджень, вишуканість стилю, інформативно-змістову наповненість його праць. Білорусистика, зокрема творчість М.Богдановича, у науковій спадщині І.Денисюка посідає особливе місце.

Докл. див. : *Кіраль С.* «Образ чистого, святого … й такого рідного Максима» : М.Богданович у літературознавчій рецепції те едиційній практиці Івана Денисюка (за матеріалами неопублікованого листування) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2013. – № 2. – С. 23–37.

№ 5

Ужгород, 6 травня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Приїхав я на ювілей видатної Дарини Дмитрівни Вільде. … – йдеться про українську письменницю, доньку письменника й педагога Дмитра Яковича Макогона (28.10.1881 – 07.10.1961) Ірину Вільде (справжнє ім'я Дарина Макогон; 05.05.1907 – 30.10.1982), авторку відомого роману «Сестри Річинські».

При нагоді перекинуться словом з Галиною Степанівною Леонченко, … – див. комент. до листа № 3.

… після прочитання Вами «Чарівного виднокола». … – йдеться про оповідання-спомин «Чарівне виднокола», яке вперше було опубліковане на сторінках журналу «Вітчизна» (1967. – № 3. – С. 102–113).

№6

Ужгород, 5 вересня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

Після з'їзду письменників України … – див. комент. до листа № 4.

… надсилаю Вам свою книгу «Терен цвіте». … – див. комент. до листа № 1.

Уже в «Літературній Україні»… – йдеться про щотижневик, газету письменників України. Заснована 21 березня 1927 р. в Києві під назвою «Літературна газета» як орган ВУСПП. Протягом 1941–1942 рр. виходила в Харкові, Луганську, Уфі, Москві й називалася «Література і мистецтво». Із 1945 р. – знову «Літературна газета», а з 1962 р. – «Літературна Україна». На її сторінках друкують інформацію про творчу діяльність письменства України, нові літературні твори, критичні статті та рецензії. Головний редактор газети – С.Б.Козак.

Див.: Енциклопедія українознавства. У 10-х томах. / Гол. ред. В. Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954–1989. – Т. 4. – С. 1363.

… й невелика рецензія Олега Бабишкіна… – йдеться про Олега Кіндратовича Бабишкіна (04.11.1918–30.06.1991), українського літературознавця, доктора філологічних наук (1963), професора кафедри історії та теорії журналістики Київського університету ім. Т.Шевченка. *Див.* комент. до листа № 1.

Написав велику новелу «Лиска», … – вперше опублікована у книзі І.Чендея «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968).

… зараз сиджу над новелою «Пілюлі з-за кордону». … – вперше опублікована в журналі «Жовтень» (1968. – № 3. – С. 52 – 66), а також ввійшла до книги письменника «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К. : Молодь, 1968).

… моя рецензія на твір Романа Андріяшика «Люди зі страху». … – йдеться про рецензію І.Чендея «Роман о доле народной», опубліковану на сторінках часопису «Дружба народов» (1967. – № 8. – С. 270–272). На жаль, в біобібліографічному покажчику І.Чендея (Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006) покликання на цю рецензію відсутнє.

Андріяшик Роман Васильович (09.05.1933–02.10.2000) – український письменник, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка. Роман «Люди зі страху» (1966) – перший твір письменника. Наступним романом Р.Андріяшика була «Полтва» (опублікований у журналі «Прапор». – 1969. № 8–9).

… їздив до Чехословаччини по запрошенню одного українського письменника. … – йдеться про Юрія Бачу. Вперше вони побачились у грудні 1959 року в Ужгороді на науковій конференції, куди Ю.Бача прибув як аспірант-іноземець Київського педінституту ім. М.Горького (наук. керівником його кандидатської дисертації був проф. П.К.Волинський). Бажання познайомитися із закарпатським письменником у Ю.Бачі визрівало вже «дуже давно, зразу після прочитання його архітвору «Чайки летять на Схід». Таж тут до максимуму згущена турбота батька (який свідомий того, що його й сина разом з іншими невинними ведуть на смерть) зберегти сина до останнього подиху в його житті від передсмертних жахів, страху та болю... Такого батька не можна забути, такий твір також не можна забути, отже, не можна було забути вже й його автора – Івана Чендея».

Вдруге вони зустрілися під час роботи міжвузівської конференції з проблем розвитку новели в травні 1966 року в Ужгородському університеті. Як згадує Ю.Бача, ця зустріч була «далеко змістовніша», адже «все тоді довкола нас було іншим: і Чендей – відомий і визнаний вже загальноукраїнський письменник, і я – все-таки вже доцент університету (Пряшівського університету ім. П.Й.Шафарика. – *С.К.*), автор монографії про літературний рух на Закарпатті та численних полемічних статей та виступів на актуальні культурні, національні та й політичні (часто й загальноукраїнські) теми, та й цілковита ситуація в Союзі та в Україні була на той час значно іншою. І тому було зовсім природним, що саме у Чендея і саме мені було передано фотокопії праці Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація!” для її перенесення в Чехословаччину та, по можливості, для її передачі далі на Захід. Потрібно знати, що тоді я нічого не знав про характер тої праці, і тому, з мого боку, не йшлося про якийсь продуманий чи, не дай Біг, якийсь геройський вчинок».

Втретє вони побачилися після страшної трагедії, яка несподівано прийшла в родину Івана та Марії Чендеїв – 10 січня 1968 року у 20-тилітньому віці трагічно загинув син Мирослав: «Я прибув на похорон, ридали навіть “Два кольори...”, однак атмосфера не дозволила навіть стати на коліна перед труною, не дозволяла нести дідові Чендею запалену свічку по дорозі на кладовище, – страшенно задушливою була атмосфера!

Через кілька днів Іван з Марусею приїхали у Пряшів.., і – пригадую – в неділю, під тихе благословення падаючого снігу, ми з ним купили молодіжну газету, в якій у відкритому листі пропонували президентові Гусаку зректися посади президента. Мовляв, пенсію матимеш немалу, голодувати не будеш…, – навіть уявити собі неможливо, як все це впливало на Івана і як все те міняло, цементувало його. З Пряшева Чендеї поїхали в Мар’янські Лазні, де протягом кількох тижнів наслухалися всього нечуваного та надивилися всього неймовірного на все життя; звідти повернули додому, а через певний час я – заочно – став хресним батьком їхньої Марічки, бо ситуація між тим знову настільки змінилася, що про жодні нормальні міжлюдські відносини не могло бути й слова, не те, що мови!

Одним з конкретних кроків Івана Чендея після відвідин Чехословаччини та зустрічей з фактами та явищами нашого життя, був лист Івана до Президії Спілки письменників України (здається з квітня місяця), в якому він виразно вказував на **необхідність** СПУ допомагати українській літературі, а через неї – всьому українському життю в Чехословаччині».

Див. : Бача Ю. Іван Чендей у моєму житті [Спогади] / Юрій Бача // Дукля. – 2006. – № 1. – С. 46–50. З автором спогадів я познайомився у Києві під час презентації монографії М.Мушинки про В.Гнатюка та другого видання енциклопедичного довідника «Рух опору в Україні: 1960–1990» (К. : Смолоскип, 2012) у 2012 році. В моєму розпорядженні є три листи Ю.Бачі до родини Чендеїв за груд. 2005 – січ. 2010 рр., люб’язно надані мені їх автором.

Був у Татрах … – Татри (слов., пол. *Tatry*), найвища частина Карпатських гір, загальною площею 785 км², 610 км² (бл. 75 %) з яких розташовані на території Словаччини і 175 км² (бл. 25 %) – Польщі. Найвища точка – гора Ґерлаховський щит, 2655 м, розташований на Словацькій території. Найвища точка на польській території – гора Риси. Загалом Татри нараховують 25 піків вище 2500 м. Татри поділяються на: Західні Татри – (словац. *Západné Tatry*, пол. *Tatry Zachodnie*), Східні Татри (словац. *Východné Tatry*, пол. *Tatry Wschodnie*), які, в свою чергу, поділяються на: Високі Татри (словац. *Vysoké Tatry*, пол. *Tatry Wysokie*), Белянські Татри (словац. *Belianske Tatry*, пол. *Tatry Bielskie*).

№7

Ужгород, 25 вересня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

… тут йдеться про мого «Сина», … – оповідання «Син» вперше опубліковане на сторінках журналу «Жовтень» (1961. – № 12. – С. 101–109). 1962 року вийшло у світ окремим виданням в Ужгороді в Закарпатському обласному книжково-газетному видавництву у кишеньковій бібліотеці загальним накладом 4500 примірників. Про життєві факти, які стали першоімпульсом для написання твору І.Чендей оповідає у своїх роздумах «Від пісні і життя» (Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. – С. 49–55). *Див*. комент. до листа № 1.

У згаданій кишеньковій бібліотеці вийшли такі книги закарпатських письменників: Ю. Боршош-Кум’ятський («В орлиному леті», П. Скунць («Сонце в росі»), М. Тевелев («Рассказы о цветах»), П. Цибульський («Дарек»), І. Симчера («Проліски»), В. Вовчок («Тривога серця»).

На примірнику книги, подарованої письменниці Агаті Турчинській, який зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея:

«Дорогій Агаті Федорівні з глибокою повагою і любов'ю на ниві літератури там, де йшлося про тематику Закарпаття. І ще бажаю великого здоров'я, аби не раз і не двічі піднятися на полонину Рівну, побувати в наших Карпатах – чарівних і наснажуючих до пісні всіляко – віршами і прозою.

Ів. Чендей

Ужгород, 5 / III, 1965 р.».

Коли виходить подібна книга до тої, що я Вам надіслав, … – йдеться про книжку «Терен цвіте». *Див*. коммент. до листа №1.

Приклад з Чеховим, розтлумачення початку «Дами з собачкою» … – йдеться про лікаря за фахом, російського драматурга і прозаїка Антона Павловича Чехова (17 (29).01.1860 – 02 (15). 07. 1904). Згадується оповідання «Дама з собачкою», вперше опубліковане 1899 року. Суть «розтлумачення» початку цього оповідання А.Чехова буде з'ясована при виявленні листів І.Денисюка до І.Чендея.

Виходячи зі змісту листа-відповіді І.Чендея, у своїх критичних зауваженнях, зокрема щодо «Сина», І.Денисюк звертав увагу митця на майстерність зачину твору, тих перших фраз, які б мали одразу взяти читача за душу. І.Чендей визнавав, що початок твору був для нього «завжди складною проблемою, саме з-за нього часто наставали паузи між окремими творами». Та у своєму «невмінні» відшукати вдалий початок твору він був не один. Так, наприклад, на цю «хворобу» скаржився й Олесь Гончар у листах до В.Фащенка: «Для мене, скажімо, – писав він 5 травня 1985 р., – найтруднішим є знайти першу фразу, фразу-камертон, яка має задати тональність усьому творові. А відомо ж, що ця тональність щоразу інша, тож і перший акорд має бути найвірніший, новий, найвідповідніший новому загальному задумові – художньому над завданню … І чи не тому саме перші абзаци, початки творів у нас найчастіше летять у кошик» (с. 83). Отож, слушність зауваг І.Денисюка у контексті сказаного О.Гончарем про важливість початку твору – річ очевидна.

Див. : Листи О.Т.Гончара до В.В.Фащенка [Вступ, підгот. текстів і приміт. М.М.Фащенко та В.Г.Полтавчука] // Слово і Час. – 2004. – № 3. – С.81–85.

№ 8

Ужгород, 20 жовтня 1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

З Америки раптом приїхала на відвідини в рідний край моя тітка Гафія. … – йдеться про рідну сестру Чендеєвого батька Гафію Петрівну (в заміжжі Бенчак), прожила ув Америці до 96-тилітнього віку; з нею Іван Михайлович ще встиг побачитися під час перебування в США у 1995 році.

… хотілося будь-що-будь бачити рідне Дубове. … – див. коммент. до листа № 1.

… дорога з штату Огайо … – Огайо (англ. *Ohio*) – на північному сході Середнього Заходу США. Штат спочатку належав до Північно-західних територій, був прийнятий до складу США 17-м за рахунком 1 березня 1803 року.

… в Ужгород … – Ужгород (угор. *Ungvár*, словац. *Užhorod*; Унгвар) – місто на ріці Уж, адміністративний центр Закарпатської області та Ужгородського району. Розташоване за 785 км від Києва, на кордоні зі Словаччиною.

… в долині річки Тересви … – Тересва, річка в Україні, в межах Тячівського району Закарпатської області. Права притока Тиси (басейн Дунаю). Довжина 56 км. У минулому вздовж усієї Тересви була прокладена вузькоколійна залізниця Тересва – Усть-Чорна.

І.Чендей у книзі нарисів «Знайомтесь: Тячів–Рахів–Ясиня» (Ужгород, 1966) так описує цей чарівний куточок Закарпаття: «Недалеко від Тересви в Тису вливається річка Тересва – одна з найкрасивіших на Закарпатті. Та й долина Тересви за красою не має собі рівних: пейзаж тут багатий різноманітними лісами, полонинами, ущелинами, гірськими зворами, сінокосами.

Від Тересви веде вузькоколійна залізниця до сіл Нересниці, Дубового, Усть-Чорної, Лопухова. Чим вище в гори, тим більше чар і принади, око ніяк не намилується красою і багатством навколишньої місцевості» (с.13).

Навчаючись в гімназії у Мукачеві, … – вказано помилково, насправді І.Чендей навчався в Хустській російськомовній гімназії.

… прочитав «Лиса Микиту», … – йдеться про казку Івана Франка «Лис Микита» із збірки казок «Коли ще звірі говорили». Екранізований в мультиплікаційних фільмах виробництва УРСР і України в 1958 і 2007 рр. Крім казки, І. Я. Франко написав також вірш («політичну байку») «Звірячий парламент», де Лис Микита – політичний діяч.

… «Борислав сміється», … – йдеться про повість українського письменника І. Я. Франка, у якому вперше в українській літературі зображено робітничий рух. Повість друкувалася частинами в львівському журналі «Світ» у 1880–1881 роках. У зв'язку із закриттям журналу і, можливо, втратою інтересу письменника, «Борислав сміється» залишився незавершеним. Повість присвячена опису страйку на нафтовому промислі в місті Бориславі.

… «Сон», … – йдеться про сатиричну поему Т.Шевченка «Сон» (1844) з елементами гротеску, мотивами трагедійності та історісофсько-політичною проблематикою.

… «Фата моргана» тощо! ... – йдеться про повість Михайла Коцюбинського (5 (17).09.1864 – 12 (25).04.1913) «Fata Morgana» (марево про землю), присвячену темі змін в українському селі на початку XX століття та революції 1905–1907 рр. Повість має підзаголовок «З сільських настроїв».

№ 9

[Ужгород], [30].12.1967 р.

Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 10

Уж[город], 02 грудня 1969 р.
Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

… прочитання Вашої статті в «Жовтні» … **–** йдеться про статтю І.Денисюка «Поетика новели» (Жовтень. – 1969. – №10. – С.127–134), яка «вразила глибиною знання», а тому І.Чендей прочитав її «з великим інтересом», «з олівцем в руці», бо в ній «інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям». Тому й просив І.Денисюка прочитати повісті «Терен цвіте», «Птахи полишають гнізда», бажаючи почути думки не стільки «приємні», як «довідатися, в першу чергу, що у творі не вдалося», бо, звісно, шанував відвертість (адже це теж був один із життєвих принципів й самого І.Чендея), не ображався, а «щиро дякував за зауваження» (лист від 25 вересня 1967 р.).

Сиджу і шліфую роман «Птахи полишають гнізда» для видання в «Дніпрі» … **–** уперше роман побачив світ у видавництві «Радянський письменник» 1965 року. У видавництві «Дніпро» цей роман разом із повістю «Луна блакитного овиду» опублікований 1970 року загальним накладом 30 000 примірників.

№ 11

Уж[город], 25 грудня 1969 р.
Поштова листівка, публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 12

Ужгород, [30] грудня 1972 р.
Поштова листівка, публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 13

Ужгород, [30] грудня 1973 р.
Поштова листівка, публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

№ 14

Ужгород, 10 березня 1982 р.
Публікується вперше за автографом з приватного архіву професора І.О.Денисюка.

… хоч для Чехова, … **–** див. комент. до листа № 7.

… Стефаника вистачило й цього жанру для безсмертя. … **–** йдеться про українського письменника, майстра експресіоністичної новели, громадського діяча, політика, посла (депутата) Австрійського парламенту від Галичини Василя Семеновича Стефаника (14.05.1871 – 07.12.1936).

… за новелу «Чайки летять на Схід» … **–** вперше опублікована у книзі І.Чендея «Чайки летять на Схід: Новели» (Ужгород,1955). Див. комент. до листа №1.

Шкода, у Москві за той час, поки будете там, … **–** йдеться про перебування І.Денисюка на кількамісячних курсах підвищення кваліфікації при Московському університеті ім. М.Ломоносова.

Див.: Денисюк І. Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І.Денисюк // Домашній архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.

… моя нова книжка в «Молодой гвардии». … **–** йдеться про видання: «Сказка белого инея: Повести [Ред.: В.Пелихов; худож. А.Добрицын]. – М. : Мол. гвардия, 1984. – 220 с. – Наклад – 65 000 примірників.

Зміст: Повести. Пер. с укр. – Ивановы журавли / авториз. пер. с укр. Н.Роговой. – Сказка белого инея / авториз. пер. с укр. Ю.Верниковской. – Эхо голубого горизонта / пер. с укр. Э.Хайтина.

Із статтею-рецензією на це видання на сторінках газети «Закарпатська правда» (1984. – 09 груд. – С.2) виступив один із дослідників його творчості проф. В.Марко.

На примірнику українського видання книги (Ужгород, 1979), подарованої Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея: «*Центральному державному архіву-музею літератури і мистецтва УРСР оця книжка разом з рукописом і редагованим авторським екземпляром після закритої рецензії на знак, що наша робота не з легких, коли хочеться чогось встигнути у слові. Щиро Ів. Чендей.*

Ужгород, 26./VII- 80 р.»

… «Молодой гвардии». … **–** йдеться про одне із відомих російських видавництв. Засноване 1922 року. До 1992 року тут виходив журнал «Вокруг света». Спеціалізувалося на виданні книг початкуючих фантастів, видавало суспільно-політичні, науково-популярні та художні книги. Започаткувало й видавало ряд книжкових серій: «Библиотека современной фантастики» (БСФ), «Жизнь замечательных людей» (ЖЗЛ), «Жизнь замечательных людей. Биография продолжается», «Жизнь замечательных людей. Малая серия», «Спорт и личность».

У цьому видавництві, крім згаданої вище збірки, побачила світ книга І.Чендея «Костры не гаснут. Рассказы» (1962. – 231 с. – Книга вийшла загальним накладом 67. 000 примірників) у перекладі І.Новосельцевой.

Закінчив працю (в першому варіанті) над твором «Далеке плавання». … – робота над повістю «Далеке плавання» тривала з перервами майже 10 років. У листі до М. Мушинки від 10.11.1988 р. він писав: «На радість мою нині, саме нині, закінчив роботу над доробкою роману «Далеке плавання». Цікава історія цього твору ще й тим, що нині аж третій варіант є тим текстом, котрий наважуся з чистим сумлінням подавати нашим «Карпатам» для публікації в наступному році» [Архів автора статті]. В остаточній редакції цей твір вийшов у світ як повість 1989 року в ужгородському видавництві «Карпати».

Див. : Мушинка М. Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним / Микола Мушинка // СіЧ. – 2012. – № 12. – С.51.

… орієнтуватися на «Радянський письменник». … – йдеться про книжкове видавництво Спілки (нині національної) письменників України. Засновано 1933 у Харкові під назвою «Радянська література». Від 1934 працює у Києві. 1939 року перейменовано на «Радянський письменник». В незалежній Україні набуло сучасної назви – «Український письменник». Видавало бібліотеки та серії: «Бібліотека поета»; «Шкільна бібліотека»; «Бібліотека публіциста»; «Братерство» (поезії літератур радянських республік у перекладі українською мовою); «Сучасний роман»; «Перша книжка поета»; «Перша книжка прозаїка»; «Світ письменника»; збірник нарисів «Земні зорі»; квартальник (згодом півріччник) «Поезія»; щорічник «Література і сучасність»; щорічник «Проблеми, жанри, майстерність».

У згаданому видавництві побачили світ такі книги І.Чендея: «Птахи полишають гнізда. Роман. – К. : Рад. письменник, 1965. – 262 с. – Книга вийшла загальним накладом 30 000; «Теплий дощ: Повісті, оповідання. – К. : Рад. письменник, 1979. – 348 с. – Книга вийшла загальним накладом 65 000; «Калина під снігом: Повісті та оповідання» (1988).

Див. : Видавництво «Радянський письменник (1933–1983) / Упоряд. В.Я.П'янов. – К. : Рад. письменник, 1983. – 278 с.; *Письменник Іван Чендей* : Біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О.Смочко, М.І.Трещак. – Ужгород : Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С. 32.

Тут же сідаю продовжувати твір, в написанні якого виникла 1980 року перерва. … – йдеться про роман «Скрип колиски», який побачив світ 1987 року в ужгородському видавництві «Карпати». Творчу та видавничу долю роману І.Чендей докладно описує у листі від 12.02.1988 року до словацького ученого й приятеля М.Мушинки, який із захопленням (двічі) перечитував цей твір і надіслав авторові роману надзвичайно теплого і щирого листа. У листі-відповіді І.Чендей, зокрема, писав: «Скрип колиски» не тільки вийшов у світ, хоч із значним запізненням – твір був готовий у 1982 році, але дістав не таку вже й малу відзнаку. Відзнака Головком почесна (йдеться про премію Андрія Головка. – *С.К.*) тим більш, коли сам я в житті звик скоріше до стусанів і синяків, геть-геть набідувався, навіть настраждався. Настраждався в літературі не тільки сам, не догоджаючи; настраждалася і моя родина. Дев'ять років вигнання після «Березневого снігу» – час, якого зовсім досить, аби літературна дорога одної людини на Землі і почалася, і закінчилася… Моє щастя в тому, що я при злигоднях не зневірився, не впадав у розпач, а постійно тямив: чепіги плуга тримати в руках мусиш ти, яким твердим не є ґрунт, як не тяжко тобі, як не дме в лице сікучий вітер…

Я вистояв. І в цьому моє велике щастя»

Див. : Архів автора статті. Листи І.Чендея люб'язно надіслав мені М.Мушинка для опублікування. Мною до друку готується книга вибраних листів І.Чендея, де будуть вміщені й листи І.Чендея до М.Мушинки. – *С.К.*

Твір цей чекають «Карпати … – йдеться про багатопрофільне видавництво. Засноване 1945 року в Ужгороді як Закарпатське книжково-журнальне видавництво; з 1951 – Закарпатське обласне книжково-журнальне видавництво; з 1964 року – республіканське видавництво «Карпати». Видає переважно твори письменників Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Спільно зі львівським видавництвом «Каменяр» з 1979 року випускало бібліотеку «Карпати». Співпрацювало з рядом видавництв з Угорщини, видавництвом імені Мадача (Братислава), Східнословацьким видавництвом (Кошице).

… надрукуванням «Іванових журавлів» в «Дружбе народов» (12 номер за 1981 рік) … – йдеться про таку публікацію: Ивановы журавли : Памяти тестя Ивана // Дружба народов. – 1981. – № 12. – С. 9–43.

… і оповідання «Опікунські турботи» в першому номері «Жовтня» … – йдеться про таку публікацію: Опікунські турботи // Жовтень. – 1982. – № 1. – С. 51–62. Вперше оповідання було опубліковане в газ. «Літ. Україна» (1980. –19 верес. – № 75) завдяки головному редакторові П.Перебийносу. У листі до Л.Коваленка від 16 грудня 1980 р. І.Чендей так описує свою «боротьбу» за це оповідання:

«Ваш лист навів мене на багато думок. Найперше якось я знову й знову повернувся до тих прикрощів, що звідав їх у зв'язку зі своєю «Криничною водою».

Зараз «Кринична вода» друкується, до кінця року вийти в світ мусить. Щоправда, зазнали кепського лиха зі мною і видавці. Коли видалися вони крутими, впертими, я сказав би, навіть примітивними, їм в печінки в'їлася моя впертість.

Вам припало до смаку оповідання «Опікунські турботи», що з'явилося в «ЛУ». А чи знаєте Ви, що саме це оповідання й стало «яблуком розбрату» – його то й зняли видавці з книги в страху, що в одному збірнику аж надто багато негативного виставляється на суд…

На цьому оповіданні ми й тягалися.

Книга, звичайно, вийде без нього. Поступитися привелося мені на просьбу секретаря обкому партії з питань з ідеології. Та цікавим є факт публікації твору в газеті у Києві. А було воно ось як:

Редактор «ЛУ» дізнався про мої митарства на Закарпатті саме у витлумаченні видавцями твору «Опікунські турботи». Телефоном просив надіслати твір. Ознайомившись з оповіданням, вирішив його опублікувати при деяких скороченнях. Справа в тім, що ця річ таки видалася зовсім не газетних обсягів. Отак відхилене оповідання в «Карпатах» і потрапило до читачів. Подібним дещо були «провчені» і мої опоненти. Але ж, певно, тільки я думаю так, бо опоненти завжди вважають: «Нам виднєє». Звичайно, я вже не наполягав, аби твір до книги йшов. Я був задоволений з того, що сталося».

Див. : Див.: *Чендей І.* Листи до Л.Коваленка // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.

… що його мені «Карпати» зняли з «Криничної води» … **–** йдеться про збірку «Кринична вода: Повість, оповідання» (Ужгород : Карпати, 1980).

Зміст: Кринична вода (Сестра). Повість. – Оповідання: Комаха в бурштині. – Зозулька. – Картопля в мундирах на вечерю. – Гаврилова «Золота осінь». – Дорога туди й назад. – Криниця діда Василя.

Книга вийшла загальним накладом 15 000 примірників

Вихід цієї книжки був непростим. Каменем спотикання стало оповідання «Опікунські турботи», на вилученні якого із згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І.Чендей домігся, аби рукопис надіслали на рецензування з метою отримати «кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УСРСР. Зі мною, бач, погодилися. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися», – писав у листі до Л.Коваленка від 29 травня 1980 р.

Однак ця «згода», виявилася фальшивою, оскільки ужгородські «видавці пошукали собі рецензента поза найавторитетнішою літературознавчою установою … На третю рецензію рукопис потрапив до якогось Бойка, що працює в Інституті культури під опікою і «зичливою» лапищею перевертня Килимника. Килимник не погребував накласти «височайшу» свою резолюцію: мовляв, на кафедрі рецензія «схвалена». Бойко ж написав, як тільки можуть писати примітиви і невігласи, до того догматичного і заскорузлого ряду. Їй Богу, такої примітивщини з приводу творів, на яку Бойко спромігся, я давно не читав», писав І.Чендей у листі до Л.Коваленка від 31 серпня 1980 р.

Див.: *Чендей І.* Листи до Л.Коваленка // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.

Видавничу рецензію, зрозуміло негативну, підготував Ю.Балега, який, як писав І.Чендей у листі до Л. Коваленка від 16 грудня 1980 року, «…був завжди напохваті при виконанні брудненьких доручень дрібних спекулянтів від партійної справи». Тепер можна зрозуміти, чому головним гаслом згадуваного уже передвиборчого інтерв'ю газеті «Літературна Україна» І.Чендея, кандидата в народні депутати Верховної Ради України, стало гасло – «Конче скасувати цензуру».

Див. : Чендей І. «Конче скасувати цензуру» : [інтерв'ю з письменником / Записав Ю.Пригорницький] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1990. – 22 лют. – С. 3.

Такі «емоційні характеристики» рецензентів його творів породжені не браком культури І.Чендея, не особливістю Чендеївського темпераменту, не зневагою думки критиків, а, перш за все, саме тими обставинами, які спонукали критиків до таких вчинків, розумінням їхнього «*дводушшя*», слабодухості, лицемірства, чого категорично не сприймав Письменник. Та з плином літ, він, як справжній Мудрець, прощав їх. Цікавим у цьому контексті є оповідь І.Чендея в листі до Л.Коваленка від 2 червня 1977 року про передвиборчу агітацію, пов'язану з обранням письменника до Ужгородської міської ради: «Саме вчора з Петром Скунцем (довірена особа. – *С.К.*) побували ми на виборчій дільниці… Сидів не просто вколисаний п'янким чуттям од того, що мають обирати (надто багато літ прожито, щоб подібне вже нині могло вчаровувати і кидати в стан сп'яніння!!!), а думав над химерностями і, як росіяни кажуть, «превратностями» долі. Я слухав тут «представника» відповідних партійних і радянських органів, коли «воскурял ладан» і говорив про цноти, а мимоволі настирливо напливали моменти з екзекуції, коли здавалося мені, що вже тільки диби не вистачає…

Цікаво, що мої деякі побратими у вигляді Угляренка, Поліщука, Ладижця ет цетера трапили просто в незрозумілий розпач, подив, ба навіть «праведне обурення»…

Грець з ним! До чого я розмінявся на дрібниці!» .

Див.: Чендей І. Листи до Л.Коваленка // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.

На примірнику «Криничної води», подарованої Б.І.Олійнику, яка зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, є такий дарчий надпис І.Чендея:

«*Дорогому Борису Іллічу Олійнику з глибокою шаною і любов'ю.*

Ів.Чендей

6 / 11– 81 р., Ужгород»

Додаток 1

Чендей і русинство : між правдою і брехнею – прірва:
(Думки після прочитання статті П.Годьмаша
“Фіаско гаврошофедак”)

“Чимало твориться легенд і домислів та вимислів довкола талановитих і видатних по їх смерті”, – писав батько у своїх щоденникових записах, коли мова зайшла про те, як довкола постаті одного із знаменитих художників витворюється міф устами іншого, який теж хоче бути бодай трішечки іменитим і відомим, і шлях до слави чомусь прокладає саме створюючи отакі міфи і вигадуючи нісенітниці. Ну невже, коли мова йде про видатних, хтось має право вигадувати, фантазувати і злочинно називати біле чорним, а то й, взагалі, просто, м’яко кажучи, казати неправду.

Іван Чендей, як і ми, його діти, ніколи не вважав себе русином (у сенсі окремому від українства), завжди вважав закарпатців українцями! Саме українцями. І боліло його те, що серед українців-закарпатців знаходяться “землячки-руснячки”, які говорять про “цімборшаг” і про “наохтема врокаши”, звісно, розуміючи, про який “рокаш” ті землячки мовлять і звідки дує північний вітер.

“Я все робив, аби прославити свій рідний край у слові”, **–** такий запис робить батько у щоденнику 11 липня 1984 року. Чи знав він тоді, що не пройде й двох років по його смерті, як знайдуться ті “землячки”, які наважаться облудливо вигадувати і свідомо вводити в оману читача. Хоч засумніватися в українськості Чендея зможе тільки не дуже тямущий читач.

Чендей завжди казав, що він – українець. Як українцем є кожен з тих, чиї батьки орали цю скупу на врожаї землю, та душі їхні були правдивими та багатими на добро.

Можна б взагалі не реагувати на ту статтю Петра Годьмаша, де він по-злому, з ненавистю говорить про тих, хто, як і батько, є українцями, якби це була просто злоба і просто бажання вкотре зачепити “русинське” питання. Не вперше дихають ненавистю до України ті, хто живе в Україні, не вперше намагаються поділити нас, закарпатців, на “корінних і некорінних”, забуваючи при цьому, що корінь спільний і у слова Русь (Київська), і в давньої самоназви українців русин.

Та ми: діти Чендея, його дружина Марія Іванівна, – не так здивовані, як обурені тією брехнею, яку Годьмаш наважився розповсюджувати у пресі, озвучуючи відвертий абсурд і маячню про те, що “В душі, як і його діти, І.Чендей залишався і помер русином по національності…”. На користь свого отакого “умозаключенія” Годьмаш наводить вирвані із контексту слова батька: “Я себе усвідомив українцем великою мірою завдяки літературі…”, і тут же стверджує, що, мовляв, “на русинській мові його твори в ті часи не побачили б світу”. Шкода розчаровувати представника русинства, але насправді і в ті, і в ці, і в будь-які інші часи твори величного письменника Закарпаття і всієї України не побачили б світу русинською мовою. (Хоча здається нам, що це світ має бачити твори, а не навпаки…) Чому? Та бо мови такої не існує – так вважав Чендей, а діалекти закарпатські знав і любив, але діалект – не мова…

Письменник Чендей становився як особистість, здобуваючи середню освіту в Хустській реальній гімназії, де панувала таки досить русофільська атмосфера. Серед улюблених вчителів Чендея був учений-фольклорист Петро Васильович Лінтур. Саме під впливом Лінтура перші проби пера Чендея були російською мовою. Деякі навіть публікувалися у російськомовному журналі “Будет день”. Та з часом, читаючи твори українських письменників-класиків, Чендей **усвідомлює**, що писати буде тільки рідною, українською, мовою, бо тільки рідною зможе озватися його душа до читача.

Недарма з часом, шліфуючи у собі письменницький хист, Чендей утверджувався саме як український письменник, поступово заглиблюючись у вир рідної української прози та поезії. А ще значний вплив на письменника мали націоналістичні та просвітянські погляди у родині його дружини. Тут дітей виховували творами Шевченка, Стефаника, Грушевського. Тесть Чендея Іван Пекар був одним із очільників місцевої “Просвіти”. І саме йому, Іванові Пекарю, присвячена повість Чендея “Іванові журавлі”.

Після возз’єднання Закарпаття з матір’ю-Україною Іван Чендей працює штатним журналістом газети “Закарпатська правда”, зустрічається і спілкується з українськими письменниками Києва та Львова, усвідомлює себе таким самим українцем, як і вони.

Отож, звідси і сформувалася, зрештою, та думка про усвідомлення себе українцем завдяки літературі, яку по-своєму вирішив зрозуміти п. Годьмаш.

Щодо твердження п. Годьмаша, що Чендей “…в душі, як і його діти, залишався і помер русином по національності…”, тут, як мовиться, без коментарів. Зауважимо тільки, що Чендей ніколи не належав до тих, які приховують свої погляди чи бояться незручностей, що можуть виникнути внаслідок оприлюднення якихось сенсаційних зізнань. Якби Чендей хоч на мить, хоч коли-небудь засумнівався у тому, чи він – українець, або виявив готовність посприяти русинській ідеї в краї, – це давно вже стало б одним із “прапорів ” русинської громади, а то б ще й якогось “міністерського портфельчика” у “времєнному їхньому правительстві” йому здарували…

Дітей своїх Чендей виховував завжди у вірі і правді, не баламутячи їм душі вигадками про “окремішню русинську націю”. Швидше навпаки, пригадуємо, як при розмові про «русинське общество», їхні ідеї, співчутливо, але іронічно посміхався у вус так, як лише він умів посміхатися. І зараз, із небес споглядаючи праведне обурення статейкою Годьмаша своїх, начебто русинських, дітей, він так само усміхається… Що ж, голослівності, якої так боїться Годьмаш, йому не позичати. Син письменника справді навчався в Ужгородському університеті, і на цьому правда в словах Годьмаша закінчується. Розповідь про підпільну русинську організацію, членом якої нібито був Михайло Чендей, є цілковитою маячнею, як маячнею є і те, що Михайла виключали з університету, а батька його, тобто Чендея-письменника – з партії через участь сина в цій організації…

Не будемо зараз говорити про очевидне і давно відоме – чому і за що виключали Чендея з партії, чому не друкували. Всі, хто цікавиться, знають, дехто ще й пам'ятає. Знає про це і Годьмаш. Чому ж вигадав таку нісенітницю і чому йому не соромно, – це вже питання, які стосуються, очевидно, моральності. Чи неморальності.

Цілковито поза межами "морально-аморально" є слова Годьмаша: "Незадовго до відходу у вічність І.Чендей мені сказав, що не сердиться на сина, бо таким його, тобто русином виховав."… Багато хто може сказати, що був серед знайомих Чендея. Мало хто може похвалитися, що був другом Чендея. Ще менше людей (їх усього кілька) можуть заявити, що протягом останніх трьох років життя Чендея бесідували з ним. Чендей важко хворів, з достоїнством переносячи хворобу, як достойно зносив усі життєві негаразди. Отож, Годьмаша не було ні серед добрих знайомих Чендея, ні серед друзів. Просто не могло бути. Бо шляхи у таких різних людей, як Чендей і Годьмаш, мають настільки різні траєкторії, яким навіть гіпотетично важко перетнутися…

І наприкінці знов із щоденників Чендея, де, повірте, можна знайти багато відповідей на усе, що хвилює. Читаємо тут і таке : "Між правдою й брехнею завжди лежала прірва.

Правда ніколи не поступалася місцем брехні. Брехня поступалася місцем правді!

Правда завжди була стриманою, гордою і величною.

Брехня завжди йшла ходою невпевненою, постійно оглядалася, вона завше була галасливою, суєтливою, метушливою".

Ну що тут ще додаш?

Марія Іванівна Чендей, вдова письменника
Михайло Іванович Чендей, син І.М.Чендея,
Марія Іванівна Трещак, донька І.М.Чендея

Стаття надійшла до редакції 1.06.2013 р.

Кіраль Сидір Степанович – доктор філологічних наук, професор Національного університету біоресурсів і природокористування України, академік Академії вищої освіти.